T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİPROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İSPAT-I VACİPTE KOZMOLOJİK DELİLLER (RİSALE-İ NUR ÖRNEĞİ)

Zehra SAN

Danışman
Doç. Dr. Mehmet İLHAN

İZMİR- 2019

YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite	: Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı	: Zehra SAN
Öğrenci No	: 2016800359
Tez Başlığı	: İspat-ı Vacipte Kozmolojik Deliller (Risale-i Nur Örneği)
Savunma Tarihi	: 06/12/2019
Danışmanı	: Doç. Dr. Mehmet İLHAN

JÜRİ ÜYELERİ

Ünvanı, Adı, Soyadı	Üniversitesi	İmza
Doç. Dr. Mehmet İLHAN	- Dokuz Eylül Üniversitesi	....
Doç.Dr.Murat MEMİŞ	- Dokuz Eylül Üniversitesi	....
Dr.Öğr.Üyesi Maksut ÇETİN	- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	....

Zehra SAN tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği( ) / oy çokluğu(X) ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Erkan GÖKSU
Müdür V.

YEMİN METNİ

Yüksek Tezi olarak sunduğum "İspat-ı Vacipte Kozmolojik Deliller (Risale-i Nur Örneği)"adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2019

Zehra SAN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İspat-ı Vacipte Kozmolojik Deliller (Risale-i Nur Örneği

Zehra San

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Temel İslam Bilimleri Programı

İnsanın ve evrenin varlığını sorgularken bunu, varlığı zorunlu ve kendinden olan(vacip) bir güç ile açıklamak, dinlerin ve bazı filozofların yoludur. Kelam ilminin ana konularından biri de Allah'ın varlığıdır. Kelamcıların ve filozofların kullandığı kozmolojik deliller, dış dünyadan yani evrenden yola çıkarak Allah'ın varlığını ispatlayan delillerdir.

Tezimizde kozmolojik delilin ispat-ı vacipte ne derece etkili bir delil türü olduğunu ve Said Nursi'nin yazdığı Risale-i Nur KülliyatındaAllah'ın varlığını ispatlamada kozmolojik delile dair ele aldığı delilleri araştıracağız.İmana dair çeşitli meseleleri ele alan eser hakkında çok sayıda çalışmalar yapılmış olsa da özelde kozmolojik delili ele alışıyla ilgili çalışma yapılmamıştır.

Tezimizde ilk önce İslâm kelamcılarının ve filozofların kozmolojik delili ele alışını inceledik. İkinci bölümde Risale-i Nur Külliyatında kozmolojik delilin ele alınışının üzerinde durduk.

Anahtar Kelimeler: İspat-ı Vacip, Kozmolojik Delil, Risale-i Nur, Bediüzzaman Said Nursî.

Abstract

Master Thesis

Cosmological Evidence Of God’s Exitence (Risale-i Nur Sample)

Zehra San

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department Of Islamic Sciences

Basic Islamıc Sciences Program

İt is the way of same religions and philosophers to explain this with wajib and compulsory power while questioning the presence of human and universe. One of the main subjects of Kalam knowledge is also the presence of God. Cosmological evidences that philosophers and theologians use are the evidences that prove the presence of God based on external world.

We are going to search how much cosmological evidences dealing with cosmological evidences on proving the presence of God in Risale-iNur Corpus that Said Nursi wrote. Though many studies have been done the work which deals with various issues about faith actually a study of the work how it deals with cosmological evidence has not been done.

In our thesis, firstly we have analyzed that İslâm theologians and philosophers deal cosmological evidence. In the second part, we studied cosmological evidence in Risale-iNur Corpus.

Keyword: Proof of Wajib, Cosmological Evidence, Risale-i Nur, Bediüzzaman Said Nursi.

İSPAT-I VACİPTE KOZMOLOJİK DELİLLER((RİSALE-İ NUR ÖRNEĞİ)

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR

B: Bediüzzaman

c.c: CelleCelalehu

d: Doğum

Ed: Editör

Hz: Hazreti

ö: Ölüm Tarihi

s: Sayfa

s.a.v :Sallalahu aleyhi ve sellem

ss: Sayfalar

TDV: Türkiye Diyanet Vakfı

thk: Tahkik

vd: Ve diğerleri

GİRİŞ

Varlığı kendinden olan, var oluşunda başkasına muhtaç bulunmayan bir zatı delillendirmek anlamına gelen ispat-ı vacip kavramı kelam ilminin temel konularından biridir. İnsanın varlığı sorgulaması, rabbini araması insan olmanın bir hususiyetidir. İnsanlar bu sorgulama neticesi farklı hükümlere ulaşabilirler. Bu hükümlerden birisi de varlıkların, başlangıcı ve sonu olmayan mutlak kudret sahibi bir yaratıcının yaratmasıyla meydana geldikleri inancıdır.

İnsanlık tarihi boyunca, tanrı inancı farklı şekillerde var olmuştur. Her toplumun tanrı düşüncesi aynı değildir. Teizmde tanrının varlığı yanında O'nun gönderdiği vahyi de kabul eden bir inanç vardır. Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam dini bu kategoride ele alınabilir. Bu inançta, tanrı birdir ve her şeyin yaratıcısıdır. Her şeye gücü yeten aşkın bir varlıktır. "Baba-Oğul-Kutsal Ruh" olarak ortaya konan "Teslis" inancıyla, tevhit inancı mutlak manada görülmese de Hıristiyan kelamında bu farklı şekilde tevil edilmektedir.[1]

Deizmde ise tanrı inancı vardır ancak vahiy ve peygamber gibi olgulara gerek yoktur. Tanrı âlemi yaratmıştır ancak evrene müdahalesi yoktur. Panteizmde, tanrı aşkın bir varlık değildir. Evrenle tanrı aynıdır. Yaratma diye bir şey yoktur. Düalizmde: iki ayrı tanrı vardır. Genel olarak bu tanrıların biri iyiliği biri kötülüğü temsil eder. Mecusilik ve Maniheizm örneği gibi. Politeizm yani "Çoktanrıcılık"ta birden çok tanrı kabul edilmektedir. Eski Yunanda bu çok tanrı inanışını görmekteyiz. Günümüzde varlığını sürdüren Hinduizm'de de Çoktanrıcılık inancı vardır.

Agnostik düşüncede Allah'ın varlığı bilinemez. Herhangi olumlu ya da olumsuz hüküm verilmez. Ateizm ise tanrıyı veya herhangi bir yaratıcıyı reddeder. Maddeyi ezeli kabul ederek aşkın ya da içkin metafizik bir gücü kabul etmez. Her şeyi madde ile açıklar.

Semavi dinlerin kendi içlerinde de, Allah'ın zatı hakkında görüş ayrılıkları olmuştur. Allah'ın sıfatları hakkında farklı görüşler vardır. Kutsal metinler dışında da Allah'ın bazı sıfatlarını kabul edenler ve etmeyenler olmuştur. Kutsal kitaplarda geçen Allah'a nispet edilen kıskanmak, inmek gibi insani fiiller ile yüz, göz, el gibi

[1] Aydın Topaloğlu, "Teizm",**TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/teizm (17.12.2019).

organlar yani Haberi Sıfatlar ihtilaflı meselelerdir. Ancak Allah'ın varlığı semavi dinlerin ortak kabulüdür.

Kuran-ı Kerimde temel konu olan Allah'ın varlığı büyük bir yer kaplıyor olsa da ayetlerde genelde Allah'ın birliğine vurgu yapılmaktadır. Zira Kur'an'ın ilk muhatapları Allah'a inanıyor[2] ancak putları Ona şirk koşuyorlardı.[3] Allah'ın varlığına inanmak insanın doğasında olan bir durumdur. Kuran-ı Kerimde Allah'ın insanı bu fıtratta yarattığı ifade edilir.[4]

İspat-ı vacibi temel konuları arasına alan kelam ilminin hemen hemen İslam Diniyle birlikte doğduğu söylenebilir. Kur'an'da müşrikler tarafından yöneltilen itirazlara cevap verilmesi fikri tartışmaların Kuran ile başladığının bir örneğini oluşturur.[5] Kelam ilminin ilk temsilcileri ise Mutezile mensuplarıdır.[6]

Dinlerin üstün güç olarak tanımladıkları, her şeyin yaratıcısı, kendisinden yardım istenen dua edilen varlık olan Tanrı, dinlerde farklı isimlerle tanınır. İslam dininde çeşitli isimleri olmakla birlikte özel isim olarak "Allah" kullanılır.Daha genel terim olarak "tanrı" sözcüğü ilah ya da yaratıcı anlamında kullanılmaktadır.

Tanrının varlığını kabul etmeden, diğer imanî meseleleri tartışamayız. Ve bir tanrının varlığını kabul, diğer rükünlerin kabulünün önünü açar. Birine iman etmek diğerlerine de iman etmeyi gerektirir. İslam Dininde Allah'ın varlığı en temel iman esasıdır. Diğer iman esasları bu rükne bağlıdır. Allah'ın varlığına inanmayan biri için ne meleklerin varlığı ne kader ne de diğer esaslar bir anlam ifade eder.

Çalışmamızda ispat-ı vacip konusunu ele almamızın temel nedeni konunun önemi ve her zaman cazibesini korumasıdır. Geniş bir kesime hitap eden konu insanların gündeminde her zaman sıcaklığını muhafaza etmektedir. Dinlerin, kelamcıların, filozofların hatta ateistlerin bile üzerinde durduğu, araştırdığı ve tartıştığı bu konu öyle görülüyor ki daha uzun zaman konuşulacaktır.

Bilimin gelişmesiyle birlikte akıl ve madde daha da öne çıkmış durumdadır. İnsanların maddi ihtiyaçları ve aklı ne kadar doyurulursa da manevi ihtiyaçları ve ruhî açlığı bitmemektedir. İnanmaya meyilli yaratılan insan metafizik öğretilerden

---

[2] Lokman, 31/25.
[3]Zümer, 39/3.
[4] Rum, 30/30.
[5]Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, 1.Baskı, Üniversite Yayın Komisyonu, İzmir, 1987, s.14-15.
[6] Bekir Topaloğlu, **İslam Kelamcılarına Göre Allah'ın Varlığı (İspat-ı Vacip),** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1992, s.68.

tamamen uzak kalamaz. Ancak bu istek ve ihtiyaçların en doğru şekilde karşılık bulması için bizi hakikate ulaştıracak yolları aramaktan geri durmamalıyız.Tezimizde bu amaca ulaşmak için küçük bir katkımız olması ümidindeyiz.

Tezimizde kozmolojik delil türünü çalışırken, özelde yakın tarihimizde yaşamış, fikirleriyle insanlarda etki bırakmış olan Bediüzzaman Said Nursi'nin eseri olan Risale-i Nur Külliyatı üzerinde yoğunlaştık. Zira eserle ilgili çalışmalar yapılmış olsa da özelde kozmolojik delilleri kullanışı üzerinde çalışılmadığını görmekteyiz. Nursi'nin eserinde Allah'ın Varlığını ispat konusuna geniş ölçüde yer ayırdığını görmekteyiz. Konuyu sistematik bir şekilde olmasa da kendi anlatım tarzınca genel çerçevede ele almaktadır. Varlıkların bulundukları hallerden yola çıkarak bol örnekler vermek suretiyle yaratıcıya ulaşan bir yöntem kullanmıştır. Genelde Kur'an'ın iknaîyolunu benimsediği eserinde hem aklı hem kalbi tatmin etmeye çalışmıştır.

Konu ile ilgili temel kaynak olarak Risale-i Nur Külliyatı eserinden istifade ettiğimiz gibi kozmolojik delillerle ilgili yapılmış çalışmalardan da elimizden geldiğince yararlanmaya çalıştık.Bunlardan biri Abdülkadir HarmancınınRisale-i Nurdaki kelam konularını çalıştığı "Klasik Kelam Problemleri Açısından Nur Risaleleri" isimli yüksek lisans tezidir. Bir diğeri Musa Koçar' a ait "Eleştirel Açıdan Said Nursi'nin Kelâmî Görüşleri" adındaki kapsamlı doktora çalışmasıdır. Yakın zamanda çalışılmış İsmail Ergin'in yüksek lisans tezi "Risale-i Nurda Estetik Delil ve Otantikliği Sorunu" da Risale-i Nurdaki delillerle ilgili yapılmış çalışmalardandır.

Bizim de istifade ettiğimiz Ulvi Murat Kılavuz'un "İslâm Kelamında Kozmolojik delil" isimli doktora tezi de yapılmış değerli çalışmalardan biridir. Mehmet Bulğen'e ait "Klasik Dönem Kelâm AtomculuğununGünümüz Kozmolojisi Açısından Değerlendirilmesi" çalışması, Kenan Sevinç'in "Kuantum Fiziği Bağlamında Din-Bilim İlişkisi" isimli yüksek lisans tezi, Ahmet Mekin Kandemir'in "BigBang TeorisininHudus Delili Açısından Değerlendirilmesi" isimli çalışması bunlar arasında sayılabilir.

Çalışmamızı iki ana bölümde mütalaa ettik. Birinci bölümünde Müslüman kelamcıların ve filozofların kozmolojik delillerle ilgili görüşlerine kısaca değindik. İkinci bölümde Risale-i Nur eserlerinin konuyu ele alışı üzerinde durduk.

Tezimizde ana kaynak olarak Risale-i Nur Külliyatının temel kitapları olan Sözler, Şualar, Tarihçe-i Hayat, Lem'alar, Mektubat eserleriyle beraber Külliyattaki diğer kitaplarından da yararlanmaya çalıştık.

Tezimizin girişinde tez konumuza mevzubahis olan Risale-i Nur Külliyatı ve müellifi Said Nursi ile ilgili bilgiler vermemiz faydalı olur düşüncesindeyiz.

BİRİNCİ BÖLÜM
MÜSLÜMAN KELÂMCILARDA VE FİLOZOFLARDAKOZMOLOJİK DELİL

1.1. İSPAT-I VACİBİN GEREKLİLİĞİ VE İMKÂNI

Allah'ın varlığını ispatlamak mümkün müdür veya bu gerekli midir? Bu konu tartışılmıştır. Bir kısım görüş sahibi, imanın akli delillerle ispatlanabileceği görüşünde olup çeşitli deliller kullanmışlardır. Bazıları ise imanın akli boyutunu reddetmişlerdir. Hatta "akla uymadığı için inanma" görüşünü benimsemişlerdir. Hıristiyan âleminde bu görüş öne çıkmaktadır. Çünkü imanı rasyonel temele oturtmak kolay değildir. Hıristiyanlıktaki bazı temel iman esaslarındaki akli izahının zorluğu bu yolu tercihe sebebiyet vermiştir.[7]

Kuran-ı Kerim'de insanın yaratılışından maksat Rabbine iman edip Ona ibadet etmesi olarak bildirilir.[8] Rabbine iman etmek için ise onu bilmek tanımak gerekir. İnsanın tanrıyı bulma çabası belki en yüce işlerdendir diyebiliriz. Kur'an'da düşünmenin, akletmenin önemine vurgu yapan pek çok ayet vardır. Örneğin: "..*Allah, sizin için ayetleriniişte böyle açıklıyor ki siz düşünesiniz*."[9] " *Aklınızı kullanasınız diye, Allah size ayetlerini böyle açıklıyor*."[10] "*Gerçekten size delilleri açıklamışızdır, eğer düşünüyorsanız.*"[11]"*Allah katında canlıların en aşağı derecesinde olanları, sağır, dilsiz ve düşünmez olanlarıdır.*"[12] Bunlar gibi yüzlerce ayet insana düşünmeyi emretmiş, düşünmemenin, aklını kullanmamanın çirkinliğini anlatmıştır. Düşünmenin gerçek manada insanın önemli özelliği olarak teşvik etmiştir.

---

[7]Mehmet Aydın, "Allah'ın Varlığına İnanmanın Aklîliği" **İslami Araştırmalar Dergisi**, Cilt:1, Sayı:2,1986, s.14.
[8]Zâriyat, 51/ 56.
[9] Bakara, 2/219.
[10] Bakara, 2/242.
[11]Âl-i İmran, 3/118.
[12]Enfal, 8/22.

İnsan aklıyla yaratana muhatap olmaktadır. İnsan, akıl ve iradeyle iman eder veya inkar eder. Akıl bilgi edinme yollarından biridir. Akıl, Allah'ın varlığına ulaşabilir mi ulaşamaz mı? Mutezile ve Mâturîdilik gibi mezheplere göre akıl Allah'ı bulmada sorumludur. Vahiy olmasa bile akıl Allah'a ulaşabilir. Allah'ın varlığı hususu sadece dini bir konu değil, aynı zamanda bir yönüyle akli ve bilimsel bir hakikattir. Pekiyi bu akli ve bilimsel bir hakikat ise neden herkes tarafından kabul edilmiyor. Bilim nedensellik üzerine giden bir olgudur. Aklen ve bilimsel olarak hiçbir şeyin sebepsiz meydana çıkamayacağı malumdur. Her şeyin bir sebebi vardır. Bilimin alanına girmiyor olsa da aklen zaruri olarak varlığın da bir ilk sebebe ihtiyacı vardır. Ancak bu öyle bir sebep olmalı ki kendisi hiç bir sebebe muhtaç olmamalıdır. Şu halde ilim tanrının varlığını kabulü gerektirir.[13]

Elbette ki iman, saf akılla elde edilebilecek bir hakikat değildir. Zira iman fiziğin alanında değildir. O bir manadır. Belki, beyinden ziyade kalple yapılan bir hissediştir. Durağan değildir. Çünkü insan durağan bir varlık değildir. Devamlı değişir, yenilenir. İmanı da bir defa elde edilmekle sabit kalacak bir durum olarak da göremeyiz. Kur'an-ı Kerimde inananlara iman etmelerini söyleyen ayet-i kerimenin[14] tefsirinde, bu ayet bir manada imanda devama emir olarak ele alınmıştır. Diğer bir anlamda ise kâmil manada bir iman emredilmektedir.[15]

Delil, "Arapçada "yol göstermek, irşat etmek" anlamındaki delâlet kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup "yol gösteren, doğru yola ve doğru sonuca götüren" manasına gelir." "İlk kelâm âlimlerine göre delil, herhangi bir konuda gerçeğe veya kanıtlanması istenen hususa ulaştıran şeydir." Delil içerdiği kaynak bakımından "akli delil" ve "nakli delil" olarak ikiye ayrılır. Nakli delilin, bütün öncülleri nakle dayanır. Akli delilin bütün öncülleri akla dayanır. Akli delil nakli delilin daha iyi anlaşılması, ispatlanmasında kullanılır. [16] Ele aldığımız kozmolojik delil türünü akli delil türü olarak mütalaa edebiliriz.

Kelâm âlimleri her şeyden önce Kur'an-ı Kerîm istidlalî/tahkîkî bir iman sürecini insanlara salık verdiği için, isbat-ı Vâcip konusuna önem vermişlerdir.

[13] Osman Karadeniz, "Akıl-Vahiy İlişkisi", **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 33, Sayı: 4, 1997, s.42.
[14] Nisa,4/136.
[15]Hayrettin Karaman ve Diğerleri, **Kur'an Yolu Tefsiri**, Diyanet İşleri Başkanlığı, cilt:2, 2016, Ankara, ss.160-161.
[16]Yusuf Şevki Yavuz, "Delil", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/delil#1 (21.12.2019).

Ayrıca hem inkârcıların itirazlarını gidermek hem de akıllara gelen şüphe ve vehimleri gidermek bakımından akli delillerle cevap vermeyi bir metot olarak benimsemişlerdir. Mümin insanın, imanını sağlam bir takım ikna edici delillere dayandırma ihtiyacı da delillerin kullanılmasında itici güç olmuştur.[17] Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Kur'an soru sormayı düşünmeyi yasaklamamış, bilakis bunu teşvik etmiştir.

1.2. İSPAT-I VACİPTE KULLANILAN DELİLLER

Kelamcılar, mantık gibi ilim dallarını da kullanarak akli burhanlarla imana dair şüpheleri gidermeye çalışmaktadır. Özellikle Mutezile mezhebi bu konuda öne çıkmıştır. Aklı esas almışlardır. Allah'ın varlığına dair kelam iminde çeşitli deliller kullanılmıştır. Bunların başlıca çeşitleri: "ontolojik delil", "teleolojik delil" ve " kozmolojik delil" türleridir.

Bunlardan Kelamda en çok kullanılanların başında kozmolojik delil gelmektedir. "Alem delili" ya da "evren delili" olarak da adlandırılabilmektedir. Kozmolojik delilin konusu isminden de anlaşılacağı gibi kozmos, yani evrendir. Evren dediğimizde ise uzay ve içerisindeki bütün varlıkları kastetmekteyiz. Bu delil evreni konu alıyor olsa da daha özelde evreni farklı başlıklarda okumaları bakımından "hudûs delili", "imkân delili", "ilk sebep delili", "ilk muharrik delili" gibi deliller adı altında mütalaa edilmektedir. Kozmolojik delil gerek filozoflarca gerekse kelamcılar tarafından kullanılan eski ve önemli bir delildir.

Said Nursi'nin de kozmolojik delil olarak kabul edebileceğimiz tanrı ispatlamalarını –çok sistematik tarzda olmasa da- Risale-i Nur eserlerinde kullandığını görmekteyiz. Said Nursi insana Allah'ın varlığını bildirecek delillerin sayısız olduğunu söylerken, üç delili ise daha külli olarak zikreder. Bu üç delilin ilki "Kainat Kitabı" olarak tabir ettiği âlem veya diğer bir deyişle evrendir. İkincisi Hz.

[17]Enbiya,21/24;En'am,2/75,83; Tevbe,9/70; Hud,11/96; Aydın, **Din Felsefesi**, ss.14-15-16.

Muhammed (s.a.v)'dir. Üçüncüsü ise Kur'an-ı Kerim'dir. [18] Başka bir yerde, bu üç delile dördüncü bir delil olarak fıtrat ve vicdan delilini de ekler.[19]

Said Nursi âlemi büyük bir kitaba ve büyük bir insana benzetir. Ona göre bu kitap, sahip olduğu her harfiyle, her cümlesiyle onu yazan zata, ve bu insan ise her hücresiyle her organıyla onu yaratan Allah'ın varlığına ve birliğine işaret eder.[20]

Felsefecilerin kullanılan delillerden "ontolojik delil", İslam felsefesinden çıkmış olup, delil şeklinde kullanarak felsefeye katan kişi Aziz Anselm (1033-1109) olmuştur. İnsan zihninde var olan mükemmel varlıktan yola çıkarak, bu varlığın gerçekten mükemmel olabilmesi için zihin dışında, gerçekte de olması gerektiği fikrinden Allah'ın varlığını ispatlayan delildir.Descartes, Tanrının "mükemmel varlık" fikrini insanın ruhuna, sanatkârın sanata vurduğu mühür misali vurduğunu ve bunun Tanrının varlığına delil olduğunu söyler.[21]

Teleolojik delil: "tasarım kanıtı" "gaye ve nizam delili", "inayet delili", "ihtira delili" gibi delilleri kapsayan delil türünü oluşturur.

Çok yaygın olarak kullanılan "gaye ve nizam" delili evrende bir düzen ve bir gaye olmasından yola çıkarak düzen koyucuya ve gayenin sahibine ulaşan bir delildir. Anlaşılmasındaki kolaylıktan ve pratik hayatta hemen ulaşılabilen bir delil olduğu için çok kullanılmış ve ilim sahibi olmayan halka da bu delil kolayca anlatılmıştır. Kur'an-ı Kerimde *"Göğü, yeri ve ikisi arasındakileri boş yere yaratmadık; bu inkâr edenlerin zannıdır.."*[22]*,"Gökleri, yeri ve bunlar arasındakileri oynayıp eğlenmek için yaratmadık. Bunları hakikat ve hikmet çerçevesinde yarattık, fakat çoğu bunu bilmez"*[23]gibi ayetlere baktığımızda Allah'ın âlemi yaratmasının altında bir gayesi olduğunu açıkça anlıyoruz. Bu bakımdan bu delilin kaynağının Kur'an-ı Kerim olduğunu söyleyebiliriz. Bir delil formunda olmasa da Kur'an-ı Kerimde çok ayette bu delil türüne benzeyen ifadeler mevcuttur.[24] Platon, Aristo gibi

---

[18]B. Said Nursi, **Risale-i Nur KülliyatındanMesnevi-i Nuriye(Mesnevi),** 2.baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul, 2015, s.53.
[19] Nursi, **Mesnevi,** s.341.
[20] Nursi, **Mesnevi,** ss.94-95.
[21] Aydın, **Din Felsefesi**, ss.22-23,25.
[22]Sâd, 38/27.
[23]Duhân, 44/38,39.
[24] Bkz. Al-i İmran,3/190,191; Ğaşiye,88/17-20; Yunus,10/5.

Yunan filozofları, Kindi, Farabi, İbn Sina,İbnRüşd gibi İslam filozofları ve Bakıllânî, Cüveynî, Gazalî, gibi pek çok kelamcı tarafından kullanılan bir delildir.[25]

Said Nursi'nin de bu delili çok kullandığını görmekteyiz. Özellikle Âyetü'l Kübra isimli risalesinde bu konuya yer vermiştir. Said Nursi eserlerinde fen bilimlerinin evrendeki düzeni anlamak hususundaki önemine sıkça yer vermiştir. Altıncı Mesele adındaki bölümde, her fen dalının kendi alanında evrenin düzenini gösterdiğini, eğer insan iyi gözlemlerse bu sayede Allah'ı bunlarla bilebileceğini örneklerle açıklar.

İnayet Delili ise İslam filozofları ve kelamcılarınca kullanılan bir delildir. İbnRüşd bu delilin üzerinde daha fazla durmuştur. Ona göre, yeryüzündeki varlıklar insanının varlığına uygun şekilde bulunuyorlar. Bu ise tesadüfen olamaz. İrade sahibi bir zatın yaratmasıyla mümkün olabilir.[26]

Said Nursi'nin inayet delilini kullanırken, İbnRüşd'ün tarzına yakın bir yöntem kullandığını söyleyebiliriz. Örneğin Yirmi Beşinci Söz'de

> *Gökleri ve yeri yaratan, gökten su indirip onunla sizerızık olarak türlü türlü ürünler çıkaran Allah'tır; izni ile denizde yüzüp gitmeleri için gemileri emrinize veren, nehirleri sizin için faydalı olacak şekilde yaratanO'dur. Düzenli seyreden güneşi ve ayı sizin için yararlı kılan, gece ile gündüzü faydalanacağınız biçimde yaratan O'dur. O size istediğiniz her şeyi* verdi. *Allah'ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız..*[27]

Ayetlerini ele alırken delili ismiyle zikretmese de bu delili kullandığını görüyoruz. İnsanın istidat ve ihtiyaç diliyle istediği her şey insana verilmiştir. İnsanın kuvvetinin yetişemeyeceği şekilde, yeryüzünün onun ihtiyaçlarını karşılayacak bir durumda bulunuyor oluşu kuvvetli, hikmetli, şefkatli bir zatın varlığıyla mümkün olabilir.[28] Hatta *"Yeryüzünde ne varsa tamamını sizin için yaratan, sonra göğe yönelerek onları yedi gök olarak tamamlayıp düzene koyan O'dur ve O herşeyi*

---

[25] Aydın,**Din Felsefesi**, s.53-54-55; M. Sait Özervarlı, "İsbât-I Vâcib", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/isbat-i-vacib (21.12.2019).
[26]Kasım Turhan, "İnâyet", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/inayet (21.12.2019).
[27] İbrahim, 14/32-34.
[28] Nursi, **Risale-i Nur KülliyatındanSözler(Sözler)**, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2009,s.567.

hakkıyla bilmektedir."[29]Ayetini tefsir ederken Allah'ın Dünya'yı insanlar için yarattığını söyler.[30]

Nursi, insanın bu dünyadaki istifadesinin sebebinin kendi kuvveti olamayacağını, bunun ancak Allah'ın ikramıyla, şefkatiyle, hikmetiyle olabileceğini, insanın Allah katındaki konumu sebebiyle en güzel şekilde beslendiğini, hayatını devam ettirdiğini belirtmekte, kendi kuvvetiyle bunları yapmasının mümkün olmadığını söylemektedir.[31]

Said Nursi, evrende görülen varlıkların birbiriyle olan ilişkilerini yardımlaşma olarak okur. Buna göre, Güneş canlıların yardımına koşar, onların yemeklerini pişirir. Ay, takvim görevi görür. Su, ışık canlıların yardımına, bitkiler hayvanların yardımına, hayvanlar da insanların yardımına koşar. Bu da, o varlıkların Allah'ın dilemesiyle böyle bir yardımlaşmayla, bir gayeye doğru hareket ettiklerini gösterir.[32]

1.3. HUDÛS DELİLİ

Kelam İlminin temel konusu olan Allah'ın varlığı, kelamcılar tarafından çeşitli delillerle ispatlanmaya çalışılmıştır.İnsanı delil kullanmaya yönelten sebeplere giriş kısmında değinmiştik.Kozmolojik delil köklü ve eski bir delildir. Bu delil Hıristiyan din adamlarınca kullanılmış olup İslam âlimleri ve Yahudi din adamlarınca geliştirilmiştir.[33]

Kozmolojik delil, âleminyaratılmışlığı üzerinden giderek bir ezeli yaratıcıya ulaşmaya çalışır. Konusu tecrübe edilebilen dış âlemdir.Giriş bölümünde değindiğimiz kozmolojik delil, aposterioriyani sadece zihindekine değil dış dünyadaki varlığa dayanan bir delil türüdür. Dış âlemde bulunan, gözleme dayalı olan bu delil ailesi çeşitlere ayrılır. Bunlardan biri "hudûsdelili"dir.

---

[29] Bakara, 2/29.
[30] Nursi, **Risale-i Nur Külliyatındanİşaratü'-İ'caz(İşaratü'l İcaz),** Söz Basım Yayın, İstanbul, 2008, s.325.
[31] Nursi, **Nurun İlk Kapısı**, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2008, s.58.
[32] Nursi, **Sözler**, s.901.
[33]William LaneCraig, "Kelam Kozmolojik Kanıtı", **Allah Felsefe Ve Bilim,** (Ed.Caner Taslaman ve Enis Doko), İstanbul Yayınevi, İstanbul,s.147. Ayrıca daha geniş bilgi için bkz: Ulvi Murat Kılavuz, **İslâm Kelamında Kozmolojik Delil(Hudûs-İmkân),** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007.

Hudûs Delili, kelamcıların çok kullandıkları bir delil olarak öne çıkar. Bu sebeple, bu delile "kelam delili" de denmektedir. Kelamcılara göre delilin kaynağı Kur'an'a dayanır. Örneğin Hz. İbrahim'in Rabbini ararken öne sürdüğü çıkarımlar,Hudus Delilinin bir nevi özü mâhiyetinde okunabilir. Bu ayetler bir nevi istidlâl yani delil getirme, delil sunmayı öğretir niteliktedir. İbrahim Peygamber yıldızlara, Aya, Güneşe bakarak, bunların battığı, kaybolduğundan yola çıkarak ilah olamayacağı sonucuna ulaşır. Sonu olan bir şey ilah olma kabiliyetinden uzaktır.[34]

Hudûs kelimesinin sözlük anlamı "sonradan meydana gelmek" demektir. Kelam ilminde Kozmolojik Delil için kullanılan şekliyle kısaca, âlemin yok iken sonradan var olması anlamına gelir. Sonradan var olmuş olan varlıklara "hâdis";sonradan meydana gelen şeyleri var edeneise "Muhdis" denilir.Âlemin hadis olduğunu cevher ve a'raz yöntemiyle ortaya koyan kişi olan Ca'd b. Dirhem olmuştur. Bu görüş Ca'db.Dirhem'den(ö.118/736) ve Cehmb.Safvan'dan(ö.128/720) Mu'tezileye geçmiştir. Hudus delilini kullanan ilk ekolMu'teziledir. Bişr b. Mu'temir'e atfedilenHudûsu'l-eşyakitabınınmütezili görüş çerçevesinde yazılan ilk eser olarak bilinmektedir.Ebu'lHuzeyl el-Allaf ise bu delili geliştirerek mantıkî forma dönüştürmüştür.[35]

Kelamcılar Hudûs delilini, "cevher" ve "araz"gibi terimlerle formüle etmeye ve/veya açıklamaya çalışmışlardır. Cevher kelimesi Farsça kökenli bir kelime olup "kendi başına bulunan, değişmeyen öz varlık" demektir.[36]Anlam itibariyle Yunan felsefesine kadar gitmekle beraber Aristo ve Eflatun tarafından "altta duran, bir şeye temel oluşturan şey" şeklinde kullanılmıştır. Temel taşıyıcı varlık manası kelimenin temelini oluşturmaktadır.Tehanevî "kadim yada hadis olmakla beraber kendi başına bulunabilen varlık" olarak kullanılmaktadır. [37]Cüveynî'de, cismin her cüz'ü cevherdir.[38]

Araz kelimesi ise sözlük manası olarak "*sonradan ve tesadüfen ortaya çıkan, ansızın baş gösteren, varlığı devamlı ve zorunlu olmayan durum"* anlamlarına

---

[34] Aydın, **Din Felsefesi**, ss.35-36; bkz. En'am,6/75-83.
[35]Bekir Topaloğlu, "Hudûs",**TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hudus (07.11.2019); Topaloğlu, **İspat-ı Vacip**, s. 69.
[36] Bekir Topaloğlu ve İlyas çelebi, **Kelam Terimleri sözlüğü**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İsam), İstanbul, 2010, s.59.
[37]İlhan Kutluer, "Cevher", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/cevher (12.11.2019).
[38]İmâmü" l-HarameynCüveynî, **eş-Şâmil fî Usûli" d-Dîn**, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr-Faysal Budeyr „Avn-Süheyr Muhammed Muhtâr, Münşeâtü" l-Ma'arif, İskenderiye, 1969, s.142.

gelir.Kindi'nin araz tarifi şöyledir*: "Cevherin zıddı olup bizzat var olmayan, ancak herhangi bir konuya (mevzu) dayanan ve onunla birlikte var olabilen, onun yok olmasıyla ortadan kalkan şey."*[39]

Ehl- i Sünnet âlimleri âlemdeki varlıkları üçe ayırmıştır. Bunlar "cisimler", "cevherler" ve "arazlardır". Bu konuda farklı görüşler vardır. Hangilerinin cevher hangilerinin cisim veya araz olduğunda ihtilaf etmişlerdir. Ehl-i Sünnete göre arazlar sonsuz değil, hadistirler. [40]

Hudûs delili kısaca şöyle ifade edilmektedir:

Alem arazlarıyla cevherleriyle hâdistir.

Her hâdisin yaratıcısı vardır.

O halde alemin de yaratıcısı vardır.

Âlemin hâdis oluşu cevher ve arazların mahiyetinin açıklanmasıyla malum olmuştur. Hâdislerin bir yaratıcıya muhtaç oluşu ise aklın kesin şekilde kabul ettiği bir husustur.[41]

Arazların muhdîsi yani var edeni Allah'tır. Arazlardan hâlî olmayan cevherler ve cisimler de hâdistir. Onlar da Allah'ın yaratmasıyla vardırlar. Kelamcılar ve filozoflar varlığı cisim cevher araz gibi kategorilere ayırarak, varlığın mahiyetini anlamaya çalışmışlardır. Âleminkadim veya ezeli oluşuna ulaşmakta bu kategorileri kullanmışlardır.

Ehl- i Sünnetin önemli simalarından Ebu Hanîfe'nin (ö.767) ispat-ı vacip konusunda mütalaa edilebilecek görüşleri vardır. Ebu Hanîfe'ye göre insan kendine ve evrene baktığında kendi kendine var olamayacaklarını bilir. İnsan, nasıl büyük bir geminin fırtınalı bir havada doğru bir istikamette gitmesi için bir kaptana ihtiyaç olduğunu ve kaptansız bir şekilde seyredemeyeceğini bilirse bunun gibi, evren ve içindeki varlıkların da bir yaratıcı olmadan hayatta olamayacağı malumdur.

Ebu Hanîfe'nin kullandığı diğer bir delil de anne karnındaki yavrunun dünyaya gelişindeki vaziyet ki bu harika olayı tabiata veya başka bir sebebe vermek mümkün olamaz. Ebu Hanife evrendeki değişimin de değiştiriciyüce bir yaratıcıyı gerektirdiğini belirtmek suretiyle Allah'ın varlığına dair deliller sunmuştur. Boş

---

[39]Yusuf Şevki Yavuz, "Araz", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/araz (12.11.2019).

[40]Sadru'l İslam İmam Ebu Yusr Muhammed Pezdevi**, Ehl-i Sünnet Akaidi,** çev. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1980. Ss.16,18.

[41] Topaloğlu, **İspat-ı Vacip**, ss.70-71.

arsada bir ev olduğunu görsek, sonradan oluşmuş bu evin biri tarafından oraya yapıldığını düşünürüz. Başka bir ihtimale yer yoktur. Ebu Hanife evrendeki değişikliklerin de yaratıcı olmadan oluşmasının imkânsız olduğu sonucuna ulaşır. Ebu Hanife'nin bu istidlal yöntemiyle, Kur'an'ın yöntemine yakın, kelamcıların yoluna da öncülük eden bir üslup kullandığını görüyoruz.[42]

Ehl-i Sünnet görüşünün en önemli iki kolundan biri olan Eş'arîliğin kurucusu Ebu'l-Hasan el-Eş'arî(ö.324/936), ispat-ı vacip delilini kullanmada Ebu Hanife'ye benzemektedir. Eş'arî, insanın anne karnındaki gelişiminin, büyümesinin, insan suretini almasının insanın kendisinin yapabileceği bir şey olmadığına, bunu gelişmiş olgunlaşmış insan haline geldiğinde bile yapamıyor olması gerçeğinden yola çıkarak ulaşmaktadır. İnsanın geçirdiği hayat evreleri dikkate alındığında, bunların kendi ihtiyarı dâhilinde olmayıp, bu değişimlere engel olamaması-ki gücü yetseydi her insan yaşlanmasına engel olurdu- onun başka bir irade tarafından yaratıldığı ve ömür sürdüğü anlamına gelir ki o yaratıcı da Allah'tır.

Eş'ârî, evrendeki hiçbir şeyin kendiliğinden meydana gelemeyeceğini anlatırken kumaş ve bina örneğini de verir. Bir kumaşın, pamuğu iplik haline getirip dokuyan bir kimse olmadan veya bir binanın, onu inşa eden bir usta olmadan meydana gelmiş olduğunu iddia etmek akla ters bir durumdur.[43]

Eş'ârî, Kur'an-ı Kerim'de: "*Akıttığınız meniyi düşündünüz mü? Onu siz mi yaratıyorsunuz yoksa biz miyiz yaratan*?"[44] ayetinde ifade edilen insanın hayatının ilk aşamasından itibaren var olmasında, ne kendinin ne de ebeveyninin bir dahli olmadığını, isteyen herkesin çocuğu olmadığı gibi bazen istemediği halde çocuk sahibi olanları örnek vererek açıklar. Meninin de değişim ve tesir altında kaldığından dolayı kadîm olamayacağı için insanın hudûsu anlaşılmış olur.[45]

Sünnî kelâm alimlerinden hudûs delilini ayrıntılı şekilde ortaya koyup açıklayan ilk kişi Ebu Mansûr el-Mâtürîdîdir (ö.944) denilebilir.[46]Maturîdî araz ve cevher tabirini kullanmış, ancak cevher yerine "ayn", a'raz yerine ise "sıfat" sözcüklerini tercih etmiştir. Bu ikisinin birbirinden ayrı bulunamadığından dolayı

---

[42] Topaloğlu, **İspat-ı Vacip**, ss.74-75.
[43] Topaloğlu, **İspat-ı Vacip**, ss.76-77.
[44] Vakıa, 56/58-59.
[45] Topaloğlu, **İspat-ı Vacip**, s.77.
[46] Fatma Aygün, "Allah'ın Varlığını Aklen Bilmeye İlişkin Maturidi'ninHudus Delili,(Hadesü'l ayan delili)", **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, , cilt:3,sayı:6,2016, s.166.

ikisinin de hâdis olduğu çıkarımına ulaşmıştır. Mâturîdî âlemin hudûsunu açıklama sadedinde bilgi edinme vasıtalarından, duyular, haber-i sadık ve aklı kullanmıştır. Aklî delilleri kullanırken evrendeki varlıkların değişime maruz kalması, sonradan oluşması, onların hâdis oluşunu ispatlar ve alemi oluşturan varlıkların hâdis oluşu alemin de hudûsu anlamına gelir. Hepsi de Allah'ın yaratmasıyla vücuda çıkabilir.[47]

Gazalî, ârâzların hâdis oluşunun tartışılmaz, açık bir hakikat olup, bunu herkesin kendi zatında bildiği bir gerçek olarak kabul eder. Zira insan açlık, susuzluk, hastalık, ağrı gibi hallere maruz kalır. Bunların hâdis olduğunu herkes kendi vücudunda idrak eder.[48]

İmam Gazali evrenin kadim(başlangıçsız) olduğu görüşünde olan filozofları tenkit etmiş, onların bu görüşteki tutarsızlıklarını Tehâfütü'l Felâsife eserinde göstermiştir.Ona göre filozoflar bu görüşlerinde isabetsizdirler.[49] Evren, Allah'ın yaratmasıyla meydana gelmiştir. Gazali'nin bu delili ele alışı, kullanış şekli meşhurdur. Kısaca şöyledir:

-Her hâdisin var olması için bir muhdise ihtiyacı vardır.

-Âlem hâdistir.

-O halde onun da bir muhdisi yani var edicisi olması gerekir.[50]

Gazzâlî mutlaka ilk illeti yani sebebi olmayan bir varlığın olması gerektiğini şöyle açıklar: varlıkların illeti ya vardır ya da yoktur. Varsa onun da bir illeti vardır ve ya yoktur. Varsa onun da bir sebebi vardır veya yoktur ki bu böyle bir noktaya ulaşmadan devam edip gider. Bu ise mümkün değildir. Şu halde bunların en başında bir ilk illet olmalıdır ki kendisinden önce bir illet yoktur. Eğer evren illetsiz olarak kendi kendine olsa şu halde âlem ilk illet olur. Ve Gazzâlî bundan sonrasında evrenin ilk illet olamayacağını ispat eder.[51]

Mu'tezile'nin Basra ekolünü kuran Ebü'l-Hüzeyl el Allâf (ö.235-850), hudûs delilini kullanırken âlemin sonradan meydana geldiği görüşünü atom kuramıyla desteklemiştir. Bu teoriyi ilk kez ortaya koyan kişi olarak El-Allâf kabul

---

[47] Ebu Mansûr el-Mâtürîdî, **Kitâbü't-Tevhîd**, çev. Bekir Topaloğlu, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2002, ss.28,22,54,63,64,180; Fatma Aygün, **Allah'ın Varlığı'nı Aklen Bilmenin İmkânı,** Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2015, ss.109-110.

[48] Topaloğlu**, İspat-ı vacip**, ss.84-85.

[49]İmam El Gâzzâli, **Filozofların Tutarsızlığı-Tehafütü'l Felasife**-, çev. Bekir Sadak, 1. Baskı, Ahsen Yayınları, İstanbul, 2002, Ss.21-56.

[50]Gâzzalî, **El- İktisat Fi'l-İtikad**, çev. Kemal Işık, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s.49.

[51]Gâzzalî, **Tehafütü'l Felasife**, ss.89-90.

edilmektedir. Nazzam (ö.231/845) dışında Mu'tezile'nin hemen hepsi bu kuramı benimsemiştir.[52]

Atom teorisi zaman ve yer bakımından sonlu olan uzayın, daha küçük hale getirilemeyen ayrık cüzleri anlamına gelmektedir.Atomculuk, kelam dünyasında genel kabul görmüş bir teori olmuştur. Bu teoride sadece atom cevherdir. Onun dışındaki şeyler a'râzdır. Kelamcıların bu teoriyi benimsemelerinin altında yatan sebep, filozoflarca kabul edilen atomun sınırsız bölünmesi görüşüne nazaran teolojik açıdan kabule daha uygun olmasıdır.[53] Bu teoride evreni oluşturan atomların hudûsu anlaşılmış olup, dolayısıyla âlemin bir muhdise mecbur olduğu neticesine ulaşılmaktadır.

Evren kendini var etmiş olamaz mı? Yani kendisinin muhdisi gene kendi olamaz mı? Evrenin kendini yaratamayacağı delillerle sabit olmuştur. Zaten bu açık bir hakikattir. Evren kendi kendini var etmiş olsa içerisindeki cansız varlıklar da vardır ki, canlı olmayan canlı varlıkları nasıl yaratacaktır? Canlı olanlar ise onlar da bir zaman ölü idi.[54]

1.4. KUR'AN'DA HUDÛS DELİLİ

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'an-ı kerim, Allah'ın kelamı olarak Allah'ın varlığıyla ilgili başvurulan en birinci kaynaktır. Kelam ilminin de kaynağı olan Kur'an, Allah'ı her şeyin yoktan yaratıcısı tek ilah olarak bildirmektedir.[55] Allah-u Teâlâ Kuran- ı Kerim'de kendini, isim ve sıfatlarıyla, fiilleriyle insana bildirmiş ve tanıtmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın varlığına dair felsefî tarzda bir ispat yoluna gidildiği söylenemez. Zira Kur'an'ın nazil olduğu toplumda her ne kadar şirk ile karışık olsa da tanrı inancı vardı.[56] Kur'an bu inancı ıslah edecek surette tevhit inancına önem vermiştir. Ancak kelama kapı açacak, öz mahiyetinde ispat-ı vacibe dayanak olacak ayetler de yok değildir.

---

[52]CağferKaradaş, "Atomcu Düşünceler Ve Kelâm Atomculuğu",**Kelâm Araştırmaları Dergisi**, , cilt.2, Sayı.1,2004, s.68.
[53]AlnoorDhanani, "İslam Düşüncesinde Atomculuk"(Atomculuk)**, Kelam Araştırmaları Dergisi**, çev. Mehmet Bulğen, cilt.9, sayı.1,2011, ss.393,395,398.
[54] Topaloğlu, **İspat-ı Vacip**, ss.92-93.
[55]Zümer, 39/62, Ra'd, 13/16, En'am, 6/102.
[56]Zuhruf, 43/9; Mü'minûn, 23/84-89; Lokman,31/25.

Örneğin ayetlerde, kelamcıların kullandığı bazı kavramlararastlayabilmekteyiz. Mesela müşriklere hitap ederken onlardan başka ilah edinmelerine karşılık buna dair "burhan" istenmektedir.[57] Bazı ayetlerde "delil" kelimesinin de yol göstermek, iletmek anlamlarında kullanıldığını görmekteyiz.[58]Kur'an'ın bunun gibi ayetleri kelamcıları dini meselelerde ispat yoluna sevk eden baş etmenlerden biri olmuştur.[59] Kur'an'da delil anlamını taşıyan kelimelerden bazıları "ayet" "burhan" "sultân" "hüccet" "beyyine" kelimeleridir.[60]

Kuran, varlıklardan bahsetmiş, bunlardaki yaratılışı nazara vermiştir. Verdiği örnekler oldukça basit anlaşılır şekildedir. Sıradan ve her zaman üzerinde düşünmediğimiz şeyleri nazara verir ve bunların aslında en harikulade en hayret edilecek şeyler olarak gösterir. Bunlar her zaman gözümüzün önünde olduğu için çoğu zaman görmeyiz. Tabiat olayı dediğimiz şeyler, gök cisimleri, varlığın meydana gelişi, gece-gündüzün peşi sıra gelişi, toprağın canlanması, yağmur, rüzgâr, bulut,[61]dağlar,[62]hayvanlar,[63] gibi pek çok varlık ayetlerde Allah'a delil olarak zikredilir. Bir fen kitabı gibi ayrıntıya girmeden bahsettiği konuyu adeta akla bırakır ki, akıl bunun üzerinde düşünsün.

Ku'ran-ı Kerim insana bakmasını okumasını düşünmesini emretmiş, akıl sahiplerine hitap etmiştir. Varlıklardan Allah'a giden yolu göstermiştir. Buna dair:"*Sağlam düşünce ve inanç sahipleri için yeryüzünde açık kanıtlar vardır. Hatta kendinizde. Hiç görmüyor musunuz?"*[64] "*Göklerde ve yerde nice deliller vardır ki, onlar bu delillerden yüz çevirerek geçip giderler."*[65] "*Göklerde ve yerde, inanlar için önemli işaretler vardır.*"[66]Gibi pek çok ayet ibretle bakmayı, delilleri görmeyi öğütlüyor.

Her bakmak görmek anlamına gelmez. Mesela aynaya bakan kişi aynanın camına, çerçevesine odaklanırsa aynada yansıyan sureti göremez. Bazen dalgın

---

[57]Neml, 21/64.
[58]Furkân, 25/45; Saff,61/10; Tâhâ, 20/10.
[59] Aydın, **Din Felsefesi**, ss.14-15.
[60] Ayrıntılı bilgi için bkz.Esra Hergüner, **Bilgi ve İman Problemi Bağlamında Kur'an'da Delillendirme Yöntemleri Ve Kelâmî Yansımaları**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2017, ss.42,49.
[61] Bakara,2/164.
[62] Enbiya,21/31.
[63] Nahl,16/66.
[64] Zariyat,51/ 20-21.
[65] Yusuf,12/105.
[66] Casiye,45/3.

olduğumuzda yanımızdan geçen kişiyi göremeyebiliriz. Gözümüzün önündedir ama biz fark etmeyebiliriz. Demek ki görmek bakmaktan daha farklı bir durumdur. Kur'an-ı Kerim'de zikredilen deliller de bakmadığımız şeyler değillerdir. Ancak Kur'an bunları görmemizi okumamızı emretmektedir.

Kuran-ı Kerim'de İbrahim peygamberin kıssası zikredilirken, kesin bir imana sahip olması için ona göklerin ve yerin melekûtunun gösterildiği söylenir. Ayetlerde İbrahim Peygamber, gökyüzünü izleyerek Rabbini bulduğu delillendirme anlatılır. Anlatımda, İbrahim Peygamber yıldızlar, ay ve güneş'in battığı için ilah olamayacağı sonucuna ulaşır.[67] Burada akıl yürütme yapılmak suretiyle Allah'ın varlığına dair delil getirmekten söz edebiliriz. İbrahim (a.s) bir ilahın sahip olması gereken bekâ sıfatına akıl yürütmek suretiyle ulaşılacağını bize göstermiş olmaktadır. Zira en büyük varlıklardan olan yıldızlar ve güneş değişime uğramış, kaybolmuştur. Kelamcıların hudûs delilinde kullandığı -değişen varlıkların hâdis oluşu- delili, İbrahim(a.s)'ın bu aklî burhanına benzemektedir.

Allah'ın İlahî kitaplarda vahiyle peygamberlere gönderdiği ayetlere "Teşriî ayetler" denir. Kâinattaki yaratılmış şeyler ise "tekvinî" ayetlerdir. Yeryüzü bir ayet, güneş bir ayet, deniz başka bir ayettir. Bunları okumak, üzerinde tefekkür etmek, araştırmak, Allah'ın emridir. Kur'an'ın ilk ayeti "oku" emridir.[68]Kur'an'da pek çok ayet sonunda insana düşünmeyi, aklını kullanmayı öğütlemektedir. Saf bir taklide dayanan bir iman istenmemektedir.[69]

Zamanın bir müfessir olduğunu söyleyen Said Nursi, meydana çıkmış gerçekleşmiş hallerin olayların Kur'an'ı tefsir ettiğini söyler. Her biri ayrı bir alanda uzmanlaşmış bir kurul tarafından ve diğer tefsirlerden de yararlanılarak hazırlanacak bir Kur'an tefsirinin kâmil manada bir tefsire en yakın olacağı düşüncesindedir.[70] Eskiden evrenin yaratılışına dair günümüzdeki gibi bilgiler yokken bazı ayetler bu oluşum hakkında bilgiler barındırır. Günümüz bilimi bu bilgilerin çoğunu tasdikler niteliktedir. Astronomi, coğrafya, tıp, fizik ve diğer fen bilimleri devamlı gelişmekte, evrenin sırları çözülmektedir.

---

[67]En'am, 6/75-76-77-78.
[68]Alâk, 96/1.
[69] Bakara,1/44; Nisa, 4/82; En'am, 6/50.
[70] Nursi, **Muhâkemat,** Söz Basın Yayım, İstanbul, 2006, s.33.

Kur’an’ın ayetlerini tefsir eden müfessirler tabii olarak kendi zamanlarının anlayışına göre ayetleri anlamakta, mana vermektedirler. Kendi zamanlarının sınırları içerisinde belki zaman zaman ayetleri sınırlandırmaktalardır da. Malumdur ki, kelimelerin birçok anlamı olabilmektedir. Ayete mana verirken o zamanın anlayış seviyesine göre uygun manayı seçip diğerleri terkedilmektedir. Ancak daha sonraki zamanlarda ayetin daha uygun manaya gelen bir anlamı isabetli görülebilmektedir. Anlam zenginliğine sahip olan Kuran-ı Kerim’in tüm zamanlara hitap etmesi onun en büyük özelliklerinden birini oluşturuyor.

Kur’an-ı Kerim kelamcıların kullandığı tarzda bir delil kullanmıyor olsa da bazı ayetlerin bu delillerin temelini oluşturma açısından önemli bir yere sahiptir. Kur’an’da Allah ile evren arasındaki ilişki yaratan ile yaratılan şeklinde bir yapı arz eder. “*O, göklerin ve yerin eşsiz-örneksiz yaratıcısıdır; bir şeyin olmasını dilediğinde ona “ol” der, hemen oluverir*.[71] “*..her şeyin yaratıcısıdır..*”[72]gibi ayetlerde Allah’ın yaratma fiili Hâlık ismiyle ifade edilmiştir. Hâlık, “*takdir ettiği gibi yaratan*” anlamında tefsir edilmiştir. Haşr Suresinin 24. Ayetinde Allah’ın yaratma fiili “Bâri’” ismiyle de ifade edilmektedir. Bu isim: “*Örneği olmadan yaratan, yaratmanın bütün evrelerindeki inceliklerin asıl kaynağı*” şeklinde tefsir edilmiştir. Aynı ayette geçen diğer bir isim olan Musavvir ise: “*Biçim ve özellik veren, yarattıklarının maddî ve mânevî duyularla algılanan ve algılanamayan bütün şekil ve hususiyetlerini belirleyen*” demektir.[73]

Allah’ın yoktan yaratmasından bahseden başka bir ifade: “*O baştan yaratır, sonra da yaratmayı tekrar eder ki iman edip dünya ve ahiret için yararlı işler yapanları adalletle ödüllendirsin.*”[74]ayetinde görülmektedir. Buradaki “Yaratmayı başlatan” ifadesi hudûs delilindeki “muhdis” kavramını akla getirmektedir. Varlıkların yok iken bir yaratılmayla meydana gelmelerini bu ayette açık şekilde bildirilmiştir. Ayetin diğer cümlesinde ikinci kez yaratmaktan bahsedilmiştir. Ayrıca: “*Gökleri ve yerin eşsiz yaratıcısıdır.*”[75]ayetinde de yoktan yaratmadan

[71] Bakara, 2/117.
[72]En’am, 6/102; Zümer,39/62.
[73]Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur’an Yolu tefsiri**, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ha%C5%9Fr-suresi/5148/22-24-ayet-tefsiri, (24.11.2019).
[74] Yunus,10/4.
[75]En’am, 6/101.

bahsedilmiştir. Kelamcılar bu ayetin ifadesinden yola çıkarak Mübdi', "Muîd" ve "Bedi" isimlerini Allah'a izafe etmişlerdir.[76]

Kur'an'ın yaratma ile ilgili ayetlerinden bazılarında, Allah'ın insanı yerden var ettiğini, bitki gibi yerden bitirdiğini beyan eder.[77] Zekeriya(a.s) Allah'a nasıl çocuğu olabileceğini sorduğunda ona:"..*o bana kolaydır, daha önce sen hiçbir şey değil iken, seni de yaratmıştım.*"[78]diye şeklinde cevap vererek yaratmanın O'nun için kolay olduğunu söylemektedir. Yine başka bir ayette:"*İnsan düşünmez mi ki daha önce hiçbir şey değilken biz onu yaratmışızdır.*"[79] Buyurulmaktadır. Bu ve buna benzer birçok ayet yaratmanın farklı şekillerinden bahsetmektedir. Bunlardan bazısı yoktan var etme anlamına geldiği gibi bazısı ikinci yaratma gibi anlamlara gelir.

Kur'an'da yaratma hususunda biraz daha ayrıntı veren ayetler de vardır. Allah'ın, gökleri, yeri ve ikisi arasındaki şeyleri altı günde yarattığını ve bunun O'nu yormadığı[80] gibi hususlar yaratmanın mahiyeti hakkında bazı bilgiler verir.

Kur'an'ın yaratmayla, varlıklarla ilgili ayetlerine baktığımızda, kelamcıların ve filozofların kullandığı ne hudûs ne de cevher gibi kavramlar zikredilmektedir. Yaratılışın tam olarak nasıl olduğunu bilememekteyiz. Mesela, göklerin yaratılışından bahsederken bir duman ve su gibi bazı maddelerden bahsedilmişse de, bunların mahiyetini kesin şekilde bilemiyoruz. Bu bahse konu olan şeylerin kadim ya da hâdis olduğu belirtilmemiştir.[81]

Kur'an-ı Kerim'de kozmolojik delil kapsamında ele alınabilecek ayetlerden biri de: "*Kuşkusuz, göklerin ve yerin yaratılışında, gece ve gündüzün değişmesinde...*"[82]ayetidir. Bu ayette dünyadaki canlı yaşamının sebebi olarak yaratıcının oluşturduğu uygun ortam nazara verilmek suretiyle evren ve içindeki varlıkların yaratıldığı vurgusu yapılmaktadır. Gece-gündüzün değişimi, bulutların, rüzgârın ve toprağın değişiminden bahsetmesi hudûs delilini akla getirmektedir.

"*Varlığımızın delillerini, (kâinattaki uçsuz bucaksız) ufuklarda ve kendi nefislerinde onlara göstereceğiz ki, o Kur'an'ın gerçek olduğu onlara iyice belli*

---

[76]Roger Amaldez,"Kur'ân'da Yaratma Kavramıyla İlgili Ayetler Hakkında Semantik Bir Tahlil", çev. Sadık Kılıç, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:28, Erzurum, 2007, s306.
[77] Hûd,11/61;Nuh,71/17.
[78] Meryem, 19/9.
[79] Meryem, 19/67.
[80]Kâf, 50/38.
[81] Kılavuz, **Hudûs-İmkân**, s.41.
[82] Bakara, 2/164.

olsun. Rabbinin, her şeye şâhit olması yetmez mi?"[83]ayetinde zikredilen "afâk" kelimesinden kasıt dış dünya, maddî alem, "enfüs" kelimesini ise insanın kendi iç âlemi ve ruh dünyası olarak tefsir edenler bulunmaktadır.[84] Kozmolojik deliller de buradaki "ufuklarda gösterilen deliller" kapsamında mütalaa edilebilir.

1.5. MODERN BİLİM AÇISINDAN ÂLEMİN HUDÛSU

Bilim ve teknoloji günümüzde çok gelişmiş olsa da insanın evrenin yaratılışı hakkındaki bilgisi hala çok azdır. Evrenin nasıl oluştuğuyla ilgili önemli teoriler vardır. Ancak bunlar da evrenin sırlarını ortaya koymada yeterli değildir. Filozoflarca evrenin ezelî oluşu fikri büyük kabul görmüşken bilimsel gelişmelerin ortaya koyduğu yeni teorilerde evrenin bir noktadan bir anda patlamayla oluştuğu ortaya çıkmıştır. Büyük patlamanın öncesi ise insanlık için bir bilinmezdir.

Kur'an-ı Kerim'de : "*Dahası O, duman halinde olan semaya iradesini yöneltti; ardından ona ve arza "isteyerek veya istemeyerek(varlık sahnesine) gelin*" *buyurdu. İkisi de "isteyerek geldik" dediler*"[85] denilmiştir. Ayet, evrenin başlangıcından bahsederken bir dumandan söz etmektedir. Arapçadan dilimize duman olarak aktarılmış olan "duhan" kelimesi evrenin ilk oluşum sürecinde büyük patlama sırasında gaz ve toz bulutundan oluşan yapının karakterini aklımıza getirmektedir. Büyük patlama sırasında evrenin çok büyük sıcaklıkta olduğu düşünülüyor. Zamanla evrenin genişlemesiyle bu sıcaklık düşmüş, soğumuştur.StephenHawkıng, yıldızların oluşumundaki gaz ve bulutlardan şu şekilde bahsetmektedir:

> *Zaman geçtikçe, galaksilerdeki hidrojen ve helyum gazları, kütle çekimlerinin altında çökerek, daha küçük bulutlara ayrılır. Bulutlar büzüldükçe ve içlerindeki atomlar birbirleriyle çarpıştıkça gazın sıcaklığı, nükleer kaynaşma tepkimesini başlatmaya yetecek kadar artar. Bu durumda hidrojen daha fazla helyuma dönüşür. Bu tepkime sonucu açığa çıkan ısı,*

---

[83]Fussilet, 41/53.
[84] Diyanet İşleri Başkanlığı, **Kur'an Yolu Tefsiri,** Fussılet,41/53, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Fussilet-suresi/4271/53-ayet-tefsiri, , cilt:4, ss.723-725, (24.11.2019).
[85]Fussilet, 41/11.

kontrollü hidrojen bombası patlamalarında olduğu gibi, yıldızın parlamasına yol açar. Isının artması gazın basıncını, kütle çekimi kuvvetini dengeleyinceye kadar artırır ve gaz artık büzülmez. Bu durumda, birleşen bulutlar güneşimizebenzeyen yıldızları meydana getirir, hidrojeni yakıp helyuma dönüştürür ve çıkan enerjiyi ısı ve ışık olarak yayar. Bu bir balonun durumuna benzer; balonu genişletmeye çalışan içindeki havanın basıncıyla, balonun küçülmesini isteyen lastiğin gerilimi arasında bir denge vardır. [86]

"*Göğün bütün insanları kuşatan belirgin bir dumana bürüneceği günü bekle.*"[87] Kıyamet alameti olarak tefsir edilen bu ayette de "duhan" kelimesi zikredilmiştir. Gökyüzünü kaplayan bir duman görüleceğinden bahseder. Bazı yıldızlar öldüklerinde geride nebulalar yani gaz ve toz bulutu bırakır. Aslında uzayda dağınık halde de bu tozlar vardır.[88] Bazı evren modellerine göre, genişleyen evrenin belli bir süre sonunda genişlemesi duracak ve hızla çöküşe geçecektir.[89]Bu ayetlere ve keşfedilen bilimsel teorilere baktığımızda evrenin başlangıcında da çöküşünde de bir dumanın olduğu anlaşılmaktadır. Bu iki hakikatin birbiriyle örtüştüğü söylenebilir. Bu rastlantısal bir olay mıdır, yoksa varlığın bir hakikati midir bilinmez, ancak inananlar için bu büyük bir delil sayılabilir.

"*İnkâr edenler, gökler ve yer bitişik iken onları ayırdığımızı ve her canlıyı sudan yarattığımızı görmezler mi? Hâlâ inanmayacaklar mı*?"[90]âyetinde ise bir noktadan meydana gelen BigBang Teorisiyle uyuşan bir anlatım görünüyor. Bu teori kelamcıların kullandığı hudûs delilini de ispatlar niteliktedir. Çünkü ilk patlamayla oluşan bir evren varsa evrenin bir başlangıç noktası var demektir. Sonradan meydana gelmek demek olan hudûs, evrenin bir gerçeğiyse, bu evrenimizin ezeli olmadığı anlamına gelir. Sonradan olan bir şey ise ezeli bir varlığa ihtiyaç duyar. Bu da bizi Allah'ın varlığına götürür.

EntropiYasası da evrenin ezeli olmadığına önemli bir delildir. Termodinamiğin ikinci yasasına göre evrende tek yönlü süreçler vardır. Odadaki sıcak suyun sıcaklığı odaya yayılır ancak odanın içindeki sıcaklık toplanıp suya geri

---

[86]Stephen Hawkıng Ve Leonard Mlodinow, **Zamanın Daha Kısa Tarihi**, çev. SelmaÖğünç, 1.baskı, Altan Basım Ltd, İstanbul, 2006, ss.29,31.
[87]Duhan, 44/10.
[88] Çağlar Sunay, **50 Soruda Evren**, Kayhan Matbaacılık, İstanbul, 2011,ss.8-9.
[89]Hawkıng, **Zamanın Daha Kısa Tarihi**, s.56.
[90] Enbiya, 21/30.

dönmez. Yalıtılmış bir sistem, düzensizliği en üst seviyede olan bir durumu tercih eder. Yani evrenin düzeni devamlı düzensizliğe doğru gitmektedir.[91] Eğer evren ezeli olsaydı şimdiki düzenin olmaması gerekirdi.

Durağan Evren modelini savunan FredHoyle Büyük Patlama olduysa bunun bir fosili olması gerektiğini iddia etmişti. Daha sonra "Kozmik Fon Radyasyonu" bulunduğunda bu radyasyonun BigBang'in fosili olarak görüldü. Ayrıca hidrojenin oluşması için gerekli olan sıcaklık Büyük Patlamaya işaret eder. Ve helyum oranı gibi birçok ölçüm Büyük Patlamaya delil teşkil eder.[92] Başlangıcı olan bir şeyin sonu da vardır. Veya bunun tersi de geçerlidir. Sonu olan şeyin başlangıcı vardır. Böyle bir varlık ise başlangıcı ve sonu olmayan bir sebebe ihtiyaç duyar.

Diğer bir ayette şöyle der:"*Göğü kudretimizle biz kurduk ve şüphesiz biz genişletmekteyiz*."[93] Evrenin genişlediği bilgisi bilimin yeni bulduğu keşiflerdendir. Buna genişleyen evren (ExpandingUniverse) teorisi adı verilmektedir. Bu teori ilk defa Rus matematikçisi Alexander Friedmann tarafından ortaya konulmuştur. Hubble 1929'da yayımladığı bulguda galaksiler arasındaki mesafenin arttığını, bizden hızla uzaklaştığını tespit etti.[94] Diğer bir ayette: "*O dehşet günü gökleri, yazılı kâğıt tomarlarını dürer gibi düreriz. Yaratmaya başlamadan önceki hale döndürürüz. Sözümüz sözdür; biz bunu mutlaka yaparız.*" [95]denilmektedir. Bu ayet evrenin sonunda büyük çöküşe geçeceği ve tekrar başladığı noktaya geleceği teziyle uyuşmaktadır.

Entropi yasasının ateistlerin evren teorileriyle uyuşmadığı gibi Tanrının Evrenle bir bütün olduğunu savunan panteist düşüncesindeki evren görüşüyle de çeliştiğini Whittaker şöyle ifade etmiştir:

> *Evrenin zaman içinde yaratıldığının ve sonunda ölümünün kaçınılmaz olduğunun bilgisi, metafizik ve teoloji açısından büyük öneme sahiptir; öyle ki bu, Tanrı'nın doğa olmadığını ve doğanın da Tanrı olmadığını gösterir.*

[91] Caner Taslaman, "Din Felsefesi Açısından Entropi Yasası",**M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 30, Sayı:1,2006, s.2.
[92]Craig, **TheKalamCosmologicalArgument**, s.118'den aktaran Yunus Kalkan, **BigBang Teorisi'nin Teistik Deliller Açısından Değeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005, ss.43-44.
[93]Zariyat, 51/47.
[94]Hawkıng, **Zamanın Kısa Tarihi**, çev.Sabit Say ve Murat Uraz, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988, s.45
[95] Enbiya, 21/104.

Böylece biz, Yaratıcı ile yaratışı özdeşleştiren, Tanrı'nın maddî dünyanın evriminde veya maddî dünyada açığa çıkmakla varlık bulduğunu söyleyen tüm panteizm formlarını reddederiz. Tanrı maddî dünyayla bağımlı olsaydı, Tanrı'nın, bir doğum ve yok olma süreci de olması gerekirdi… İnsan ırkının ve tüm canlıların bu evrendeki sonunun kaçınılmaz olduğu, merkezi fikri ilerleme olan birçok görüş açısından yıkıcıdır…[96]

Eskiye nazaran evren hakkındaki bilgimiz ciddi manada artmış olsa da bu bilgiler bizi varlığın ilk aşamasına ulaştıramamıştır. Eğer evren bir patlamayla oluşmuşsa bu patlamanın öncesinde ne olduğu, nasıl olduğu soruları hala gizemini korumaktadır. Gelecekte bilim daha da ilerleyip şuandaki bilgilerimizin ne kadar ilkel kaldığını muhtemelen bizden sonraki nesiller hayıflanarak söyleneceklerdir.

Bu konuyla ilgili astronom Robert Jastrow'un ifadelerini burada aktaralım: "*Bilim yaratılışın üzerindeki sır perdesini sanki hiç kaldıramayacakmış gibi görünüyor. Mantığın gücüne inanan bilim adamı için öykü kâbus gibi bitiyor. Bilgelik dağına tırmanmıştır. Tam en yüksek zirveyi fethetmek üzere yolunun üzerindeki son kayayı aştığı sırada; yüzyıllardır orada oturan teologlar tarafından karşılanmıştır*."[97]

Bilimsel veriler her ne kadar dinin bazı meseleleriyle örtüşüyor olsa da bunları dînî meselelerin ayrılmaz bir hakikati olarak görmemek gerekir. Bunun bilime ve dine zarar verecek bazı durumlara yol açması muhtemeldir. Bilim ve dinin çatışıyor göründüğü bazı durumlar inananlarda ters bir etki oluşturabilir. Ya da bilimsel teorilerin kutsallaştırılıp çalışmalara ket vurması mümkündür.[98]

Meseleye tevhit merkezli bakış açısıyla yaklaşıldığında, bilimsel keşiflerin ve dinî meselelerin çatışma durumu ortadan kalkmaktadır. Mesela bilim yağmurun oluşmasındaki etkenleri ve şartları keşfetmiştir. Bu durum yağmurun Allah katından bir rahmet olarak inmesi inancına bir zarar vermez. Bilim büyük patlamayı tetikleyen etkeni keşfedip bunun sırrını keşfettiğinde de evrenin Allah tarafından yaratılması inancıyla çelişeceği anlamına gelmez. [99] Allah âlemi sebepler yoluyla yaratmıştır. Ve bu sebepler tevhide zarar vermez.

---

[96] John D. Barrow, Frank J.Tipler,**TheAnthropic CosmologicalPrinciple**, Oxford:Oxford UniversityPress, 1996, ss.168-169'dan aktaran Caner Taslaman, **Din Felsefesi Açısından Entropi Yasası,** s.104.
[97] Robert Jastrow, **GodandAstronomer**, USA 1992, s. 107'den aktaran Bulğen, **Atomculuk**,s.35.
[98]Bulgen, **Atomculuk**, s.71.
[99]Bulğen, **Atomculuk**, s.73.

1.6. İMKÂN DELÎLİ

Kozmolojik delil türü içerisinde en bilinen delillerden birisi de imkân delilidir. Bu delil, daha çok felsefecilerin delili olarak bilinmektedir. Ancak Şehristanî ile birlikte müteahhîrîn dönemi kelamcılarının da kullandığı görülmektedir. Şehristanî (ö.548/1153) hudûs delilinin izahında imkân delilini de kullanmıştır. Zaten hudûs ve imkân delili birbiriyle çok irtibatlı ve benzer bir yapı arzetmektedir. Bazı kelamcılar imkan delilini hudus delili içerisinde kullanmışlardır.[100]

İmkân delili, evrenin varlığının imkânsız veya zorunlu değil câiz oluşunu yani yokluğu ile varlığının eşit derecede olmasını temele oturtarak Allah'ın varlığını ispatlayan bir delildir. Bu delilde evren "mümkün" olarak tanımlanmaktadır. Yani ancak bir müessirin tesiriyle varlık bulabilmektedir. Var olanlar ancak bir var edicinin yaratmasıyla varlık sahasına çıkmışlardır. Ancak mümkün varlıkları varlık sahasına çıkaran müessirin mümkün cinsinden olmaması gerekir. Zira onun da bir müessire gereksinimi olacaktır ki bu devir ve teselsül denilen kısır döngüye sebebiyet verir. Bu ise batıldır. Mümkünün var olmasını sağlayan müessirin vacip olması gerekir ki o da Allah'tır. Vacip terimini tezimizin giriş kısmında da açıkladığımız gibi var olmak için bir sebebe ihtiyacı olmayıp zatının gereği olan demektir.[101]

Âlem vardır ancak bu varlık zorunlu bir var olma değildir. Yani var olmaması da düşünülebilir. Madem ki âlemin var olduğunu görüyoruz, ona bu varlığı veren bir Vâcibü'l-Vucûd olmalıdır.[102]

İmkân delilinin başka bir şekilde ifadesi de şöyledir:

-*Çevremize baktığımız zaman varlıkları mümkün olan birçok şey görmekteyiz.*
-*Varlık alanında mümkün olan şey, ya kendi kendisinin sebebidir, yahut onu var kılan başka sebepler vardır.*

---

[100] Aydın, **Din Felsefesi**, s.40; Topaloğlu, **İspat-ı Vacip**, s.96; BEKİR TOPALOĞLU, "HUDÛS", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/hudus (29.12.2019).
[101] Topaloğlu ve Çelebi, **Kelam Terimleri Sözlüğü**, s.155.
[102] Ömer Aydın ve diğerleri, **Sistematik Kelam**, Ed. Ömer Aydın, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2017,s.78.

-Eğer o, kendi kendisinin sebebi olsaydı var olmada kendisi yine kendisinden önce olacaktı ki bu, saçmadır.

-O halde, varlığı mümkün olan şey, var olmak için başka bir şeye, yani başka bir sebebe ihtiyaç gösterir.

-Herhangi bir mümkün şeye sebep olan varlık, ya bizatihi mümkündür, yahut o, zorunlu bir varlıktır

-Eğer sebep olan varlık da mümkünse,onun da başka bir sebeplere ihtiyacı olur ki, bu zincir, sonsuza değin sürüp gider. Teselsül denen bu sürüp gitme mümkün değildir.

-O halde, varlık veren sebebin zorunlu bir varlık olması gerekir.[103]

Eş'ariyye'nin önemli ismi Ebu Bekr el-Bakıllânî(ö.403/1013), ispat-ı vacip delillerini kullanırken imkân delilini kullandığı görülmektedir. Bakıllânî, her varlığın vücuda gelmesinin zamanını seçip onu o zamanda yaratan bir müreccih veya muhassise gereksinim olduğu çıkarımına ulaşır. Bakıllânî, varlıkların şuan bulundukları hallerinde olmalarının tek seçenek (zorunlu) olmadığı öncülünü kullanır. Varlıklar sahip oldukları özelliklerden farklı durumda olabilirlerdi. Örneğin kare şeklinde değil de yuvarlak şeklinde olması gibi. Her iki şekilde olması da mümkündür. Mesela hayvanlar hâlihazırdaki görünümlerinden başka bir görünümde olabilirdi. Şimdiki durumları kendi zatlarından kaynaklanan bir hal olmadığı, kendi yararlarına olan her hale sahip olamamaları sebebiyle anlaşılmaktadır. Bu durum onların dışında bir müessirin onlarda hükmetmesi neticesini vermektedir.[104]

Şehristânî ve İbnRüşd, imkân anlayışını ilk olarak ortaya koyan kişi olarak İmâmü'l-HarameynEbü'l-Meâlî el-Cüveynî'ye işaret etmektedirler. Cüveynî'ye göre varlıklar caiz olmaları bakımından eşittir. Bütün cisimlerin bulundukları şekilden başka şekilde olmaları aklen imkânsız değildir. Hareket eden cismin hareketsiz olması, yükseğe çıkanın aşağı inmesi, yıldızların başka şekil ve halde olması mümkündür. Buna göre âlemin de caiz olduğu biraz düşününce anlaşılır. Caiz olan şey ise vacip değildir. [105]

---

[103] B.R. Reichenbach, **TheCosmologicalArgument**, Illinois, 1972,s19-20'den aktaran Mehmet Aydın, **Din Felsefesi**, ss.40-41.
[104]Klavuz, **Hudûs-İmkân**, s.85.
[105] Kılavuz, **Hudûs- İmkân**, s.130.

Bu delil, İslâm filozoflarından Farabî'de(ö.339/950) ilk kez modern bir delil formunda ortaya konulmuştur.[106] Farabi, varlığı "mümkinu'l-vucûd" ve "vâcibu'l-vucûd" olarak iki kısma ayırır. Mümkün: var olması için bir sebebe ihtiyacı olup varlığı zorunlu olmayandır. Varlığı da yokluğu da düşünülebilendir. Vacip olan ise, yokluğu düşünülemeyendir. Farabî'ye göre Allah için mahiyet- vücut ayrımı yoktur. Çünkü vacibü'lVücûd olan Allah'ın hakikatı var olmaktır.[107]

İbn Sina (ö.428/1037) Farabî'nin bu görüşünü benimsemiştir. İbn Sina, vâcibibizâtihî vacip ve bigayrihî vacip olarak iki kısımda ele alır. Kendi zatında yok farz edilmesi imkânsız olan şey bizâtihî vaciptir. Başka bir şeye bağlı olarak yokluğu düşünüldüğünde imkânsızlığa götüren şeydir. Örneğin yakıcı ve yanıcı maddeler bir araya geldiğinde meydana gelen yanma bigayrihîdir. Yani başkası sebebiyle var oluyorsa bigayrihî vacip olmaktadır.[108]

İbn Sina imkân bahsini ele alırken varlıkları ya mümkün veya vacip olarak kabul eder. Vacip ise varlığı kendinden olur ki bu Allah'tır. Eğer mümkün ise bu varlık bir sebebe muhtaçtır. Eğer sebebi mümkün olsa o takdirde teselsül olacaktır ki, bu mümkün değildir. Veya bir Vacibü'lvücud'a dayanacaktır. Bu ise zaruridir.[109]

Gazalî pek çok filozof gibi varlığı mümkün, muhal ve vacip olarak üç kategoride ele alır. Varlığı kendi zatına dayanan varlık vâcip olan varlıktır ki, o Allah'tır. Varlığı başkasına dayanan varlık ise mümkün varlıktır.[110]. Mümkün, aklın varlığını imkânsız görmediği şeydir. Bir de mümteni' vardır ki, bu olması hiçbir şekilde düşünülemez, imkânsızdır. Örneğin iki zıddın bir araya gelmesidir. Mesela beyaz ve siyah aynı anda aynı yerde bulunamaz. Ya siyah vardır ya beyaz.[111] Gazalî'ye göre hâdis olan şeyler belli bir vakitte var olmaktadırlar. Hâlbuki bunların daha önce ya da sonra ortaya çıkmaları imkân dâhilindedir. O halde onların belli bir vakitte meydana çıkmalarını tercih eden biri olmalıdır.[112] Gazzali imkân, vücûp ve

---

[106], William Lane, Craig, **TheCosmologicalArgumentFrom Plato toLeibniz**, 2.baskı, London 2001, s.76'dan aktaran Metin Pay, **Kozmolojik Delil Ve RıchartSwınburne**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.6.
[107]Farabî, **Resailü'l-Farabî**, Haydarabad, 1926,ss.308-309; Farabî, **Uyunu'lMesail**, Mısır, 1325/1907,s.66.
[108]İbn Sina, **en-Necât**, Kahire, 1357/1938,s.224.
[109]İbn Sina, en Necat, s.235.
[110] Gazali, **el-İktisâdfi'l-İ'tikâd (İtikatta Orta Yol),** çev. Kemal Işık, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971, s.84.
[111]Gazâlî, **Tehafütü'lFelasife**, s.51-52.
[112] Kılavuz,**Hudûs-İmkân**, s.136.

mümteni durumlarını sadece akli hüküm olarak kabul eder. Dış dünyada bunları kabul etmez.[113]

1.7. HAREKET DELİLİ

İspat-ı vacipte kullanılan ve geriye doğru gidildiğinde kökü Yunan felsefesine kadar giden bir yöntem ise varlıkların ilk sebebini veya ilk hareketi sağlayan etkeni sorgular. Platon, evrendeki hareketi açıklarken hareketin kaynağı olarak ruhtan bahseder. Aristo ise ilk hareket ettirici tezini ortaya koymuştur. Böylecehudûs delilinin ilk formunun Yunan felsefesinde kullanıldığını görmekteyiz.[114] Platon ilk hareket ettirenin başkası tarafından değil de kendi hareketinin kaynağının gene kendisi olması gerektiğini savunur. Ancak böyle bir hareket diğer hareketlerin kaynağı olabilir. Bu ilk harekti sağlayanı ise ruh olarak tanımlar. [115]

İslam kelamcıları âlemin hudûsunu ispatlarken evrendeki hareketten yola çıkarak da neticeye ulaşmaya çalışmışlardır. Felsefeciler kadar üzerinde çok durmasalar da hareket deliline değinmişlerdir.

Gazali de hareket delilini şu şekilde kullanmıştır: Cisim hareket halindeyken durduğunda hareket kayboluyor. Sükûn halinden hareket haline geçtiğinde de sükûn hali yok oluyor. Aynı anda her iki durumda da bulunması ise imkânsızdır. Varlığı, bulunduğu zamanda ortaya çıkmasını sağlayan yani o zamanı belirleyip tercih eden bir müreccih gereklidir. Sükûn ve hareket zamana tabidir. Başlangıcı vardır. Bu durum evrenin hâdis olduğunu gösterir.[116]

Ebu’l-Meâlî el Cüveynî cismin durağan haldeyken belli bir yöne gitmesinin zorunlu olmadığı, o yöne gitmesinin mümkün olduğunu ifade ederek, cismin o yöne hareket etmesinin bir sebebe bağlı olması gerektiğini açık bir hakikat olarak kabul

---

[113]Gazâlî, **Tehafütü’l-Felasife**,s.53.
[114]M. Sait Özervarlı, "İsbât-ıVâcib", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/isbat-i-vacib (29.12.2019).
[115] Platon, **Yasalar**, çev. Candan Şentuna- Saffet Babür, 2. Cilt, 2. Baskı, Kabalcı Yayınevi İstanbul, 1998, ss.129,135’den aktaran Metin Pay, “Kozmolojik Delil”, **Dînî AraştırmalarDergisi**, Cilt:19, Sayı:48, 2016, s.34.
[116]Gazâlî, el-**İktisat fi’lİ’tikat, s.**68;Topaloğlu, **İspat-ı vacip**, ss.84-85.

eder. Cevherin o yöne hareket etmesinin sebebini açıklama babında bu sebebin cevherlerden olmayıp farklı mahiyette olması gerektiğine sonucuna intikal eder.[117]

Kelamcıların ve filozofların evrenin sonradan oluşunu açıklarken kullandıkları cevher- araz gibi terimler asrımızın kozmolojisinde ve kelamcılarında geçerliliğini yitirmiş durumdadır. Günümüz kelamcıları bu güne ait terimlerle yeni durumlara ayak uydurarak argümanlarını geliştirmesi gerekmektedir.[118]

[117]Ebu'lMealî el Cüveynî, **Kitabü'l-İrşâd**, Mektebetü'lHanci, Mısır, 1950,s.149.
[118] Mehmet Bulğen, **Klasik Dönem Kelâm Atomculuğunun Günümüz Kozmolojisi Açısından Değerlendirilmesi(Atomculuk)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012, s.78.

İKİNCİBÖLÜM
RİSALE-İ NUR'DA GEÇEN KOZMOLOJİK DELİLLER

2.1. SAİD NURSİ'NİN HAYATI

Risale-i Nur Külliyatının müellifi Bediüzzaman Said Nursi, bazı kaynaklarda birkaç yıl farklı rivayetler olsa da külliyattan Tarihçe-i Hayat kitabında Rumi 1293, dipnot olarak da miladi 1878 tarihi verilmektedir. Kitabın arkasındaki "Bilgiler" bölümünde bu tarihler daha tafsilatıyla aktarılmıştır. Bitlis vilâyetine bağlı Hizan kazasının İsparit nahiyesinin Nurs köyünde doğmuştur. Dokuz yaşında ilim tahsili için evinden ayrılmış, Molla Mehmed Emin Efendi, Şeyh Mehmet Celali, Seyyid Nur Muhammed, Şeyh Abdurrahman-ı Taği, Şeyh Fehim ve Şeyh MehmedKüfrevî gibi civardaki pek çok hocadan ders almıştır.[119]

Said Nursi'nin, hafıza ve zeka yönüyle etkileyici bir genç olduğu hemen fark edilmiştir. Doğubeyazit'de Şeyh Mehmet Celalî'nin hocalığında üç ay kadar tahsil yapmıştır. Eğitiminde klasik tarzda bir usul yerine kendine has bir yöntem kullanmıştır. Hocaların okuttuğu kitapları baştan sona okumak yerine her kitaptan belirlediği dersleri okudu. Yirmi senede okutulan ilmi üç ayda öz halinde okumuştur.[120] Bir sayfayı bir kerede okuyup ezberleyebilecek kadar hafızası kuvvetli olduğu hocasınca tasdik edilmiş biriydi. Siirt'te Molla Fetullah Efendi'nin medresesinde Takiyyiddün es-Subki'nin (ö.1370) Şafi fıkhı usulüne dair yazdığı Cem'u'lCevami' kitabını bir haftada ezberlemiştir. Firuzabadi'nin(d.1328) yazdığı, Arapçadan Arapçaya hazırlanmış bir sözlük olan Kamusu-u Okyanus'u "Sin" harfine kadar ezberlemiştir. [121]

Said Nursi, sadece dini ilimler değil, fen ilimleriyle meşgul olmuş, bu ilimlerle ilgili kitapları da okumuştur. Bitlis'te kaldığı iki yıl içerisinde kırka yakın kitabı ezberlemiş, bu ezber ettiği kitapları her gün okuyarak üç ayda bir tekrar etmiştir.[122] Tarihçe-i Hayat kitabında böyle anlatılırken, Emirdağ Lahikasına alınmış

---

[119] Nursi, **Bediüzzaman Said Nursi Tarihçe-i Hayatı(Tarihçe)**, Söz Basın Yayım, İstanbul, 2008, ss.48,65,958,959; Necmeddin Şahiner, **Bilinmeyen Taraflarıyla Said Nursi(Nursi)**, 2.baskı, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1974, ss.21,27.
[120] Nursi, **Tarihçe**, ss.51-52; Şahiner,**Nursi**, s.33.
[121] Nursi, **Tarihçe**, ss.55,58; Şahiner,**Nursi**, ss.37,40.
[122] Nursi, **Tarihçe**, ss.63-64; Şahiner,**Nursi**, s.46.

bir mektupta -tevazudan veya Allah'ın inayetini nazara vermek amacıyla- bu konuyu şöyle aktarır:

> *Medrese usulünce hiç olmazsa on beş sene tahsil-i ilim lâzım geliyor ki, hakaik-i diniye ve ulûm-u İslâmiye tam elde edilsin. O zamanda Said'de, değil harika bir zekâ veya bir mânevî kuvvet, belki bütün istidat ve kabiliyetinin haricinde bir acip tarzla, bir iki sene sarf ve nahiv mebâdisini gördükten sonra, üç ayda acip bir tarzda kırk elli kitabı güya okumuş ve icâzet almış gibi bir hâlet göründü.*[123]

Van Valisi Hasan Paşa'nın daveti üzere Van'a gitti. Burada kaldığı müddet içerisinde pozitif ilimlerle meşgul olmuş, Cebir üzerine bir kitap yazmış, ancak bu kitap bir yangında yanmıştır. Alimlerle girdiği ilmi tartışmalarda gösterdiği yeteneğiyle alimler tarafından "zamanın benzersizi" anlamında "Bediüzzaman" lakabıyla anılır olmuştur.[124]

Doğu vilayetlerindeki eğitim eksikliklerinin farkında olan Said Nursi Van, Bitlis, Diyarbakır gibi bazı şehirlerde, fen ilimleri ve dini ilimlerin beraber okutulduğu Camiü'lEzher Üniversitesi tarzında bir medrese kurmak istiyordu. "Medresetü'z-Zehra" ismini verdiği, modern ilimlerin yanında dini ilimlerin de okutulacağı bu medresede Arapça, Türkçe ve Kürtçe eğitim verilebileceği hayalindeydi.

Said Nursi, bu medreseyle aklı fen ilimleriyle aydınlanmış, vicdanı dini ilimlerle nurlanmış, taassuptan ve şüpheden uzak bir öğrenci yetiştirmek istiyordu. Bu medresenin nasıl olacağını Münazarât isimli eserinde anlatmıştır. Doğuda yapılacak bu medrese ile ilimler bu bölgeye giriş yapacak, İslam dini yanlış inanışlardan kurtulup gerçek şeklinde ders verilecek ve meşrutiyetin güzelliklerini göstermesi bakımından da önemli bir rolü olacaktır. Said Nursi, Türk ve Kürt kardeşliğini tesis etmek ve bölgede barışı sağlamak için Doğuda İslami bir medrese yapılmasının büyük bir ihtiyaç olduğunu düşünüyordu. Aynı zamanda medrese ve

---

[123] Nursi, **Risale-i Nur Külliyatı'ndan Emirdağ Lahikası(Emirdağ)**, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2008, s.446.

[124] Nursi, **Tarihçe**, s.65-66; Şahiner, **Nursi**, s.48.

mektebi bir araya getirerek uzlaştırmak suretiyle toplumun geri kalmışlığının önüne geçileceği ümidindeydi.[125]

Gençlik yıllarında, hayalindeki medreseye destek istemek için İstanbul'a gider (1907).[126] Padişah II.Abdülhamit, kendisine maaş verir ve ihsanda bulunur. Ancak siyasi istikrarsızlık ve İkinci Meşrutiyetin ilanı gibi sebeplerle buradan beklediği neticeyi alamaz. Tarihçe-i Hayat kitabında Sultanın bu teklifini reddettiği, şahsi çıkarını terk ettiği ve Padişaha boyun eğmediği için bu duruma düştüğünü söyler. Hatta bir gazetedeki yazısında Sultan Abdülhamit'e Yıldız sarayını üniversite yapmasını söyler.[127]

Sultan Abdülhamid'den medrese teşebbüsüne beklediği desteği alamamıştır ancak bu hayalinden vazgeçmemiştir. Daha sonraki dönemde Sultan Reşad döneminde bu medreseye tahsisat ayrılmasına söz verilmiştir. Kosova'da yapılması planlanan üniversite Balkan harbi dolayısıyla yapılamamıştır. Bu üniversiteye ayrılan yirmi bin altın lirayı planladığı Medresetü'z-Zehra'ya aktarılması için İttihatçıları ve Sultanı ikna etti. Planlanan binanın Van Gölü kenarında temeli atılmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı başladığı için bu medrese teşebbüsü sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra Millet Meclisinde bu medreseye tahsisat ayrılması kabul edilir. Ancak Tevhid-i tedrisat kanunun kabulüyle beraber medreseler kapatıldığı için bu medrese düşüncesi olumlu sonuçlanamadı. Said Nursi daha sonraki hayatında yazdığı eserleri okuyan talebeleriyle maddi olmasa da bir nevi bu üniversitenin hizmetini gördüğünü söyler. [128]

Nursi, İstanbul'daki âlimleri münazaraya davet etti. Sorulan soruları doğru bir şekilde cevaplıyordu. İstanbul'da kaldığı odanın üzerine her soruya cevap verileceği ve soru sorulmayacağı yazılıydı. İstanbul uleması İstanbul'a gelen Ezher Üniversitesi hocalarından Şeyh Bahit Efendi'ye Said Nursi'yi ilzam etmesi için ricada bulunurlar. Bir sohbet ortamında Şeyh Bahit Said Nursi'ye Osmanlı ve Avrupa hakkındaki düşüncelerini sorar. Said Nursi şu şekilde cevap verir: "*Avrupa bir İslâm devletine hâmiledir, günün birinde onu doğuracak. Osmanlılar da Avrupa ile hâmiledir; o da*

---

125 Nursi, **Münazarât**, Envar Neşriyat, İstanbul, 1996,ss. 84,90. **Emirdağ,** s.568; Şahiner, ss.54-55.
126 Nursi, **Tarihçe**, s.70; Şahiner, s.58.
127 Nursi, **Tarihçe**, ss.93-94.
128 Nursi, **Risale-i Nur Külliyatından Sikke-i Tasdik-i Gaybi(Sikke-i Tasdik),** Sözler Yayınevi, İstanbul, 1991,s.44, **Tarihçe**, s.351. **Emirdağ**, s.568.

onu doğuracak." Bu cevaptan sonra Şeyh Bâhit, Said Nursi'nin zekâsını, ilmini ve üslubunu takdir etmiştir.[129]

İstanbul'da kaldığı zaman içerisinde hürriyet ve meşrutiyet taraftarı olarak gazetelerde makaleler neşretmiş, âlimler ve öğrencilere meşrutiyetle şeriatın birbirine uygun olduğunu anlatmıştır. 31 Mart olayları sebebiyle Sıkı Yönetim Mahkemesinde yargılanmış, sorgusunun ardından serbest bırakılmıştır.[130] Burada yaptığı müdafaasını Divan-ı Harb-i Örfi isimli eserinde neşretmiştir. Bundan sonra İstanbul'dan Van'a dönmüş, burada aşiretleri dolaşarak toplumsal, ilmi ve medeniyetle ilgili konularda dersler vermiştir. Bu dersler Münâzarât isimli eserine alınmıştır.[131]

Said Nursi, İslam birliği fikrini kabul ediyordu. İslam Dininin birleştirici güce sahip olduğunu, memleketin içerisindeki bütün halk kesiminin dini değerlerle bir arada huzurlu yaşayacağını söylüyordu. Bu konuda Yavuz Sultan Selim'e bağlı olduğunu, onun fikirlerini kabul etiğini söyler. bu meselede ortak fikre sahip olduğu birkaç ismin arasında Namık Kemal'i de sayar.[132] Müslümanları, özellikle de doğudaki Müslümanları milliyetçilikten ziyade dinin bağlayıcı unsur olduğunu, İslamiyet milliyetiyle geçmişteki gibi gelecekte de büyük bir güç elde edilip hakimiyeti elde edebileceğimizi Şam'da verdiği hutbede de söyler.[133]

Van'dan Şam'a giden Said Nursi, Emevi Camiinde içerisinde birçok ilim sahibi olan on bin kişilik oldukça kalabalık bir cemaate hitap etmiştir. Bu hutbe Hutbe-i Şâmiye ismiyle tabedilmiştir. Bu hutbede İslam dünyasının içinde bulunduğu problemlerden ve bu problemlerin çözüm yollarından bahsetmiş, İslam dünyasının birlik ve beraberliğinin önemine dikkat çekmiştir. Şam'dan tekrar İstanbul'a geçer. Buradan da Van'a gider. Burada talebelerine dersler yaparken 1.Dünya Savaşı başlamıştır. Said Nursi gönüllü alay komutanı olarak talebeleriyle beraber Kafkas cephesinde düşmanla mücadele etmiştir. Kuran'ın bazı ayetlerinin tefsirine dair İşaratü'l İ'caz isimli eserinin büyük bölümünü cephedeyken yazmıştır. Ruslara esir

---

[129] Nursi, **Tarihçe**, ss. 70,72.
[130] Nursi, **Tarihçe**, ss.81,84.
[131] Nursi, **Tarihçe**, ss.103,104.
[132] Nursi, **Tarihçe**, s.89.
[133]Nursi,**Tarihçe**, s.130; Nursi, **Hutbe-i Şamiye**, Envar Neşriyat, 1990, İstanbul, s.69.

düşmüş,[134] iki buçuk sene kadar Rusya'da esarette kalmıştır. Rusya'daki esaretten kaçarak İstanbul'a dönmüştür (1918).[135]

Kendisine Dârü'l Hikmette[136] görev verilmiştir. Çanakkale Savaşı sırasında İstanbul'da İngilizler kendilerine taraftar toplamaya çalışıyor, bazı hocaları yanlarına çekiyorlardı. Said Nursi ise İngilizlerin lehine fetva veren hocalara karşı çıkıyor, İngilizlerin oyunlarını Hutuvât-ı Sitte isimli eseriyle ortaya koyuyordu. Said Nursi ölümü göze alarak gerek yayınladığı makaleler, gerekse Hutuvât-ı Sitte eseriyle İngilizler aleyhine yazdığı yazılarla Milli Mücadeleyi de desteklemiştir.[137] Bu hizmetini kendisi şöyle anlatır:

> *Bir zaman İngiliz devleti, İstanbul Boğazının toplarını tahrip ve İstanbul'u istilâ ettiği hengâmda, o devletin en büyük daire-i diniyesi olan Anglikan Kilisesinin Başpapazı tarafından, Meşihat-ı İslâmiyeden dinî altı sual soruldu. Ben de o zaman, Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyenin âzâsı idim. Bana dediler: 'Bir cevap ver. Onlar, altı suallerine altı yüz kelimeyle cevap istiyorlar.' Ben dedim: 'Altı yüz kelimeyle değil, altı kelimeyle değil, hattâ bir kelimeyle değil, belki bir tükürükle cevap veriyorum. Çünkü o devlet, işte görüyorsunuz, ayağını boğazımıza bastığı dakikada, onun papazı mağrurane üstümüzde sual sormasına karşı yüzüne tükürmek lâzım geliyor... Tükürün o ehl-i zulmün o merhametsiz yüzüne!' demiştim."*[138]

Said Nursi, İstanbul ve Ankara'da Arapça olarak yazdığı Katre, Hubab, Habbe, Zerre, Zühre, Şemme, Şule, Lem'alar, Reşhalar, Lasiyyemalar ile Türkçe olarak yazdığı Nokta ve Lemaat isimli on iki eserini bastırdı. Daha sonra bu risaleleri Mesnevi-i Nuriye isimli bir kitapta bir araya getirmiştir. [139] Bu risalelerde oldukça kısa ve öz şekilde bir anlatım vardır.

Said Nursi, Dârü'l Hikmette çalışırken, ruhunda bir takım değişimler hissettiğini, arayış içerisinde olduğunu, kendisini hakikate götürecek bir üstad bulmak için bazı eserlere müracaat ettiğinden bahseder. Abdülkadir Geylani'nin

[134] Nursi, **Tarihçe**, s.138.
[135] Nursi, **Tarihçe**, s.147.
[136]SADIK ALBAYRAK, "DÂRÜ'l-HİKMETİ'l-İSLÂMİYYE", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/darul-hikmetil-islamiyye (13.10.2019).
[137] Nursi, **Emirdağ**, s.552. **Tarihçe**, ss.174,829.
[138] Nursi, **Tarihçe,** ss.174-175.
[139] Nursi, **Tarihçe,** ss.152,168.

Fütuhu'lGayb eserini rast gele açıp okuduğunda "*Sen dârü'l-hikmettesin; önce kalbini tedavi edecek bir tabip ara.*" cümlesiyle karşılaşmış, ve kitaptan çok istifade ettiğini söylemiştir. Sonrasında İmam-ı Rabbani'ninMektubat kitabından rast gele bir yer açtığında gene şaşırtıcı bir tevafuk olarak mektubun başında "Mirza Bediüzzaman'a mektup" yazıyordur. Mektupta tek bir kıbleyi takip etmesi öğüdünü vermektedir. Said Nursi bunu kendisine bir işaret olarak algılar ve sadece bir kişiyi takip etmesi gerektiğini düşünür. Ve sonunda, hepsinin feyiz aldığı ve hepsinin kaynağı olan Kuran'ı üstad kabul ettiğini söyler.[140]

Said Nursi, daha çok dine yakın bir siyaset izliyordu. Türk milletinin din ile olan bağlılığının kopmaması gerektiği fikriyle hareket ettiği için o zamanki hükümet ile tam bir uyuşma içinde olamamıştır. Bunun için kendisine teklif edilen mebusluk, Doğu Anadolu Genel Vaizliği gibi hizmetleri kabul etmeyerek Van'a gider. (1923)[141]

Van'da içtimai hayattan uzaklaşıp bir mağarada inziva hayatı yaşamaya başlar.[142] Doğuda başlayan isyan ve ihtilal hareketleri sebebiyle kendisinin bir ilgisinin olmamasına rağmen Batı Anadolu'ya sürgün edilmiştir (1925). Önce Burdur'a getirilen Said Nursi, burada Nurun İlk Kapısı kitabını yazmıştır. Buradan da 1926-27 senesinde Isparta İlinin Barla Nahiyesine gönderilmiştir. Risale-i Nur Külliyatını burada yazmaya başlamıştır.[143]

Sekiz yıl Barla hayatından sonra (1934) Isparta merkeze getirilmiştir[144]. 1935 senesinde "gizli cemiyet kurmak", "rejim aleyhinde olmak" gibi suçlamalarla hakkında dava açılan Said Nursi yüz yirmi talebesiyle birlikte Eskişehir mahkemesine gönderilmiştir. Mahkeme kendisine on bir ay, on beş arkadaşına ise altışar ay ceza vermiştir. Said Nursi bu cezaya itiraz etmiş, bu suçlamalara verilecek cezanın bu olmadığını, kendisine ya idam edilmesi ya yüz bir sene hapis cezası verilmesi ya da beraat ettirilmesi gerektiğini söylemiştir. Said Nursi mahkemelerdeki müdafaalarını Risale-i Nur Külliyatına eklemiştir.[145]

Said Nursi, Eskişehir hapishanesinden çıktıktan sonra Kastamonu'ya götürülmüş(1936), burada göz hapsinde tutulmuştur. 1943 senesinde Kastamonu'dan

[140] Nursi, **Tarihçe**, ss.172-173.
[141] Nursi, **Tarihçe**, s.186.
[142] Nursi, **Tarihçe,** s.187.
[143] Nursi, **Tarihçe**, ss.191- 192-193.
[144] Nursi, **Tarihçe**, s.1006(Bilgiler bölümü, Isparta maddesi).
[145] Nursi, **Tarihçe,** ss.270-271.

Denizli Ağır Ceza Mahkemesine götürülmüş, tekrar aynı suçlamalarla hakkında dava açılmıştır. Risale-i Nur kitaplarının incelenmesi için oluşturulan heyete Nursi'nin itiraz etmesi neticesinde, Ankara'da profesörlerden oluşturulmuş bilirkişi, kitapları inceler ve ithamların yersiz olduğuna, eserlerde suç unsuru bulunmadığına hükmetmiş, mahkeme beraatla neticelenmiştir. Said Nursi ve bazı talebeleri dokuz ay kaldıkları hapishaneden tahliye edilmiştir.[146]

Said Nursi bu sürgün hayatı boyunca kaldığı şehirlerdeki talebeleriyle irtibatı kesmemiş, onlarla mektup vasıtasıyla haberleşmiştir. Talebeleriyle haberleştiği, onlara teselli verdiği veya sordukları sorulara cevap niteliğinde olan bu mektuplar daha sonra lahikalar olarak kitap halinde neşredilmiştir.

1944 senesinde Denizli'den Afyon İlinin Emirdağ ilçesinde mecburi ikamete tabi tutulmuş olan Said Nursi, on beş talebesiyle beraber tutuklanarak Afyon Hapsine götürülmüştür (1948). Mahkeme yirmi ay mahkumiyet kararı vermiştir. Daha önce Denizli Mahkemesinin verdiği beraat kararı gereği bu mahkûmiyet kararının bozulması için temyiz mahkemesine başvurulmasına rağmen, Said Nursi ve talebeleri temyizin beraat kararına kadar yirmi ay hapishanede kalmıştır (1949). Tekrar Emirdağ'a gitmiş, iki yıl burada sıkı polis takibinde kalmıştır. [147]

Emirdağ'dan sonra Isparta iline gitmiştir (1953). Malatya hadisesi (1952) sebebiyet vermesiyle Said Nursi ve Risaleleri hakkında davalar açılmış ancak hepsi beraatla sonuçlanmıştır. En son Diyanet İşleri Müşavere Kurulu tarafından verilen rapora istinaden Afyon mahkemesi Risale-i Nur Külliyatının beraat ettirip serbestiyet kararı vermiştir (1956). Said Nursi'nin bundan sonraki hayatı talebelerine ders okutmak, Risale-i Nur'u düzenlemek ve Türkçeye tercüme ettirmek, matbaada bastırmak gibi uğraşlarla geçti. [148]

Said Nursi Isparta'da ikamet ederken hastalanmış, talebeleriyle gittiği Urfa'da kaldığı otel odasında 23 Mart 1960 da vefat etmiştir. Cenazesi Urfa'da Halilürrahman Dergahı'na defnedildi.[149]

---

[146] Nursi, **Tarihçe**, ss.345,492,493.
[147] Nursi, **Tarihçe**, ss.567,675, 678, 765-766.
[148] Nursi, **Tarihçe**, ss.834, 835, 768, 836.
[149]Şahiner, **Nursi**, s.397-406.

2.2. RİSALE-İ NUR KÜLLİYÂTI

Risale-i Nur Külliyatı, Bediüzzaman Said Nursi'nin yazmış olduğu kelam, tasavvuf, tefsir gibi konuları içeren kitaplarına verdiği isimdir. Risale-i Nur yüz otuz veya yüz otuz üç parçadan oluşmaktadır.[150] Sözler, Şualar, Lem'alar, Mektubat kitapları temel risalelerdir. Bunların dışında, Tarihçe-i Hayat, İşarat-ülİ'caz, Mesnevi-i Nuriye, Asâ-yı Mûsâ, İman Ve Küfür Muvazeneleri, Muhakemat ve talebeleriyle yazıştığı mektuplardan oluşan Kastamonu Lâhikası, Barla Lâhikası, Emirdağ Lâhikası kitapları külliyatı oluşturur. Külliyatın dışında gençlik döneminde yazdığı bazı risaleler ve bazı gazetelerde yayınlanmış makaleleri de vardır. Tarihçe-i Hayat kitabında bu makalelerden bazılarına yer verilmiştir.

Müellif önceleri risaleleri kendi için yazdığını bundan dolayı da ilk eserlerinin çok kısa ve zor anlaşılır olduğunu, ancak talebelerinin ısrarıyla daha sonraki eserlerini daha ayrıntılı, daha açık ve Türkçe olarak yazdığını söyler. Kendisi Türkçeyi sonradan öğrenmiştir.[151]

Said Nursi kitaplarına neden Risale-i Nur ismini verdiğini şöyle açıklar:

> *Bütün hayatımda Nur kelimesi her yerde bana rast gelmiştir. Ezcümle, karyem Nurs'tur, merhume validemin ismi Nuriye'dir, Nakşî üstadım Seyyid Nur Muhammed'dir, Kadirî üstadım Nureddin. Kur'ân üstadlarımdan Nuri, talebelerimden benimle en ziyade alâkadarı Nur isimli bulunanlardır. Kitaplarımı en ziyade izah ve tenvir eden, nur misâlidir. Kur'ân-ı Hakîmdeki en evvel aklıma, kalbime parlayan ve fikrimi meşgul eden,* اَللّٰهُ نُورُ السَّمٰوَاتِ وَالْاَرْضِ *âyetidir. Hem hakaik-i İlâhiyede müşkülâtımın ekserisini halleden Esmâ-i Hüsnâdan Nur ism-i nurânîsidir. Hem Kur'ân'a şiddet-i sevk ve inhisar-ı hizmetim için hususî imamım Zinnûreyn'dir.*[152]

Said Nursi hayatını iki döneme ayırır. Bunlara "Eski Said" ve "Yeni Said" der. Yeni Said olarak isimlendirdiği kişilik, siyasetle ilgilenmemeye, dünyaya ait işlerden uzak kalmaya, ahiretine dair işlerle daha fazla meşgul olmaya çalışan bir

---

150 Nursi, **Tarihçe**, s.493; **Emirdağ**, s.562.
151 Nursi, **Risale-i Nur Külliyatından Şualar(Şualar),** Söz Basım Yayın**,** İstanbul, 2008, s.139; **Tarihçe**, s.67.
152 Nursi, **Risale-i Nur Külliyatından Barla Lahikası(Barla Lahikası)**, Söz Basın Yayım, İstanbul, 2008, ss.382-383.

karakterdir. Risale-i Nur adı altındaki eserlerini Ankara'dan sonraki Van hayatıyla Başlayan bu dönemden itibaren kaleme almıştır.[153] Eski eserlerini de külliyata dâhil etmiştir.

Said Nursi kendisini "ümmi" olarak tarif eder. Latin harflerini bilmediğini, yeni harfleri de iyi yazamadığını söyler. Risalelerin çoğunu talebelerine yazdırmıştır. Bazısını kendisi yazmıştır.[154] O zamanlar eski harfler yasak olduğu için matbaada basılamamış, talebeleri el yazısıyla çoğaltmış, daha sonra Latin harfleriyle matbaada basılmıştır.

Risalelerin bazısı hapishanede yazılmıştır. Yukarıda müellifin hayatını anlattığımız kısımda da bahsettiğimiz gibi zamanın hükümeti, kitapları rejim için tehlikeli görerek risaleleri mahkemeye vermiş, yasaklatmış, bu süreçte Said Nursi ve talebeleri birçok kez mahkeme olmuş ve bu zaman zarfında bir müddet hapis yatmışlardır. Daha sonra mahkeme Risale-i Nur eserlerinde suç unsuru olmadığı yönünde karar vermiş, kitapların yasağını kaldırmış ve Said Nursi'ye beraat vermiştir.

Bu gün itibariyle risaleler elliden fazla dile tercüme edilmiş ve edilmeye devam etmektedir. Yurt içinde ve dışında üzerine çalışmalar yapılmakta, birçok sempozyum ve panel düzenlenmektedir. Risale-i Nur okuyanlara veya derslerine devam edenlere "Nur Talebesi" veya "Nurcu" denilmektedir. Siyasi bir cemiyet veya cemaat değil, dini ve uhrevi maksatla teşekkül etmiş bir topluluktur,[155] ve bazı gruplara ayrılmışlardır. Bunlar üzerinde sosyal araştırmalar yapılmıştır.

Divan-ı Harbi Örfi, Münazarat, Hutbe- i Şamiye, Hutuvat-ı Sitte, Muhakemât, Sünûhat, Tulûat, İşarât, ve Rumuz adlı eserleri Risale-i Nur Külliyatından önce kaleme alınmıştır. Muhakemât, Sünuhât, Hutuvat- ı Sitte, Tulûat, İşârât, Rumuz gibi bazı eserleri talebeleri tarafından basılmıştır. Asâ-yı Mûsâ, Gençlik Rehberi, Hanımlar Rehberi, Hastalar Risalesi, Meyve Risalesi, Fihrist Risalesi, Zülfikar Mecmuası gibi bazı kitaplar külliyatın içindeki risalelerden derlenmiş kitaplardır.

Konularına göre risaleler hakkında kısa bilgiler şöyledir:

Kızıl İ'caz: Said Nursi'nin yazdığı ilk eserlerden biridir. Abdurrahman Ahdari'nin Süllemül Münevrak adındaki mantık kitabına haşiye olarak kaleme

---

[153] Nursi, **Tarihçe**, s.456.
[154] Nursi, **Tarihçe**, s.278.
[155] Nursi, **Tarihçe**, s.750; **Emirdağ**, s.178.

almıştır. Talebelerine yazdığı bir mektupta bu kitaptan mantık ilminde bir şaheser diye bahseder ve alimlerin görmesi gereken bir kitap olduğunu söyler. İlk eserlerinden biri de riyazi hesap ve matematik ile ilgili bir kitaptır. Ancak bir yangında yanmıştır.[156]

Ta'likat: Said Nursi'nin Gelenbevi'nin Burhan'ına dair yazdığı kitaptır. Talebesi Hafız Halid bir mektupta bu kitap hakkında şöyle der : "*Eski Said olduğu zamanlarda, İngilizlerin dinî suallerine gayet lâtif ve müskit bir cevap vermiştir. Ve ilm-i mantıkta, İbni Sina'nın telifatından geçecek Tâlikat namında harika bir risalesi var. İşkâl-i mantıkıyeyi kıyâs-ı istikrâî cihetiyle on bine kadar iblâğ edip, hiçbir âlimin yetişemediği bir derece-i ihata göstermiş.*"[157]

Hutbe-i Şamiye: Said Nursi'nin Şam'da Emevi Camiinde verdiği hutbedir. İslam dünyasının sorunlarını ele alır ve çözüm önerilerini ortaya koyar.

Muhakemât: 1911 de tabedilen eser İslâmın farklı konularını ele almıştır. İslamın esasını ele alarak cemiyetin ve ferdin hastalıklarına bir reçete olarak ifade eder.

Münâzarât: Doğudaki aşiretlerle görüşüp onların meşrutiyet ve hürriyetle ilgili sorularına verdiği cevaplardan oluşan eseridir. 1911 de neşredilmiştir.

Divân-ı Harb-i Örfî: 31 Mart olayları sebebiyle Sıkı Yönetim Mahkemesinde yargılanırken yaptığı savunmasıdır. Bu savunmadan sonra mahkeme tarafından beraat verilmiştir.

Hutuvât-ı Sitte: İngilizlerin İstanbul'u işgali sırasında yazılmıştır. İngilizlere karşı yazılan bir eseridir.

Sünûhat: Risale-i Nur'daki bazı meselelerin özeti hükmündedir. Bazı içtimai meselelere de temas eder.

İşarat-ülİ'caz: Birinci Dünya Savaşında doğu cephesinde gönüllü alay komutanı iken savaş zamanında yazdığı bir risaledir. Fatiha Suresi ve bakara suresinin otuz üç ayetinin tefsirini içerir. Said Nursi Kuran'ın hakiki tefsirinin bir şahsın yapamayacağı fikrinde idi. Çeşitli fen ilimlerinde uzman alimlerden oluşan bir heyetin yapacağı bir tefsirin Kur'an'ın manasına daha yakın olacağı kanaatindedir. İşarat-ülİ'caz tefsirini yazmasının sebebini şöyle açıklar:

---

[156] Nursi, **Tarihçe,** s.67-68.
[157] Nursi, **Barla**, s.222.

> “*Maahâzâ, kaleme aldığım şu İşârâtü'l-İ'câz adlı eserimi, hakikî bir tefsir niyetiyle yapmadım. Ancak ulema-i İslâmdanehl-i tahkikin takdirlerine mazhar olduğu takdirde, uzak bir istikbalde yapılacak yüksek bir tefsire bir örnek ve bir me'haz olmak üzere, o zamanların insanlarına bir yadigâr maksadıyla yaptım.*[158]

Eserin son kısmında yabancı filozofların Kuran ve Hz. Muhammed hakkındaki bazı müspet görüşlerine yer verilmiştir. Arapça olarak yazılmış eseri daha sonra Said Nursi’nin kardeşi Abdülmecit Nursi Türkçeye tercüme etmiştir.

Mesnevi-i Nuriye: Farklı risaleleri ve konuları içine almıştır. İlk bölümleri Lemalar, Reşhalar, Lasiyyemalar ile başlar. Katre, Zeylül Katre, Habbe, Zeylül Habbe, Zerre, Şemme, Zehre, Hubab gibi eski eserlerinden müteşekkildir. Kısa kısa bölümlerden oluşur. Risale-i Nurun özü olarak takdim olunur. Risale-i Nurda şöyle bahsedir: “*Demek o fidanlık Mesnevî, turuk-u hafiye gibi enfüsî ve dahilî cihetinde çalışmış, kalb ve ruh içinde yol açmaya muvaffak olmuş. Bahçesi olan Risale-i Nur, hem enfüsî, hem ekseri cihetinde turuk-u cehriye gibi âfâkî ve haricî daireye bakıp marifetullaha geniş ve her yerde yol açmış. Adeta Mûsâ aleyhisselâmınasâsı gibi nereye vurmuş ise su çıkarmış..*”[159]

Şuaat, Lemaat, Rumuz, Tuluat, İşârât, Nokta, Nutuk, Reçetetü’l Avam, Reçetetü’l Havas, Devaü’lYe’s, Teşhisü’l-İllet, Hakikat Çekirdekleri de Eski Said Dönemine ait eserlerdendir.

Tarihçe-i Hayat: Said Nursi’nin hayatını, bazı makaleleri, mektupları gibi konuların da içine alındığı kitaptır.

Nur’un İlk Kapısı: İmana dair konuları temsillerle ele alır.

Sözler: İman ve İslam’ın temel meselelerini ele alır. Barla’da yazılmıştır.

Şualar: İmana dair meseleler, hapiste iken talebelerine yazdığı mektuplar, mahkeme müdafaaları, ahir zamana dair hadislerin açıklandığı risaleler gibi konu başlıkları yer alır.

Lem’alar: İnsanın kulluğu, sabrın önemi, muhabbetullah, ehl-i beytin yaşadığı bazı olayların açıklaması, Fetih Suresinin son ayetlerindeki gaybi haberler, sünnet-i seniyyeye, şeytanın ve şerlerin yaratılış hikmeti, tenkit edilen bazı hadislerin izahı,

---

[158]Nursi, **İşârâtü’l-İ’caz**, s.25.
[159]Nursi, **Mesnevi**, s.35.

şahsıyla ilgili bazı sorulara verdiği cevaplar, Kuran ile felsefenin hikmetlerinin karşılaştırılması, iktisat ve kanaatin önemi, ihlas, ispat-ı vacip, tesettür, hastalıkların mahiyeti, ihtiyarlara teselli, bazı tenkit edilen ayetlerin açıklaması gibi farklı konular ele alınmıştır.

Mektûbat: Said Nursi'nin talebelerinin sorularına verdiği cevaplardan oluşan mektupları ihtiva etmektedir. On Dokuzuncu Mektupta Hz. Muhammed'in üç yüzden fazla mucizesine dair rivayetler yer alır. Yirminci Mektupta ise tevhit cümlelerini açıklar.

Asâ-yı Mûsâ: Eser müellifin diğer risalelerinden seçtiği bölümlerden oluşur. İki kısımdır. Birinci kısım: dünya ve ahiret hayatına dair nasihatler, lise öğrencisi talebelerine okudukları derslerin nasıl Allah'ı gösterdiği, ahirete dair deliller, ahirete imanın insanın dünya hayatına sağladığı katkı ve yararlar, imanın şartlarındaki bütünlüğü, Kur'an'daki tekrarların hikmeti, meleklere imanın meyveleri gibi konuları içerir. İkinci kısım ise: ispat-ı vacibe ve ahiretin ispatına dair konulardan oluşur. Son kısımda üniversitede okuyan talebelerinin yazdığı mektuplar yer alır.

Barla Lâhikası: Müellifin Barla'da mecburi ikâmetteyken risalelerin yazılmaya başlamasından Eskişehir hapsine kadar, risalelerden istifade eden talebelerin hislerini ifade ettikleri mektuplardan oluşur.

Kastamonu Lahikası: Müellifin Eskişehir hapsinden tahliyesinden sonra Kastamonu'da zorunlu ikamette iken Denizli hapsine kadar geçen sürede Isparta'daki talebelerine birçok içtimai ve îmanî konular hakkında yazdığı mektuplardan oluşmuştur. İçinde talebelerin Said Nursi'ye yazdığı mektuplar da vardır.

Emirdağ Lahikası: Denizli hapsinden beraat ettikten sonra Emirdağ'da mecburi ikamet edildikten Afyon hapsine kadar ikametinde Isparta, Kastamonu, İstanbul, Ankara ve Anadolu'daki diğer talebelerine hareket düsturları ve bazı sorulara cevap mahiyetinde yazdığı mektuplardan oluşmaktadır. İkinci kısım ise Afyon hapsinden sonra bir müddet daha Emirdağ'da kalmış sonra 1951 yılında Eskişehir'de iki ay ikamet ettirilmiş. Bu arada iki defa İstanbul'a mahkemeye gitmiştir. Bu süre zarfında talebeleriyle yazıştığı mektuplar ve mahkeme müdafaaları Emirdağ Lâhikası içine dâhil edilmiştir.

Sikke- i Tasdik-i Gaybî: Müellifin Kuran'dan ve İmam-ı Ali ve Gavs-ı Azam gibi zatların eserlerinden cifir ve ebced hesabıyla çıkardığı bazı işaretler ve bazı mektuplar içermektedir.

İman Ve Küfür Muvâzeneleri: Risale-i Nur Külliyatında geçen iman ve küfrün mahiyetlerine dair risalelerden oluşturulmuş bir eserdir.

Bunların dışında bazı risaleler küçük kitapçık şeklinde ayrıca basılmıştır. Tabiat Risalesi, Gençlik Rehberi, Hizmet Rehberi, Hanımlar Risalesi, Ramazan Risalesi, Şükür Risalesi, İktisat Risalesi, Meyve Risalesi, Küçük Sözler, Latif Nükteler, Nur Aleminin Bir Anahtarı, İhtiyarlar Risalesi, Ayetü'l-Kübra, Tabiat Risalesi, Haşir Risalesi, Uhuvvet Risalesi, İhlas Risalesi, Hastalar Risalesi, Münacat, Konferans, Nur Çeşmesi, Miftahu'l İman, İman Hakikatleri, Otuz Üç Pencere, Yirmi Üçüncü Söz, el Hüccetü'z Zehra, Beyanat ve Tenvirler, Sünnet-i Seniyye Risalesi, Hakikat Nurları, Zühretü'n Nur bunlardandır.

Said Nursi Risalelerin kaynağının doğrudan Kuran olduğunun üzerinde çok durmuştur. Risalelerin Kur'an'ın açtığı caddeden gittiğini, Kur'an'dan başka bir üstadı olmadığını, kaynağının Kur'an olduğunu söylemiş, eserinin Kur'an'ın bir nevi tefsiri olduğunu dile getirmiştir. Risalelere baktığımızda klasik tarzda bir tefsir metodu olarak İşârâtü'l İ'caz kitabında görüyoruz. Said Nursi bu tefsiri tamamlamak, büyük bir tefsir yazmak niyetiyle başlamış olmakla beraber daha sonra gelişen hadiseler ve değişen ortamdan dolayı bu fikrinden vazgeçmiş ve Risale-i Nur Külliyatını telif etmekle yetinmiştir. Risale-i Nur'un, yazmayı niyet ettiği tefsirin yerini tuttuğunu söyler.

Risale-i Nur genel itibariyle kelam, tefsir, hadis, tasavvuf gibi birçok alanı barındırmaktadır. Said Nursi, Risale-i Nur'un kelam ilmini içerdiğini söyler.[160] Ancak klasik manada bir kelam kitabı olmadığını görmekteyiz. Sıradan halkın da istifade edebileceği bir yolla, imana dair şüphelere, materyalist düşünceye karşı koyup dinsizlik akımlarına karşı etkili ve pratik bir yöntem kullanılmıştır.[161] Kişinin hem aklına hem kalbine hitap ederek insanı, insan-ı kâmil makamına ulaştırmayı amaçlamıştır. Nursi, bunu akıl ve kalp arasında açılan yeni bir yol olarak tarif eder.[162]

---

[160] Nursi, **Barla**, s.391.
[161] Nursi, **Emirdağ**, s.128.
[162] Nursi, **Mesnevi**, s.121.

Eserde, günlük yaşamdan, aşina olunan şeylerden örneklerle konu ilgi çekici ve basit bir hale gelmiştir. Kişiyi kelâmî terimlerle boğmadan, temel meseleye odaklı bir yaklaşım sergilenmektedir. Verilen hikâyeler ve örneklemeler, konunun kolay bir şekilde anlaşılmasını sağlamaktadır.

Müellif aynı zamanda meseleyi inkârcı akımların şüphe ve itirazlarını zikretmeden cevaplayarak, zarar vermeden maksadını anlatmaktadır. Söz konusu eserler içerisinde çokça Osmanlıca kelimeler mevcut olup dili, günümüz insanı için ağır ve anlaşılması zor olsa da, veciz ve değişik bir üslubu olduğundan okuyucunun ilgisini çekebilmektedir. Bazı risaleler birkaç kitapta tekrar eder. Müellif bunun o risalelerin konusunun öneminden kaynaklandığını, aynı zamanda herkesin kolayca ulaşması için olduğunu söyler.[163]

Risale-i Nur'da imanın esasları bir bütün olarak ele alınır. Bunlar önem derecesine göre yer teşkil etmiştir. En başta Allah'ın varlığı ve birliği, nübüvvet, ahiret, ibadet olmak üzere diğer esaslar ve ahlaka dair konular öne çıkar. Risaleler telif sırasına göre düzenlenmemiştir.

Said Nursi, kendi şahsını ön plana çıkarmamaya çalışmıştır. Dikkatleri şahsına değil yazdığı eserlere yönlendirmiştir. Eserlerinin Kuran'ın bir tefsiri olduğundan, kaynağının doğrudan Kur'an olması bakımından kendini geri çekerek Risaleleri ve onu okuyanları övmüştür. O, şahsın ne kadar üstün kabiliyette ve dahi derecesinde zekâya sahip olsa da topluluğun daha güçlü ve daha etkili olacağını vurgulamıştır.[164] Onun için de eserlerini okuyanların arasındaki kardeşlik ve muhabbete önem vermiş, hatta bunun için "Uhuvvet Risalesi" isminde bir risale telif etmiştir. Bu risalede, inananların birlik ve kardeşlik duygularıyla hareket etmeleri için bazı düsturlar vermiştir.

Risale-i Nur'un yazıldığı yıllar, inkâr akımlarının faaliyette olduğu zamanlara denk gelmektedir. Basın yoluyla ve neşriyatla dine karşı propaganda yapılarak fikirlerini toplumlar üzerinde yayma faaliyetlerinin hız kazandığı günlerde Said Nursi bu inkârcı akımlara karşı iman hakikatlerini neşrederek topluma hizmet etme gayretine girmiştir. Hedefinin sadece imana hizmet etmek, insanların imanlarını kurtarmak olduğunun şu sözlerle ifade etmektedir:

---

[163] Nursi, **Sikke-i Tasdik**, s.33; Nursi, **Şualar**, s.121.
[164] Nursi, **Emirdağ**, s.102.

Bana, "Sen şuna buna niçin sataştın?" diyorlar. Farkında değilim. Karşımda müthiş bir yangın var. Alevleri göklere yükseliyor. İçinde evlâdım yanıyor, imanım tutuşmuş yanıyor. O yangını söndürmeye, imanımı kurtarmaya koşuyorum. Yolda biri beni kösteklemek istemiş de ayağım ona çarpmış; ne ehemmiyeti var? O müthiş yangın karşısında bu küçük hadise bir kıymet ifade eder mi? Dar düşünceler, dar görüşler![165]

Nursi, insanları geri bırakan üç sebepten bahseder ve bunları düşman olarak görür. Bunlar: Cehalet, zaruret ve ihtilaftır. Cehalet, yani cahillik, ilimden uzak olmaktır. Zaruret, yoksulluk. İhtilaf ise anlaşmazlık, çekişme demektir. Bu düşmanlara karşı sanat, marifet, ittifak silahıyla karşı koymak gerektiğini söylüyordu.[166]

Özellikle geri kalmış doğu bölgesinin bu şekilde kalkınabileceğini söyler. Hayalindeki medrese fikri de Doğudaki büyük boşluğu doldurup, insanları bu üç düşmana karşı korumak, halkın bilinçlenerek maddi manevi kalkınması, barış ve huzur ortamının oluşması gayretinden doğmuştu.

Said Nursi, milletçe terakki etmek için Avrupa Medeniyetinin fen ve sanata ait taraflarını almamız, kötülüklerini bırakmamız gerektiğini söyler. Bu fen ve sanata yönelik kısmın alınmasının kolay olmadığını, insanın hevesinin hoşuna giden kötü ve günah kısmını alırsak bizde eğreti duracağı, sırıtacağını belirtir. Bunun için örnek olarak Japonları verir. Japonlar Avrupa'nın fen ve teknolojisini aldıkları halde kendi milli adetlerini bırakmamışlardır.[167]

Nursi, Risale- Nurda ahlâkî derslerin yanında inanca dair konuları da ele almış, materyalizm gibi zamanın inkarcı akımlarına karşı müspet ilimleri de kullanarak halkın inancını koruma gayesiyle hareket etmiştir. Kelamın en büyük konularını en basit anlaşılır bir şekilde aktarmaya çalışmıştır.

---

[165] Nursi, **Tarihçe**, ss.26,784(Eşref Edip'in aktarımıyla)
[166] Nursi, **Tarihçe**, ss.85-86
[167] Nursi, **Divan-ı Harb-i Örfi**, Envar Neşriyat, İstanbul,1995, s.72.

2.3. RİSALE-İ NUR'DA ALLAH - ÂLEM İLİŞKİSİ

Said Nursi'nin eserinde kozmolojik delilleri ele alışına geçmeden öncevarlık hakkındaki görüşüne kısaca değinelim. Nursi'ye göre varlığın bir gerçekliği vardır. Ancak bu gerçeklik Allah'ın vücuduna kıyasla zayıf bir varlıktır. Hepsi Allah'ın varlığına bağlı olarak, Onun dilemesiyle, yaratmasıyla vardırlar.[168] Ve çok yerde varlıkları Allah'ın isim ve tecellilerine birer ayna olarak zikredilir.[169]Varlık aynasında âlemlerin Rabbi görülür. Vücutta mertebeler vardır. Kâinatın yaratıcısı kâinat cinsinden değildir.[170] Vücudu vaciptir. Yani zatidir, ezelidir, ebedidir, yokluğu imkânsızdır, vücut mertebelerinin en kuvvetlisi ve mükemmelidir.[171]

Said Nursi, Vahdetü'l-Vücûd yolunda gidenlerin hataya düştüklerini, varlığın hakikatinin inkâr edilemeyeceğini söyler. Ona göre Vahdetü'l-Vücûd yolunda giden Muhyiddin-i Arabi gibi bazı zatlar,dine ters düşen bir kısım sözlerinde mazur sayılmışlardır.[172]Vahdetü'l-Vücûd, Allah'ın birliğini, Onun dışındaki varlıkların ulûhiyetten uzak olmasını vurgulamaya çalışırken mâsivânın inkârına kadar gitmiştir.[173]

Said Nursi'ye göre insan ya tek olan Allah'ı kabul eder, ya zerreler sayısınca ilahları kabul etmek zorundadır ya da Nihilistler gibi her şeyi inkâr eder. Bunların dışında bir yol yoktur. Tanrıyı inkâr etmek mümkün değildir. Diğer seçeneklerin imkânsız olduğunu söyler.[174]

Nursi, Allah ile alem ilişkisini ele alırken Ehl-i Sünnet görüşünü tekrarlar. Allah ile mahlukâtın konumunu ayırır ve Allah'ı onların yaratıcısı konumunda kabul eder. Ona göre Allah kâinatın içinde değildir. Ancak onun haricinde de değildir. Kâinata sonsuz bir uzaklığı olduğu gibi sonsuz bir yakınlığı da vardır. Ona müdahildir. İlmi ve kudretiyle her yerdedir. Bütün her şeyi kuşatmıştır.[175]

Risale-i Nur'da evren bir kitaba benzetilir. Evrendeki varlıklar da o kitabın ayetleridir. Güneş,yıldızlar gibi varlıklar o kitabın büyük ayetleridir. Allah, şuur

---

168 Nursi, **Risale-i Nur Külliyatından Mektubat(Mektubat)**, Söz basım, İstanbul, 2004, s.124.
169 Nursi, **Şualar**, s.746.
170 Nursi, **Mektubat**, s.357.
171 Nursi, **Şualar**, s.812.
172 Nursi, **Risale-i Nur Külliyatından Lem'alar(Lem'alar),** Söz Basım, İstanbul, 2007, s.78.
173 Nursi, **Lem'alar**, s.431.
174 Nursi, **Şualar**, s. 145.
175 Nursi, **Mesnevi**, s.313.

sahibi varlık olan insanın okuması için kainat kitabını nizamla, hikmetle yaratmıştır. Felsefe ve çeşitli bilim dalları kâinatı konu edinmektedir. Ancak onlar kainata, kainat için bakmakta, incelemekteler. Kur'an ise kainata yaratıcısı adına bakar, nasıl okunması gerektiğini bize öğretir. Bu durum Risale-i Nur'da mânâ-yı ismî ve mana-yı harfi terimleriyle izah edilir. Yani varlıkları harf olarak görüp işaret ettikleri manaya odaklanmak, kendi manalarına takılıp kalmamak demektir. Kitabın cildine, süsüne ve maddesine değil, içerisindeki manaya önem vermek; sanatı sanatkârdan koparmamaktır. Diğer ilim dalları ise kitabın sadece nakışlarıyla, maddî değeri ile ilgilenmektedir.[176]

Bir isim, kendine ait bazı anlamları olan bir şeydir. Mesela "papatya" ismi beyaz yapraklı, ortası sarı olan bir çiçeği ifade eder. Harf ise kendisine ait bir manaya sahip değildir. Sadece harftir ve tek başına bir anlam ifade etmez. Başkasının manasını gösterir. Bunu şöyle açıklar:

> *Nasıl bir kitabın herbir harfi, kendi nefsini bir harf kadar gösterip ve kendi vücuduna tek bir suretle delâlet ediyor, kendi kâtibini on kelime ile tarif eder ve çok cihetlerle gösterir. Meselâ, "Benim kâtibimin hüsn-ü hattı var. Kalemi kırmızıdır, şöyledir, böyledir" der. Aynen öyle de, şu kitab-ı kebir-i âlemin her bir harfi, kendine cirmi kadar delâlet eder ve kendi sureti kadar gösterir. Fakat Nakkâş-ı Ezelînin esmâsını bir kaside kadar tarif eder ve keyfiyetleri adedince işaret parmaklarıyla o esmâyı gösterir, Müsemmâsına şehadet eder.*[177]

Nursi, felsefeile Kur'an'ın evreni ele alışının farkını açıklarken Kur'an'ın yaratılmışlara mana-yı harfiyle baktığını, onlarda görülen güzelliklerin sahibini nazara veren bir üslup ile ele aldığını vurgular. Felsefenin ise varlıklara mana-yı ismiyle bakıp onlarda görülen güzellikleri yaratandan kopuk bir şekilde okuyup eksik bıraktığını söyler.[178]Burada felsefeden ilm-i hikmet olarak bahseder. Diğer bilim dallarını da bunun içinde mütalaa ettiği görülmektedir.

Mesela tıp ilmi insan vücudunu inceler. İnsanın bütün sistemlerini bilir. İşleyişini, hastalıklarını, tedavi yollarını tıp ilminden sorarız. Ancak tıp ilmi insanın

---

[176] Nursi, **Sözler**, s.193.
[177] Nursi, **Sözler**, s.400.
[178] Nursi, **Mektubat**, s.293.

bu dünyada var olmasının hikmetini bilemez. Manevi değerini, rabbiyle olan münasebetini tıp ilmine soramayız. Zaten onun ilgilendiği de bu değildir. İnsana hayvansal boyutuyla, maddî bedeni itibariyle baktığımızda belki bir değer biçilebilir. Ancak manevi yönüyle,Rabbinin kelamına muhatap edilen bir kul olarak o maddi değerinin kat kat üstünde kıymetli olabilir. Altının kıymetini en iyi kuyumcu bilir. Bir çocuk boncukları altına tercih eder. Çok değerli bir ressamın değerli bir tablosu, değerinden anlamayan için sadece ateş tutuşturacak kıymette olabilir.[179]

Bir çiçeğe bakarken bu çiçeği tabiatın, sebeplerin bir ürünü olarak görmekle,âlemlerin yaratıcısının insana sunduğu bir hediye olarak görmek çok farklıdır. Müellif sıradan bir elma ile bir padişahın hediye ettiği bir elma lezzetini aynı görmez. İşte varlıkları yaratandan kopuk olarak algılamak, onları sebeplere, tesadüfe vermek ile Sani'lerine nispet ederek okumak da böyledir. Bir elma, ağaç veya insan yani varlıklar Allah'ın isimlerini gösteren aynalardır, tablolardır. Üzerlerinde sanatkârın mührü basılmış eserlerdir. Bizler onlardaki özellikleri okuyarak sanatkarı tanır, özelliklerini biliriz.[180]

2.4. RİSALE-İ NUR'DA İSPAT YÖNTEMİ

Said Nursi eserlerinde imanın esaslarını ispatlarken izlediği yöntemden bahsederken şöyle bir örnek verir: Suya ulaşmak için iki yol vardır. Ya suyu borularla taşımak suretiyle yada istenilen yerden toprağın altından çıkararak suya ulaşmaktır. Birinci yol zor ve masraflı, hem de riskli bir yöntemdir. Zira boru patlayabilir, kesilebilir.İkinci yol ise,uygun yerde su çıkarıp borulara ihtiyaç olmadan suya daha sağlam ve kolay bir yöntemle ulaşmaktır. Birincisi felsefenin usulü gibidir. Âlemin en uzak köşelerinden deliller toplamak suretiyle ispata çalışır. Bu yol tehlikelidir. Şüphelere maruz kalınabilir. İkinci yol ise Risale-i Nur'un da takip ettiği Kuran'ın yoludur ki misaldeki sondaj makinesiyle suya ulaşmak gibi her varlıkta Allah'a ulaşılan bir yol göstermiştir.[181]

---

[179] Nursi, **Sözler**, s.417-418.
[180] Nursi, **Sözler**, s.873.
[181] Nursi, **Mektûbat**, s.463.

Bir meselede ispat edenin sözü o şeyi inkâr eden kişininkinden önde gelir ki bu usul kaidesidir. Örneğin, iki kişi bir şeye şahit olsa, sözlerine bakılır ve birbirini destekliyorsa bu büyük bir delildir. İsterse binlerce kişi o şeyin olmadığını söylesin. Onların sözünün bir kıymeti yoktur ve birbirine destek olamaz.[182]

İmana dair meselelerde de ispat edenler birbirine kuvvet verir. inkar edenlerde ise bu kuvvet yoktur. Meselâ, Ramazan Ayının başlangıcını tespit etmek için yeni ay gözlemlenir. Eğer iki kişi hilali gördüğünü söylese, bu delil kabul edilir. Diğerlerinin görmedik demeleri bunu değiştirmez.[183]

Said Nursi, varlığı ispatın kolay, yokluğu ispatın zor olduğunu şu şekilde ifade etmiştir. "[184]اَلْعَدَمُ الْمُطْلَقُ لاَ يُثْبَتُ اِلاَّ بِمُشْكِلاَتٍ عَظِيمَةٍ *bir kaide-i usuldür. Evet, bir şeyi dünyada var desen, yalnız o şeyi göstermek kâfi gelir. Eğer yok deyip nefyetsen, bütün dünyayı eleyip göstermek lâzım gelir ki, tâ o nefiy ispat edilsin*."[185] Allah'ın varlığına veya Ahiretin varlığına dair getirilen bir delil, bir işaret ispata yeterli olabilir. Ancak yokluğunu iddia eden kişi bunu ispatlayamaz.

Said Nursi Muhakemât adlı eserinde şöyle bir örnek verir. Bazı meseleler, bir taşı kaldırmak gibidir. Ne kadar çok el yardım ederse o kadar kolay olur. İspat da bunun gibidir. Birbirine kuvvet olur. İnkâr ise, dar bir yerden geçmek veya uçurumdan atlamak gibidir. Ne kadar kalabalık da olsa birbirine yardım edemez. Bir şeyde çok yoğunlaşan, meşgul olan kişi, diğer şeyde körelir, uzaklaşır. Bunun gibi, maddiyatta yoğunlaşan kişi maneviyattan uzaklaşır, yabancı kalır. Bunun için bir insan bir meselede çok iyi diye, başka şeylerde uzman olacak diyemeyiz. Hastalandığımızda doktora değil de çok iyi bir mühendise başvurmak hiç mantıklı bir davranış olmaz. Maddi konularda çok iyi olan kişiye, işinin uzmanı diye manevi meselelerde de söz sahibi olarak bakıp, sözlerini delil kabul edemeyiz.[186]

Nursi, inkârın iki türünden bahseder. Biri; kabul etmemek, reddetmektir. Bu bir bilgiye dayanmaz ve kolaydır. Herhangi bir zorluğu yoktur. Ben inanmıyorum demesiyle karşıt fikir ile mücadele etmesine gerek kalmaz. İkinci kısım ise; yok olduğuna hüküm vermektir. Bir iddiada bulunmaktır. İnkâr ettiği şeyin olmadığına

---

[182] Nursi, **Mesnevi**, ss.134,135.
[183] Nursi, **Şualar**, ss.274,275.
[184] "Mutlak yokluk, ancak pek büyük güçlüklerle ispat edilebilir" anlamına gelir.
[185] Nursi, **Mesnevi**, s.228.
[186] Nursi, **Muhakemat,** ss.27-28.

dair ispatta bulunması gerekir ki, bu yol zordur, imkânsızdır. Diğeri gibi lakayt kalamaz. Çünkü bir iddiada bulunmaktadır ve iddiasını ispat etmekle mükellef olur.

Bu ikinci yol da iki kısma ayrılır. Biri; özel bir alan içinde bulunanbir şeyi inkâr etmektir ki, bu ispat edilebilir. Orada yapılan bir araştırma ve gözlemle o şeyin olmadığını gösterebilir. İkinci kısım ise; evrene, ahirete dair gibi geniş çaplı iddialardır ki, bunu ispat etmek zordur. Yokluğu ancak bütün evreni kuşatarak araştırarak ispat edebilir ki bu imkânsızdır.[187]

Müellife göre Allah'ı bilmede dört yol vardır. Bunlardan biri, tasavvuf ehlinin yoludur. Manevi keşif ve kerâmetlerle Allah'a ulaşır. İkinci yol, kelamcıların yöntemidir. Bu iki yol da Kur'an'dan gelmiştir ancak insanların yorumlarıyla zor bir hale dönüşmüştür. Üçüncü yol felsefecilerin yoludur. Bu üçü de vehimlere maruzdur. Dördüncü yol ise Kur'an'ın yoludur. Bu yol kısa ve herkesin kolayca anlayabileceği bir yoldur. Said Nursi, Risale-i Nur'da Kuran'ın yolunu takip ettiğini söyler.[188]

2.5. RİSALE-İ NUR'DA HUDÛS VE İMKÂN

Said Nursi kelamcıların ve filozofların kullandığı hudûs ve imkân delilini zaman zaman aktarır. Hudûs delillerinin evrenin her yerinde olduğunu, bunları gözlemleyebildiğimizi, bazılarınınsa akıl ile görüldüğünü söyler.Nursi dünyadaki ölüm ve tekrar canlanmayı hudûs delili içerisinde ele almıştır. Özellikle sonbahar mevsiminde varlıkların ölümünün ardından ilkbahar mevsiminde tekrar yeşillenip canlanmasını Allah'ın varlığına dair delil oluşu üzerinde durur. Bu canlanmayı hudûs delili olarak zikreder.[189]

Risale-i Nur Külliyatında hudûs delili bazında kelamcıların kullandığı şekilde cevher araz gibi kavramlara çok rastlamamakla beraber Nokta Risalesi gibi eski dönem eserlerinde bu kavramların kullanıldığını görüyoruz. Nursi, hayvan bilimi ve bitki biliminin, yeryüzündeki hayvan ve bitki türlerinin bir ilk atası olduğunu kabul ettiklerini, bunların yokluktan meydana çıktığını kabul ettiğini söyler. Hiçbir tür silsile halinde geriye sonsuz şekilde gitmez. Bu kadar çeşitli türlerin bu zamana

---

187 Nursi, **Şualar**, s.144.
188 Nursi, **Muhakemat**, ss.131-132.
189 Nursi, **Şualar**, s.192.

kadar zincirleme halinde ulaşmasının tabii sebeplerin müdahalesiyle olamayacağını, her türün ferdinde bulunan harika işleyişe bağlayıp Allah'ın yaratmasına delil gösterir.Nursi burada evrim teorisini savunan düşünceyi eleştirmiş, hayvanların geriye doğru gidildiğinde türlerin ilk atada son bulmasının hudûs gerçeğini ortaya koyduğu tezini savunmuştur.

Nursi maddenin değişimden uzak olamadığını, hadis olan hareketten de ayrı olamadığı için hudûsunun kesin olduğunu ifade eder. Arazların cevher olamayacağını, maddenin tam bir yokluktan yaratıldığını açıklar. Vacibü'l-Vücud olan Allah'ın ondan ayrılması mümkün olmayan bir sıfatı olan ezeliyeti maddeye dayandıranların bunu nasıl makul görebildiklerini hayretle ifade eder. Sebeplerin ilah gibi görülmesini akla ve mantığa aykırı bulur. Zira sebeplerde bir şuur bulunmaz.[190]

Nursi maddeyi ezeli kabul eden ve türlerin oluşumunu atomların hareketine bağlayan görüşün, buna dolaylı bir bakış açısıyla bakarak bozuk bir fikir olduğunu göremediklerinden veya yaratıcıyı kabul etmemek için böyle bir yola gittiklerinden dolayı bunu kabul ettiklerini söyler.[191]

Nursi, imkân deliline de değinmiştir. Dövülen dövene, çocuk babaya işaret eder. Sanat eseri sanatkârı gerektirdiği gibi imkân da vücupsuz olamaz. Yaratılma yaratanı, çokluk birliği, etki fiili gösterir. Evrende olan bu fiiller Vacib'l-Vücudu gerekli kılar.[192]

Varlıkların hepsi kendine has sıfatlarla, şekillerle ve belli bir gayeye yönelik hikmetlerle meydana gelmektedir. Sonsuz ihtimaller içerisinden sıyrılıp kendine ait şekil ve mahiyette varlık sahasına çıkması, diğer imkânların arasından bu hali ve bu sıfatları seçip onu varlık mertebesine taşıyan bir müreccih olduğunu gösterir. [193]Özellikleonca imkânın, ihtimalin içerisinden çıkıp, mükemmel, ölçülü, planlanmış bir şekilde meydana gelmeleri tesadüf ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

---

[190] Nursi, **Mesnevi**, s.349.
[191] Nursi, **Muhakemat,** s.137; **Mesnevi**, s. 345.
[192] Nursi, **Sözler**, ss.924,925.
[193] Nursi, **Asa-yı Musa**, Söz Basım, İstanbul, 2008, ss.171-172.

2.5.1 Gök Cisimleriyle İlgili Deliller

İnsan, teleskobik ve mikroskobik dünyanın arasında, mikro ve makro âlemlerin ortasında bulunur. Her iki âlem de onun merakını celbetmiştir.Güneş, yıldızlar, gezegenler ve diğer gök cisimleri büyüklükleriyle ve ışıklarıyla insanın her zaman ilgisini çekmiştir. Kuran-ı Kerimde güneş, ay, yıldızlar çok yerde zikredilir. İslam âleminde astronomi ilmi oldukça gelişmiş, İslâm düşünürleri astronomiyle çok meşgul olmuşlardır.

"*Yedi gök, yer ve bunlarda bulunanlar O'nu tesbih eder. O'nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Fakat siz onların tesbihini anlayamazsınız. O Halîmdir, bağışlayıcıdır*."[194]ayeti gibi pek çok ayet varlıkların tesbihinden bahseder. Bu tesbihin keyfiyeti bizce meçhuldür. Bir yönüyle bu tesbihin manası varlıkların yaratılışlarıyla, işleyişleriyle O'nun yüceliğini göstermeleri anlamına gelebilir. Risale-i Nurda hâl dili kavramı, bu hakikate mukabil gelir.

Varlıklar bulundukları halleriyle, tavırlarıyla Allah'a işaret ederler. Mesela: küçücük bir meyve çekirdeği, toprak altına atıldığında gereken ortam şartları altında büyür ve kocaman bir ağaca dönüşür. Bu hal çekirdeğin yapabileceği bir iş olmamasıyla, ona o vaziyeti veren ilim ve kudret sahibi yüce bir yaratıcıya delil olur. Kendinden beklenmeyen harikulade yükler ve görevler üstlenmesiyle Rabbini tesbih eder. Meselâ, Münacat isimli risalede, göklerin Allah'a şahitlik ettiğini, yıldızların da şehadetin kelimeleri olduğu benzetmesi yapılır.[195]

Gökyüzüne baktığımızda,gök cisimlerinin halleri,o cisimlerin kendilerine veya tesadüfe verilemeyecek kadar hayranlık uyandırır. Ayetü'l-Kübra Risalesinde bu durum şu şekilde anlatılır:

> *Bir kısmı arzımızdan bin defa büyük ve o büyüklerden bir kısmı top güllesinden yetmiş derece sür'atli yüz binler ecram-ı semâviyeyi direksiz, düşürmeden durduran ve birbirine çarpmadan fevkalhad çabuk ve beraber gezdiren; yağsız, söndürmeden mütemadiyen o hadsiz lâmbaları yandıran ve hiçbir gürültü ve ihtilâl çıkartmadan o nihayetsiz büyük kütleleri idare eden ve güneş ve kamerin vazifeleri gibi, hiç isyan ettirmeden o pek büyük mahlûkları*

---

[194]İsra, 17/44.
[195] Nursi, **Şualar**, s.72.

vazifelerle çalıştıran ve iki kutbun dairesindeki hesap rakamlarına sıkışmayan bir nihayetsiz uzaklık içinde, aynı zamanda, aynı kuvvet ve aynı tarz ve aynı sikke-i fıtrat ve aynı surette, beraber, noksansız tasarruf eden ve o pek büyük mütecaviz kuvvetleri taşıyanları, tecavüz ettirmeden kanununa itaat ettiren ve o nihayetsiz kalabalığın enkazları gibi, göğün yüzünü kirletecek süprüntülere meydan vermeden, pek parlak ve pek güzel temizlettiren ve bir muntazam ordu manevrası gibi manevrayla gezdiren ve arzı döndürmesiyle, o haşmetli manevranın başka bir surette hakikî ve hayalî tarzlarını her gece ve her sene sinema levhaları gibi seyirci mahlûkatına gösteren bir tezahür-ü rububiyet ve o rububiyet faaliyeti içinde görünen teshir, tedbir, tedvir, tanzim, tanzif, tavziften mürekkep bir hakikat, bu azameti ve ihatatı ile o semâvâtHâlıkınınvücub-u vücuduna ve vahdetine ve mevcudiyeti, semâvâtın mevcudiyetinden daha zâhir bulunduğuna bilmüşahede şehadet eder..[196]

İnsan aklının alamayacağı büyüklükteki yıldızlar, gök cisimleri, o kadar çok iken hepsi kendi yörüngesinde akıp gitmektedir. Bunlardaki düzen ve ölçünün bir patlama sonucu oluştuğu düşünüldüğünde bu insan aklının kabul edebileceği bir hakikat sayılmaz. Bu durumu şöyle bir örnekle anlamaya çalışabilir: Şuurlu akıl sahibi insanların yaptığı ulaşım araçları, ehliyetli insanlar kullandığı ve trafik kuralları konulduğu halde kaza yapıyorlar. Milyarlarca galaksi birbiri içinde dev büyüklükleriyle ve hızlarıyla düzeni bozmadan dönüyor. böyle olmaları elbette onların, yaratıcılarını tesbih ettiklerini, O'nun azametini, kudretini hâl dilleriyle ifade ettiklerini gösterir.

Nursi, gezegenlerin güneşin etrafında düzen içerisinde dönmelerinin sadece dönüşlerinde oluşan çekim kuvvetine dayandırılıp basit şekilde anlaşılamayacağını, cazibekanununun sadece Allah'ın yaratması olabileceğini gök cisimlerindeki düzenli hareketleriyle açıklar."[197]

Said Nursi Kuran ile felsefenin evrene bakışının farkından bahsederken, Kur'an- ı Kerim'in evrenden, evren için değil, Allah'a işaret etmesi adına, Allah'ın sanatı olması hesabıyla bahsettiğini söyler. Meselâ : "*Güneş kendisine ait yerleşik bir düzene göre akıp gider. Bu çok güçlü ve her şeyi bilen Allah'ın takdiridir.*"[198]

---

[196] Nursi, **Şualar**, s.148.
[197]Nursi, **Sözler**, s.528.
[198] Yasin, 36/38.

buyururken, güneşten düzenin bir parçası olarak ve yaratıcı kudrete baş eğmiş olması yönüyle bahseder veya "..*güneşi ışık kaynağı yapmıştır*."[199]mealindekiayet güneşin lamba gibi yaratılmış olmasına dikkat çeker. Bilimin güneşi ele alması ise güneşin zatı içindir ve sadece güneşin özelliklerini söyler. Çapı, uzaklığı ve diğer özellikleri hakkında bilgi verir.[200]

2.5.2. Hava Olaylarıyla İlgili Deliller

Nursi'ye göre bulut, yağmur, rüzgâr, şimşek gibi hava olayları hikmet ile istihdam edilmektedirler. Yaptıkları görevlerin hayatın devamı için olmazsa olmaz işlevleri vardır. Kendi özelliklerine baktığımızda ise, bunlarda bir şuur, irade ve kasıttan bahsetmemiz mümkün değildir. Bunlara bu önemli bu hayati görevleri yükleyen, onları sevk eden şuur ve hikmet sahibi bir zat olmalıdır ki, bu işleri yapabilsinler.

Meselâ; rüzgârın hava akışını sağlamak, bitkileri tozlaştırmak, bulutları yönlendirmek ve havanın ışı ve ısıyı iletmek, canlıların solunumunu sağlamak gibi görevleri var. Bunlar ancak kast ve hikmetle olabilecek işlerdir. Yoksa rüzgârın, bu işlerin önemini kavrayıp iradesiyle böyle yaptığı iddia edilemez. Tesadüf ise düzen ve ölçüden uzaktır.

Yağmur damlalarınınyüksekten düşmelerine rağmen yumuşak bir şekilde yere inmeleri, rüzgârda birbirine çarpmadan tane tane düşmeleri gibi olaylar merhamet ve hikmeti gösterir. "*İnsanlar bütün ümitlerini yitirdikten sonra yağmuru indiren ve rahmetini yayan O'dur*."[201]ayeti yağmurun Allah'ın dilemesiyle ve merhametiyle yağdığını ifade eder.[202]

---

[199] Nuh, 71/16.
[200] Nursi, **Sözler**, s.331.
[201]Şura, 42/28.
[202] Nursi, **Şualar**, ss.149-152.

2.5.3 Yeryüzündeki Deliller

Yerküremiz, evrende canlı yaşamın tek örneği olarak bilinmektedir. Güneş sistemi içerisinde konumu ve yapısı itibariyle özel bir yere sahiptir. Uzayda başka gezegenlerdeki şartlar hakkında araştırmalar sürse de insanlık için hala tek ve biricik ev dünyadır. Dünyamızın kendisi ve güneş etrafında dönüşüyle mevsimler ve gece-gündüzün oluştuğu bilinmektedir. Bunlar çocukluktan beri öğrendiğimiz ve bir şekilde ezberleyip bir çırpıda söyleyiverdiğimiz ifadeler olsa da durum hiç de basit sıradan değildir. Dünyada aldığımız nefesten, yediğimiz bir meyveye kadar her şey bu sistemin bu haliyle oluşmasından kaynaklanır. Yaşam, hassas ölçülere bağlıdır. Dünyanın çekim kuvveti, güneşe olan mesafesi, dönüş yörüngesi, eğimi vd. harika bir planlama ve ölçü ile yapılmış olduğunu gösterir.

Risale-i Nur'da yerküremiz, güneşin etrafında seyahat eden ilahi bir gemiye benzetilir. Bu gemide yolcularının ihtiyacı olan her şey mevcuttur. Her türün kendine özel diyeti var. Yavruların beslenmesi hayret uyandırır şekildedir. Doğar doğmaz güçsüz ve çaresiz yavrular anne-babalarının şefkatleriyle yiyecekleri ağızlarına konulmaktadır. Nursi, yeryüzündeki yaşamın dünyayı canlılara ikramlarla dolduran bir ilahi kudret ve rahmetin olduğuna delil gösterir. Yaşam için çok önemli olan dağlar, denizler, ırmaklar, ağaçlar, bitkiler öyle vaziyette yaratılmışlar ki, tesadüfün veya sebeplerin işi olmadığı, bir kudret ve merhamet ve hikmet sahibi yaratıcının yaratması olduğu ortadadır.

Müellifin eserinde evrendeki delilleri kullanırken sık sık teşbihlere başvurmuştur. Edebi bir dil kullanmıştır. Örneğin yerküreyi bir tirene, baharı vagona, bahardaki çeşitli bitki ve rızıkları paketlenmiş mallara, annelerin memelerini süt konservelerine benzetir. Bunların yeryüzünü dolduran bir şefkat ve merhameti bize gösterdiğini, şefkat ve merhametin ise Rahman ve Rahim bir Rabbe işaret ettiğini söyler.[203]

Bu teşbihlerle ifade tarzı aslında Kur'anî bir yöntemdir. Nursi, Kur'an'dan aldığı bu yolu kullanmıştır. Örneğin ayette güneş lambaya benzetilmiş[204] ve bu teşbih ile tevhide bir delil yapılmıştır.[205] Başka bir ayette dağlar kazıklara benzetilmiştir.[206]

---

[203] Nursi, **Şualar**, s.153-154.
[204] Nuh, 71/16.
[205]Nursi, **Sözler**, s.505.

Nursi'ye göre bu teşbihlerin kullanılmasının maksadı, Kur'an'ın hitap ettiği her çeşit insan tabakasının ayetten kendi anlayışına göre manalar çıkarmasına zemin oluşturmaktır.[207]

İnsan kanıksadığı şeyler üzerine düşünmez, pek kafa yormaz. Bu bazen yeni şeyler öğrenmesine ya da yanlış bildiği şeyi düzeltmesine engel olur.Alelade dediğimiz şeyler basit, sıradan değil, bilakis harikulâdedir. Evrene, varlıklara bakarken de bu geçerlidir. Risale-i Nur'a göre de bazen bir sinekbazen bir zerre bazen bir çekirdek ile büyük hakikatler gösterilir. Bu Kur'an'ın yöntemidir. Allahu Teâlâ ayette sineği örnek verir; hatta bundan da ötesini örnek vermekten çekinmediği buyurulur.[208]

Said Nursi bu ayeti tefsir ederken Allah'ın böyle basit anlatmasının insanın seviyesine göre söz söyleme makamında olduğunu belirtir. Zira çocukla konuşan bir yetişkin, onun seviyesine göre konuşmalıdır ki, çocuğa meramını anlatabilsin. Nursi'ye göre sineğin basit olduğu yargısı bizim zihnimizdedir. Sineğin yaratılışının fil gibi büyük hayvanlardan daha basit ya da değersiz değildir. [209]

Müellif yaratılışa yeryüzündeki varlıklardan örnek verirken şu örnekleri zikreder: Küçücük çekirdeklerin kocaman ağaçları içlerinde saklamaları, şuuru olmayan bitkilerin şuurlu işler yapması -ki buna asma gibi bitkilerin başka bitkilere sarılarak yükselmesini örnek verir- bunların kendi kendine olmadıklarına, kudret sahibi bir güç tarafından yaratıldığına işarettir.Kendi kendine olsa bütün bu işler mucize olarak değerlendirilirdi.

Unsurlardan hayvanların cisimlerinin oluşması, meniden canlıların yaratılması mucizevi bir zatın bu varlıklara boyun eğdirmesiyle olabilir. İnsan ve hayvanlarevrenin küçük bir numunesidir. Evrendekilerin örnekleri insanda yerleştirilmiştir. Bu durum, kâinatı yaratanın, insanı ve hayvanı var edenle aynı zât olduğunu gösterir.

Kupkuru görünen topraktan ağaçların beslenmesi, incecik dallarının enfes tatlı, sulu, kokulu meyvelerle donatılması, hatta bazen taşın içerisinden çıkıp meyve vermesi, adeta sebeplerin üstünde kudret eline işaret eder.Eğer bunlar sonsuz kudret

---

[206]Nebe, 48/7.
[207] Nursi, **Sözler**, s.525.
[208] Bakara, 2/26.
[209] Nursi, **İşaratü'l İ'caz**, s.292.

sahibi bir yaratıcının işi olmazsa her birindeki sanatı kendilerine atfetmek gerekir. Bu ise mümkün değildir. Zira bir ilaha bedel evrendeki varlıklar kadar ilahı kabul etmek gibi bir şey olur. İki ilahın bile olamayacağı, düzenin bozulacağı evrende[210] sonsuz ilahları kabul etmek akla tamamen aykırı bir iştir.[211]

Dağlar, ovalar, bir kitap sayfası veya bir sofraya benzer. Orada her bir bahçe birer kazan ya da birbiri içinde yazılmış sayfalar gibidir. Gayet muntazam olarak her mevsim tazelenir. Kendi kendine olması imkânsız olduğundan sanatkârlarını gösterir. Bütün varlıklar, evrenin yasalarına uygun şekilde hareket eder. Birbirinden çok uzak olanlar dahi yekdiğerine yardım eder. Bu hâlonların bir rahmet sahibinin emriyle hareket ettiklerini gösterir.

Eğer evreni ve içindeki varlıkları kudret sahibi bir Rabbin yarattığını kabul etmezsek âlemin içindekilerin her birininvar oluşunu âlem kadar zor düşünürüz. Çünkü varlıklar âlem kadar sanatlıdır. Hâlbuki etrafımızda bol miktarda o sanatlı varlıkları görüyoruz.

Bir ağaç, dalları, yaprakları, çiçekleri ve meyveleriyle bir köke bağlıdır, bir kökten beslenir. Binlerce meyve tek meyve gibi kolayca beslenir. Eğer ağacın dalları, yaprakları, çiçekleri, meyvelerinin her biri başka köklerden beslense ve hayat alsa her bir meyve, ağacın kendisi kadar zor olurdu. Mesela ordunun teçhizatı bir fabrikadan, bir kanunla çıksa bütün personelin donatımı bir askerinki kadar kolaylaşır. Eğer her biri farklı fabrikalardan temin edilmek istense, her bir askerin donatımı bir ordunuki kadar zor olurdu. Bu örneklerdeki gibi, eğer âlemdeki varlıklar bir zata bağlansa, düzenin anlaşılması kolay olur.[212]

2.5.4. Canlılardaki Deliller

Nursi'ye göre, sanatlı yaratılan her bir varlığın üstünde her şeyi yaratan zatın taklit edilemez mührü vardır. Allah'ın her şeyi bir şey yapması ve bir şeyden her şey yapması O'na özel bir durumdur.Bunun Allah'ın varlığına delil olduğunu örneklerle açıklar. Mesela, meniden ve içilen sudan bütün hayvanları yaratması, bir şeyden her şeyi yapmaya örnektir. İnsanın yediği çeşitli gıdalardan bir cilt yaratması da her

---

[210] Enbiya, 21/22.
[211] Nursi, **sözler**, ss.376- 378.
[212] Nursi,**Sözler**, ss. 379,380, 383-384.

şeyden bir şey yapmasına örnektir. Canlıları âlemin bir numunesi olarak yaratmak, incir çekirdeğinde koca incir ağacının programını yerleştirmek, mercimek kadar olan insanın hafıza merkezine koca kütüphaneler kadar bilgi sığdırmak her şeyi yaratan zata mahsustur.[213]Canlıların DNA'sı da içerdiği bilgi ile muazzam bir yapı gösterir. Bir tek hücredeki DNA'nın uzunluğu açıldığında iki metreyi buluyor. Böyle bir bilgi saklama kabiliyeti akıl sahibi olmayan zerrelere yüklenemez.

Varlıklardaki canlılık Allah'ın varlığına delil olduğu gibi,onların ölümleri de Allah'ın varlığını gösterir. Bir nehirde suların oluşturduğu kabarcıklar güneşin yansımasıyla parlar. Akıp geçtikten sonra ardından gelen zerrelerin da aynı şekilde parlamasıyla gökyüzündeki daimi güneşi gösterdiği gibi, son bulup giden varlıklar da sonsuz ve kadim olan Allah'a delil olurlar. [214]Varlıklardaki bu değişim, bu hayat ve ölümün döngüsü, değişmeyen, varlığı başka varlığa dayanmayan sonsuz bir Vâcibü'l-Vücûd'u gerektirir.[215] Eğer O'nu kabul etmeyip canlıların, sebeplerin neticesi olarak vücuda geldiklerini iddia etsek, o canlının her zerresinin Vâcibü'l-Vücûd'a ait sıfatlara sahip olduğunu kabul etmemiz gerekir.[216]

Müellif varlıklardaki yardımlaşmayı da yaratıcının varlığına delil sayar. Mevcûdât bir fabrikanın, bir sarayın, bir şehrin parçası gibi hareket etmektedirler, birbirini tamamlamakta, birbirinin yardımına koşmaktadırlar. Aynı amaca hizmet eder tarzda hareket etmektedirler. Güneş ve ayın dünyadaki yaşam için ne kadar önemli olduğu malumdur. Hayvanlar için ise bitkiler yaşam kaynağıdır. Hayvanlar da insanların yardımına koşmaktadır. Gıdaların yavrular ve canlılar için seferber olmaları, yiyecek zerrelerinin beden hücrelerinin yardımına yetişmeleri ikram sahibi bir mürebbinin terbiyesiyle, hikmet sahibi bir müdebbirin idaresiyle emriyle hareket ettiklerini gösterir. Evrende en küçük varlıktan en büyüğüne kadar görülen faydalar, yardım, bunun gösterdiği merhamet, kapsamlı bir rızıklandırma, açık şekilde Rahman, Rahim, Rezzâk vs. gibi sıfatlarla mevsuf bir zatı gösterir.[217]

---

[213]Nursi, **Sözler**, ss.392-394.
[214] Nursi, **Şualar**, s.740.
[215] Nursi, **Sözler**, s.385.
[216] Nursi, **Şualar**, s.810.
[217] Nursi, **Sözler**, ss.403,404.

2.5.5.Atomlardaki Deliller

Kelamcılarcevherlerin bölünemeyecek en küçük haline cevher-i fert veya cüz-i lâyetecezzâ terimleriyle ifade ederlerken filozoflar atom terimini kullanmışlardır.[218]Risale-i Nur'da bu kelime genelde "zerre" ile ifade edilir. "Sözlükte "saçmak, yaymak, dağıtmak" anlamındaki zerr veya zer' kökünden türeyen zerre son derece küçük nesneleri ifade eder.""Modern Arapça'da zerre eski ve yeni fizikteki mânasıyla atom karşılığında kullanılmaktadır."[219] Zerre, Kuran'da çok küçük şey, az miktar anlamında kullanılır. Bazı ayetler şunlardır: "*Şüphe yok ki Allah, zerre kadar haksızlık etmez; o zerre, bir iyilik ise onu katlar..*"[220] "*..Ne yerde ne de gökte, zerre miktarı bir şey bile Rabbinin Bilgisi dışında kalmaz..*"[221] "*Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür. Kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görür.*"[222]

Atomculuk fikri ilk olarak Yunan filozof Leukippos'a ve Demokritos'a dayandırılır. Bu daha sonra İslam düşüncesinde de yer bulmuştur. Leokippos'a göre varlık; parçalanamayan sayısız atomlardan oluşur.[223] Evrenin atomlardan oluştuğu düşüncesi, atomların sonsuza kadar bölünüp bölünemeyeceği tartışmalarını beraberinde getirmiştir. Kelamcılar ve filozoflar bu konu üzerinde durmuştur. Mu'tezile Mezhebi Atomculuğu benimsemiştir. Daha sonra görüş Sünni kelamında da yer bulmuş Eşari ve Maturidibu nazariyeyi benimsemiştir.[224]

Filozoflar maddenin yani maddeyi oluşturan atomların ezeliyetini benimserken kelamcılar ezeliyet düşüncesini reddetmişlerdir. İslam dinine göre tek ezeli varlık Allah'ın zatıdır. Ezeli ve ebedi sıfatların sahibi Allah'tır. Bu bakımdan atomların sonsuza kadar bölüneceği fikri dini yönden kabul edilemez. Varlığın

[218] Topaloğlu ve Çelebi,**Kelam Terimleri Sözlüğü**, ss.59-60.
[219]OSMAN DEMİR, "ZERRE", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/zerre (30.12.2019).
[220] Nisa, 4/40.
[221] Yunus,10/61.
[222]Zilzal, 99/7,8.
[223]CağferKaradaş, **"Atomcu Düşünceler ve Kelam Atomculuğu**", s.58.
[224]Dhanani, "**Atomculuk",** s. 393.

başlangıcı da sonu da vardır. Ancak İbn Sina gibi bazı Müslüman filozoflar, sudur gibi bazı teoriler öne sürmüş, tartışmalar olmuştur.[225]

Said Nursi, maddeyi ezeli kabul edenlerin anlayışını şöyle açıklar:

> *Maddiyyun denilen bir kısım ehl-i dalâlet, zerrattaki tahavvülât-ı muntazama içinde hallâkıyet-i İlâhiyenin ve kudret-i Rabbâniyenin bir cilve-i âzamını hissettiklerinden ve o cilvenin nereden geldiğini bilemediklerinden ve o kudret-i Samedâniyenin cilvesinden gelen umumî kuvvetin nereden idare edildiğinianlayamadıklarından, madde ve kuvveti ezelî tevehhüm ederek, zerrelere ve hareketlerine âsâr-ı İlâhiyeyi isnad etmeye başlamışlar. Fesübhânallah! İnsanlarda bu derece hadsiz cehalet olabilir mi ki, mekândan münezzeh olmakla beraber, her bir yerde, her bir şeyin icadında her şeyi görecek, bilecek, idare edecek bir tarzda bulunur bir vaziyetle yaptığı fiilleri ve eserleri câmid, kör, şuursuz, iradesiz, mizansız ve tesadüf fırtınaları içinde çalkanan zerrâta ve harekâtına vermek, ne kadar cahilâne ve hurafetkârâne bir fikir olduğunu, zerre kadar aklı bulunanların bilmesi gerektir.*[226]

Said Nursi, maddenin ezeli olamayacağını savunurken Allah'ın iki şekilde yaratmasından bahseder. Biri yoktan var etmesi, ikincisi var olan maddeden yeni varlıklar yaratması. Her baharda yeni varlıkları zerreleri dışında şekil ve diğer sıfatlarıyla yoktan var edildiğini örnek gösterir. [227] Yoktan var etmek gibi, var olan maddelerden farklı farklışeyler yapmak da basit bir şey değildir. Basit bir maddeden harika milyonlarca şey yaptığınızı düşünün. Hâlbuki her sene belki her an gözümüzün önünde aynı zerrelerden sayısız varlıkların olduğunu görüyoruz. Aynı topraktan binlerce bitki çıkabiliyor. Basit bir sudan çeşitli canlılar meydana geliyor.

Atom acaba maddenin en küçük parçası mıdır? Günümüzde Atom Altı Parçacığından söz edilmektedir. Kuantum fiziği de klasik fizikte öğrendiklerimizden

---

[225] Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Bulğen, **Klasik Dönem Kelâm Atomculuğunun Günümüz Kozmolojisi Açısından Değerlendirilmesi**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.
[226] Nursi, **Lem'alar**, s.616.
[227] Nursi, **Lem'alar**, s.315.

farklı bir yol çiziyor. Mesela, uzayda var olduğu düşünülen boşluğun gerçekten böyle olmayabileceği gibi görüşler ileri sürülmektedir.[228]

Said Nursi, "*Arşı su üzerinde iken*..."[229]ayetinin esir maddesine işaret ettiğini söylemiştir. Allah'ın önce esir maddesini, daha sonra da zerreleri bundan yarattığı ve her şeyi de zerrelerden yarattığı görüşünü dile getirir. Bir kısım insanların zerreden daha latif, filozofların saplandığı heyula fikrinden daha câmid kesif bir madde olan esir maddesini fail kabul etmelerinin yanlış olduğunu,bu maddenin, Allah'ın icraatlarına itaat eden nakleden latif bir madde olduğunu söyler.[230]Hatta ruhani varlıkları,cinleri veya melek gibi nuranî varlıkları maddeden daha latif olan esir maddesinden yaratılmış olması ihtimalinden bahseder.[231]

Yedi kat semânın esir maddesinden yapılmış olabileceğini açıklarken maddenin işlem gördüğünde, başka hallere dönüştüğünden bahseder. Örnek olarak, yanma oluştuğunda hem alev hem duman hem kül oluşur. Hidrojen ve oksijenin birleşiminden su, buz ve buhar gibi farklı oluşumlar meydana gelebilir. Benzer şekilde esir maddesinden de farklı yedi tabaka sema tabakasının yaratılması mümkündür.[232]

Said Nursi, Otuzuncu Söz Risalesi İkinci Maksatta zerrelerin hareketini ele almış ve bu risale Zerre Risalesi olarak basılmıştır. "..*Göklerde ve yerde zerre miktarı bir şey, O'nun bilgisi dışında kalamaz. Bundan daha küçük veya daha büyük hiçbir şey yoktur ki apaçık bir kitapta kayıtlı olmasın.*"[233]ayetinin tefsiri olarak bu risaleyi ele almıştır.

Müellif, zerrelerin hareketinin asla tesadüfle oluşamayacağını, ancak hikmet sahibi bir yaratıcının hareket ettirmesiyle olabileceğini örneklerle açıklar. Buna göre her maddenin temelinde zerreler bulunur. Evrende var olan sürekli değişimin başrolünde zerreler vardır. Sabit olmayıp devamlı bir yıkılma-yapılma faaliyetine maruzdurlar.

---

[228] Konu hakkında daha fazla bilgi için bkz. Kenan Sevinç, **Kuantum Fiziği Bağlamında Din – Bilim İlişkisi,**(Yayınlanmamış yüksek lisans tezi), Çanakkale On sekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2011.
[229] Hud, 11/7.
[230] Nursi, **Lem'alar**, s.617.
[231] Nursi, **Sözler**, s.623.
[232] Nursi, **Lem'alar**,s.128.
[233]Sebe', 34/3.

Said Nursi, elementlerin her zerresinin her canlının yapısında bulunabileceğini, bu sebeple de eğer kendi başına hareket ettiği farz edilip yaratıcı devre dışı bırakılırsa her zerrede yaratıcı bir kuvvet ve ilmin bulunduğunu kabul etmek gerektiğini söyler.[234] Evrende bir bütünlük ve uyum vardır. Her varlık diğerleriyle uyum ve ahenk içinde hareket eder. Birbirinden kopuk olamazlar. Toprak gökyüzüne muhtaçtır. Canlılar güneşle var olabilirler. Bir zerre bulunduğu varlığın işleyişini bilmesi gerektiği gibi o varlıkla alakadar diğer varlıkları da bilmeli, ona göre hareket etmelidir. Bunu yapabilen bir zerre bir ilahın sıfatlarını taşıyor demektir. Allah'ı inkar eden kişi her bir zerreyi ilah ilan etmiş olur. Bir ilaha vermediği sıfatları, şuursuz iradesiz zerrelere vermiş demektir.

Her şey, yaratıcının kudretine iki yönüyle işaret eder. Birincisi: kuvvetinin yetmediği işleri görmesiyle, sonsuz kudret sahibi Allah'ın varlığına şahitlik eder. İkincisi: her şey evrendeki yasalara uygun hareket etmesiyle ve evrenin düzenini gözetmesiyle, her şeyi bilen bir yaratıcıya şahitlik eder.[235]

Hiç eğitim görmemiş cahil, sıradan biri Avrupa'ya gidip bütün fabrikalarda mükemmel bir şekilde çalışsa ve harika ürünler çıkarsa, hemen bu kişinin bunu kendi başına yapmadığını, başka bir ustadan bunu öğrendiğini veya başkasının ona yaptırdığını düşünürüz. Kör, zayıf, yerinden bile kalkamayan bir adam, küçük bir kulübede otursa, dışarıdan o kulübeye küçük gram kadar kemik gibi maddeler verilse, o kulübeden kilolarla şeker toplarla kumaş binlerce mücevher çok şık kıyafetler çok lezzetli yemekler çıksa, ufacık aklı olan o işlerin o kör kişinin işi olmadığı, başka bir büyük fabrika sahibinin ona o maddeleri verdiğini düşünür.[236]

Bir avuç toprağa ekilen bir ağaç, kilolarca meyve verebiliyor. O toprağa ektiğimiz binlerce çeşit bitki o topraktan çıkıyor. Bu bize normal sıradan bir olay olarak geliyor. Ancak bir avuç malzemeden onlarca ziyafet sofraları çıkaran birini görsek buna inanamayız. Veya hiç eğitim görmemiş, okuma-yazması olmayan birinin koca bir ansiklopedi yazdığını görsek altında bir iş olduğunu düşünürüz. Ancak bu görünen varlıkların zerrelerin işi olduğunu düşünmek, onlardaki şuurlu işleri, sanatları zerrelerin hareketine bağlamak da misaldeki gibi imkân haricindedir.

---

[234] Nursi, **Sözler**, s.745
[235] Nursi, **Mesnevi**, ss.233, 234
[236] Nursi, **Sözler**, s.746.

Risale-i Nur'da zerrelerin işleyişinden bahsederken asker örneğini verilir. Düzenli bir orduda her askerin, takım, bölük, tabur, alay, tümen gibi yapılanma içinde bir yeri ve görevi vardır.Askeri nizam karışıklığa izin vermez. Emir komuta zinciri içinde işler.Atomlar da bünyesinde bulunduğu varlığın bütün kısımlarıyla, sistemleriyle uyum içerisinde hareket eder.

Meselâ, insan vücudundaki herhangi bir hücrenin, hem bulunduğu organın hem sistemin hem de bütün vücudun işleyişine uygun şekilde hareket etmesi gerekir. Bu hücrenin kendisinden kaynaklanıyor denilse, buancak hücreniniçinde bulunduğu bedeni her yönüyle bilmesi, bütün sistemine hâkim olması, her hal ve tavrını her an gözetimine alması ile olabilir. Acaba bir hücrenin bütün sistemi ve organizmayı bilip o şekilde bir hal alması imkân dâhilinde midir? Yoksa canlının vücudundaki her zerrenin bir yaratıcının emrini dinleyip hareket etmesi mi daha kolaydır? O bir hücre kimin emriyle hareket ediyorsa o insan vücudu da ve bütün evren de o zatın hükmü altında demektir. Çünkü hepsi birbirine bağlı, birbirine girift, birbiriyle tam bir uyum içindedir.

Nursî zerrelerinhem hâkim, hem bir nevi mahkûm gibi olduğunu kubbe örneğiyle anlatır. Ayasofya'nın kubbesinin bir mimarı olduğunu reddettiğimizde,kubbedeki her bir taşa mimarlık vasfı vermemiz gerekir. Bu örnek gibi, eğer varlıkları Allah'a atfetmezsek, her bir zerresine bir Allah vasfı yüklememiz gerekir ki, bu da bir Allah yerine zerreler adedince ilahların kabulü demektir.[237]

2.5.6. Tabiatın Müessir Olamayışı

Said Nursi'ye göre varlıklara bakıldığında sanatlı bir şekilde hikmetle vücuda geldikleri görülür. Sonradan var oldukları müşahede edildiği içinonların kadim olmadığını biliriz. O zaman varlıkların oluşumu ya salt sebeplere bağlanacak, ya kendi kendine oluştuğu iddia edilecek, ya tabiatın eseri olarak kabul edilecek veya her şeye gücü yeten bir yaratıcının yaratmasıyla var oldukları tasdik edilecektir. Said Nursi sebr ve taksim metodunu kullanarak ilk üç ihtimalin batıl olduğunu ispatlamak suretiyle Vacibü'l-Vücud'un varlığını ispatlamıştır.

---

[237] Nursi, **Sözler**, ss.750,752.

Sebeplerin, yaratma noktasında eşyanın vücudunda tesiri olamayacağını ispatlarken şu örneği verir. Mesela, eczanede hassas ölçülerle yapılmış ilaçlar bulunur. Her ilacın içerisindeki etkin maddelerin miktarı farklıdır. Miligramlarında en ufak bir yanlışlık olsa o ilaç özelliğini kaybeder, belki tedavi etmek yerine zehire dönüşür. Şimdi kalkıp bu eczanedeki ilaçların içerisindeki etkin maddelerin rüzgâr sebebiyle dökülüp o belli miktarda bir araya gelip ilaçları oluşturduğunu iddia etmek, canlıların sebepler sonucu oluştuğunu iddia etmek gibi akla ve mantığa uygun gelemeyen bir düşüncedir.[238]

Çünkü her canlının yapısına baktığımızda hepsinin hassas ölçülere sahip olduğunu görüyoruz. Özellikle hayvanlar ve insanların vücudunda kromozomlardan hücre yapısına her şeyiyle ölçülü bir yaratılışı var. Bu varlıkların sebeplerin etkisiyle oluştuğunu söylemek, eczane örneğinde ilaçların rüzgârın esmesiyle maddelerinin dökülüp bir araya gelerek o hassas ilaçları oluşturduğunu söylemek gibi saçma bir söz olur.

İkinci olasılık olan “kendi kendine oluşma”konusunda ise insanı örnek verir. İnsan kompleks ve devamlı değişen yenilenen bir varlıktır. Vücudundaki zerreler evrenle tam bir uyum içinde çalışıyor. İnsanın bütün kâinatla alakası var. Eğer bu zerreleri Allah’ın ilim ve idaresinde hareket eden memurları olarak kabul etmez de kendi başlarına hareket ettiklerini iddia edersek, o zaman her zerreye hem vücudun hem bütün kâinatın düzenini bilen sonsuz ilim ve hikmet sahibi bir yaratıcı özelliği vermemiz gerekir.

İnsanın vücudunu bir binaya benzetirsek, o vücudun zerreleri de binanın taşları hükmündedir. Devamlı yenilenmesiyle beden, binadan çok daha hayret uyandıran harika bir yapıdır. O zerreler binanın taşları gibi birbirine bağlıdır ve birlikte uyum içinde hareket etmeye mecburdurlar. Eğer o onları,âlemin yaratıcısının emrine itaatkâr birer memur olarak kabul etmezsek, her birini o vücut binasının birer ustası ve yaratıcısı olarak kabul etmemiz gerekir. Hem diğer zerrelere hükmetmesi, hem de diğerlerinin hükmüne boyun eğmesi gerekir. Bir tek zatın eseri iken zerreler sayısınca ilahları kabul etmiş oluruz ki bu mantıkla ve akılla bağdaşmaz. [239]

Üçüncü şıkkın yani tabiatın eseri olmasının imkânsızlığını ispatlarken güneş örneğini verir. Güneşin aksi yeryüzünde her cam parçasında ve su damlasında

---

[238] Nursi, **Lem’alar**, ss.293-294.
[239] Nursi, **Lem’alar**, s.297.

görünür. Eğer o görünen parıltıları gökyüzündeki tek bir güneşe dayandırmazsak, o zaman her bir parıltı için ayrı bir güneşin varlığını kabul etmek gerekir. Bu örnekteki gibi, eğer varlıkların var olma sebebinin Allah olduğunu kabul etmezsek, o takdirde her bir varlık için ayrı, sonsuz kudret, ilim, irade, hikmet sahibi ilahlar tarafından var edildiğini kabul etmemiz gerekecektir. Bu ise açık şekilde mümkün görülmemektedir.[240]

Tabiatın eşyanın icadında bir tesirinin olamayacağı sadedinde Hüve Nüktesi Risalesinde geçen toprak örneğini verir. Düzenli, ölçülü, sanatlı, hikmetli olan bu mevcudat, sonsuz kudret ve hikmet sahibi yaratıcıya değil de tabiata verilse, tabiatın eseri denilse, her karış toprakta matbaalar, fabrikalar bulunmalı ki, o toprakta ekilebilen ürünler yetişsin. Çünkü o toprakta yetişebilen bitkilerin her birine ait suret ve şekilleri o topraktan çıkıyor. Eğer tabiatın eseri olsa her bitki için manevi fabrikalar gerekir. Tohumların ve çekirdeklerin maddeleri aynıdır. Su, ısı, ışık, hava gibi gerekli maddelerden şuursuz ve basit olmakla beraber sanatlı hikmetli düzenli varlıkların çıkması, yaratıcının ilmi ve hikmetiyle olduğunu gösterir.[241]

Risalelerin birçok yerinde varlığın yaratıcının yaratmasıyla meydana gelmesi ihtimalinin en makul ve kolay yol olduğu, tabiat ve sebepler gibi yaratıcıdan bağımsız etkenlerle meydana geldiği ihtimalinin ise zor ve imkânsız bir yol olduğu söylenmektedir. Örneğin bir şahıs, devletin emrinde çalışan bir memur ise, (mesela asker ya da polis gibi) yaptığı icraatında arkasında devletin gücü bulunur. Devlet namına ya da kanun namına hareket ederek devletin gücünü kendisinde temsil eder. Kendi şahsi gücüyle yapamadığı çok önemli ve büyük işleri mensup olduğu devlet hesabına kolaylıkla yapabilir.[242]Evrendeki varlıklar da Allah'ın itaatli askerleri, memurları gibidir. Onun emriyle hareket eder. Zorluk kolaylık fark etmez. Eğer tabiatın icadıyla olmuştur desek, misaldeki şahsi gücüyle hareket eden adam gibi zor ve imkânsız olur.

Evrenin, tabiatın var etmesiyle oluşmasınınimkânsızlığı bahsinde diğer bir örnek şöyledir: Hiç medeniyet görmemiş vahşi bir adam, içerisinde medeniyetin yenilikleriyle donatılmış büyük bir saraya girip sarayı geziyor bakıyor, saraydaki hiçbir şeyin sarayı yapamayacağını anlıyor ancak başka bir şey de bulamadığından,

---

240 Nursi, **Lemalar**, s. 299.
241 Nursi, **Lem'alar**, ss.299-300.
242 Nursi, **Lemalar**, ss.301-302.

bütün bunları yapanın, o sarayda gördüğü sarayın teşkilat programının defteri olduğunu benimsiyor. O defterin, o sarayı ve içindekileri yaptığını iddia ediyor. Bu örnekteki gibi, insan da âlem sarayına baktığında, içindeki hiçbir şeyin, o sarayı var edemeyeceğini bilir. Ancak Allah'ı kabul etmediği için mecburiyetle Allah'ın kanunlarının bir defteri olan tabiatın, o âlem sarayını meydana getirdiğini kabul eder.[243]Bu kanun koyucuyu tanımayıp, kanun kitabını onun yerine koymak gibidir.

Diğer bir örnekise şöyledir: bir şahıs, harika bir kışlaya girer. O muntazam kışlada askerlerin düzenli hareketine bakar. Hep birlikte birisinin talimiyle hareket etmelerini görür. Bir devlet düzeniyle, bir padişah kanunuyla hareket ettiklerini anlamadığı ve kabul etmediği için, askerlerin iplerle birbirine bağlı olduklarını ve böyle hareket ettiklerini düşünür. O ipe hayran kalır. O şahıs daha sonra büyük bir camiye girer. Bu defa namazda cemaatin bir imamın sesiyle beraberce hareketlerini görür. Bu hareketlerin ilahi emirle, imamın yönlendirmesiyle olduğunu anlamadığı ve kabul etmediği için, iplerle bağlandıklarını düşünür.

Yukarıdaki örneklerde olduğu gibi tabiat fikrini kabul eden insan da bu âleme baktığında bir düzen, bir ahenk, bir uyum görüyor. Bu düzenin bu ahengin sebebi olarak yaratıcıyı tanımadığı için, âlemdeki Allah'ın koymuş olduğu kanunları müessir olarak kabul eder. Yaratıcı yerine yaratıcının emirlerine, kanunlarına yaratıcılık sıfatları takar. Hâlbuki tabiat kanundur, hâkim değildir. Sanatkâr değil sanattır. Yaratıcı değil yaratılandır.[244] Allah sebebi de, sebepler sonucu meydana gelen şeyleri de yaratır. Sebepler olmadan da yaratabilir. Ancak bazı hikmetlere binaen sebepleri vasıta kılmıştır.

Müellif son olarak şöyle bir misal veriyor: bir yazar, bir kitabı kalem kâğıt ile yazsa mı daha kolay olur, yoksa sadece o kitap için bir yazı makinası yapsa da o makine o kitabı yazsa mı daha kolaydır. Belki o makineyle birçok kitap yazılsa daha kolay olabilir. Ancak varlıklara baktığımızda devamlı bir yenilenme ve değişim var. Hepsinin kendine has suretleri vardır. Hiç biri diğerinin tıpatıp aynısı değil. Keza o matbaa makinesini düzene sokmak, malzemelerini tedarik etmek de o matbaanın kendi kendisine yapabileceği bir iş değildir. Tabiatı o matbaa gibi düşünürsek, bu matbaa için de gene başka bir makine lazımdır. Bu da ötekini gerektirir ve zincirleme

---

[243] Nursi, **Lem'alar**, ss.302,303.
[244] Nursi, **Lem'alar**, ss.303-305.

oluşturur. Sebepleri de, neticeyi de Allah yaratıyor. Evrendeki kanunları koyan da, tabiatı o kanunların sebebi yapan da yaratıcının iradesidir.[245]

2.5.7.Allah'ın İsimlerinin Delil Oluşu

Risale-i Nur'da örneklerle anlatım yöntemi çok kullanılmaktadır. İlahi isimleri ve sıfatları anlamak için de bu yöntem çok elverişlidir. Otuzuncu Lem'a isimli risale Allah'ın isimlerinin evrendeki yansımalarını ele alıp bu tecellilerin Allah'ın varlığına delil oluşu konu edinmiştir.

Risalede ilk olarak Allah'ın Kuddüs isminin bir yansıması olarak dünyadaki temizlik hakikatinden Allah'ın varlığına deliller getirir. Dünyamız ev, fabrika veya otele benzer. Zaten dünya, içerisinde yaşayan bütün canlılara büyük bir evdir diyebiliriz. "*Yeri de biz döşedik; dolayısıyla güzel de yaptık.*"[246]ayetinde de yeryüzünün döşenmiş, güzelleştirilmiş olduğu bildiriliyor. Bir evin ihtiyacı olan şeylerden biri de temizliktir. Evin temiz olması için belli bir düzende silinip süpürülmesi, bakımının yapılması gerekir. Evde yaşayan kimse olmasa bile temizlik yapılmadığında pislenir.

Evimiz olan dünyaya baktığımızda onu tertemiz bir yer olarak görüyoruz. Devamlı bir temizleme faaliyeti var. Her sene ölen canlıların cenazelerinden hiçbir eser kalmıyor. Atıkları çok çabuk kayboluyor. Hatta ölen yıldızların, gök cisimlerinin enkazları da göğü kirletmiyor. Orada da bir temizlik faaliyeti görülüyor. Bu temizlik işi her yerde var. Denizlerde, karalarda, gökyüzünde, insanda ve hayvan bedeninde de temizlik devamlı sürmektedir. Leşle beslenen hayvanlar, yırtıcılar, karıncalar ve kurtçuklar gibi hayvanlar, beslenmeleriyle yeryüzünü ve denizleri temizler. Göz kapakları gözleri, alyuvarlar ve akyuvarlar bedeni, oksijen solumamızla kanımızı, rüzgar ve yağmur yeryüzünün pisliğini, çöpünü temizler.[247]

Yeryüzünde hiçbir pislik, atık yoktur. Bitkilerin bile atıkları toprağa karışmak suretiyle hemencecik göz önünden kaldırılıyor. Hayvanlar birbirini yemek suretiyle nüfus dengesi oluşuyor. Ancak insan elinin karıştığı yerlerde bu temizlik ve denge bozuluyor. Mesela bazen insanlar kendilerine faydasız olarak gördüğü hayvanı

---

[245] Nursi, **Lem'alar**, s.306.
[246]Zariyat, 51/48.
[247] Nursi, **Lem'alar**, ss.555-557.

aşırı öldürerek, o hayvanın avlandığı diğer bir hayvanın aşırı üremesine sebep olabilmektedir. Denizler kirlenmekte, aşırı avlanmadan dolayı bazı hayvan türlerinin nesli tükenmektedir. İnsanın olmadığı yerler ise gayet temiz ve dengeli şekilde kalmaktadır. Küçücük bir oda bile temizlenmeye muhtaçken, koca evrenin bir temizleyen olmadan veya tesadüfen temizlenmesi mümkün olabilir mi? Böyle muhteşem bir temizlik hakikati, elbette kudreti sonsuz bir yaratıcının vücudunu bildirir.[248]

Nursi, Allah'ın diğer bir ismi olan Adl isminin evrendeki yansıması olan adaletin, Allah'ın varlığının ispatına delil getirmiştir. Kâinatta devamlı bir değişim ve dönüşüm, yıkım ve yapım, savaş, yer değiştirme, ölüm ve doğumlar olmasına rağmen, düzen ve ölçü bozulmadan devam ediyor. Bu görünen ölçünün,düzenin, dengenin devam etmesi için bütün evreni aynı anda gören bir zat olmalıdır. Eğer olmazsa bu ölçü, bu denge olamazdı.

Ekolojik denge sayesinde dünyada yaşam sürmektedir. Her varlığın bir sınırı vardır. Hiç biri sınırını aşmadan varlığını sürdürmekte, biri diğerini sınırlandırmaktadır. Örneğin, binlerce yumurta bırakan bir balık diğer balığın besini olmasaydı denizi istila ederdi. Haşhaş tohumu gibi bazı bitkilerin tohumlarının hepsi filiz vermiş olsa, toprakta başka bitkilere yer kalmazdı. Eğer bunları sınırlandıran dengede tutan bir kuvvet olmasaydı, kainatta kaos her yeri kuşatırdı ve kısa sürede evrenin sonu gelirdi.

Dünyadaki su dengesi, tatlı ve tuzlu su oranları, kandaki alyuvarlar ve akyuvarların oranı, hayvan ve bitkilerin doğum ve ölüm oranları, o kadar ince bir ölçü ile düzenlenir ve tartılır ki, hiçbir israf ve anlamsızlık görmediğimiz gibi, bilim de hep bu mükemmel düzeni ispatlıyor. Yıldızların, galaksilerin hareketlerindeki denge ve yörüngelerinden çıkmadan kendi yörüngelerinde kalmaları, bu dengeyi düzeni idare eden birinin varlığını gösterir.Dünyanın dönme hızı, o kadar dengededir ki, bununla oluşan çekim kuvveti yaşama en uygun haldedir. Dönme hızı ile oluşan gece gündüz dengesitam bir hikmeti gösterir.[249]

---

[248] Nursi, **Lem'alar**, ss.556-559.
[249] Nursi, **Lem'alar**, ss.561,562.

Ferd: tek, yegâne, eşi olmayan demektir.[250]Allah'ın "Ferd" ismi, "Vahid" "Ehad" ismlerini kapsayan isimdir. Risale-i Nur'un pek çok yerinde evrenin bütününe hükmedemeyen birinin evrendeki herhangi bir varlığa da hükmedemeyeceği, çünkü evrenin bir birlik ve bütünlük içerisinde olduğu vurgulanır. Bu birlik ve bütünlüğün sebebinin bir elden çıkmış olmasıdır. Allah'ın Ferd isminin kâinattaki yansıması ile kâinat, parçalara ayrılması mümkün olmayan bir bütündür. Çekirdeğin sahibi ancak ağaca sahip olandır. Bütün evrene hükmedemeyen bir zat, hiçbir kısmına sahip olamaz.

Kâinattaki varlıklar, türler, fabrikanın çarkları gibi birbirine yardım eder, birbirini tamamlaya çalışırlar. Adeta birbirinin imdadına koşar. Bir bütün oluştururlar. Tıpkı insan bedenindeki elementler gibi birbirinden ayrılmazlar. Bir fabrikadaki makineler aletler öyle bir bütünlük ve uyum içindedir kiherhangi bir makinenin bozulması bütün fabrikayı etkiler ve aletlerin durmasına sebep olur.Evrendeki bu birlik ve bütünlük, Allah'ın birliğini gerekli kılar. Bir zatın idaresiyle, döndürmesiyle bu evren işliyor demektir. Bahar mevsiminde hayvanat taifesi ve bitkiler taifesi, birbiri içinde, ayrı şekillerde, ayrı hizmetlerde, ayrı rızıkları, ayrı donanımlar olduğu halde hiçbir hata olmadan, karıştırmadan, eksiksiz bir şekilde, kolayca veriliyor olması, hepsini yaratan idare eden bir tek yaratıcının yaratmasıyladır.[251]

Evrendeki hikmetler Allah'ın Hakîm ve Hakem isimlerinin yansımaları olarak ispat-ı vacibe delildir. Her bir bilim dalı, Allah'ın bu isimlerinin tecellileridir. Tıp, biyoloji, kimya, makine, gıda, ziraat, ticaret ve diğerleri yaratıcının isimlerine ayna olarak, O'nu tanıtır, bildirir.[252]

2.5.8. Fen İlimlerinin Delil Oluşu

Said Nursi, bazı lise öğrencisinin kendilerine Allah'ı anlatmasını istediklerinde onlara; okulda okudukları ilimlerin Allah'ı anlattığını, doğru şekilde okurlarsa Fen ilimlerinin her birinin Allah'ın varlığını gösterdiğini, bize Allah'ı

---

[250]SALAHATTİN POLAT, "FERD", TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferd (01.01.2020).
[251] Nursi, **Lem'alar**, ss.577,578.
[252]Nursi,**Lem'alar**, ss.569-570.

tanıttığını söyler.Örneğin, hassas ölçülerle yapılmış özel ilaçların olduğu bir eczane, bu ilaçları yapan eczacıyı bildirir. Aklı başında kimse bu eczanedeki o ilaçların bir eczacı olmadan, kendi kendine veya başka bir şekilde olduğunu düşünmez. Basit bir madde bile olsa bu mümkün değilken, gayet hassas ölçülü ilaçların, formüllerin eczacı dışında bir yolla oluşması mümkün olamaz. Bitkiler ve hayvanlar da kainateczanesindeki ilaçlar gibidir ki, o eczanedeki ilaçların eczacıyı gösterdiği gibi, onları öyle harika yaratan yaratıcılarını gösterirler.[253]

Çeşitli ürünleri,basit bir maddeden dokuyan muhteşem bir fabrika, çok hünerli, işinin uzmanı bir makine mühendisini gösterir. Yeryüzü de içinde yüz binlerce makine olan harika bir fabrikadır ki bize bu yeryüzü fabrikasının yaratıcısını tanıtır.

İçinde her çeşit gıda maddesi muntazam şekilde depolanmış bir ambar, hünerli bir gıda mühendisini gösterir. Bunun gibi, her bahar ve kışta binlerce çeşit meyve ve sebze ve diğer gıda maddeleriyle hayat sahiplerinin ihtiyacı olan her çeşit ürünle birlikte güneşin etrafında gezen, seyyar bir depoya benzeyen yerküremiz, Rezzak olan Allah'ı bize bildirir.[254]

Mesela, içerisinde ince manalarla, sanatlı süslü bir şekilde yazılmış bir kitap, onu o şekilde yazan bir yazara işaret eder. Bunun gibi, içerisinde hayvan ve insan gibi bir biri içinde kitap yazılı bu kâinat kitabı da şüphesiz bir şekilde yaratıcıları olan Allah'ı tanıtır. Bir harfin bile bir yazar olmadan, kendi kendine olması imkânsızken, bu kadar muhteşem sanatlı, manalı olan koca kâinat kitabı denilen evren, nasıl olur da bir yazarı olmadan meydana geldiği düşünülür. Burada zikredilen ve edilmeyen bütün ilimler, yaratıcıyı isimleriyle fiilleriyle bize anlatır, bildirir ve sevdirir.[255]

---

253 Nursi, **Sözler**, s.221.
254 Nursi, **Şualar**, s.272.
255 Nursi, **Sözler**, s.224.

SONUÇ

İnsan, içerisinde bulunduğu bu muhteşem ve muazzam evren içerisinde küçük bir yer kapladığı halde, evren hakkında fevkalade bir merak duygusuyla doludur. Cismi küçük olan insan, yıldızlar galaksiler hakkında küçümsenemez bilgiler edinmiştir. Öte yandan insanın manevi olarak da merak duygusu bundan geri kalır değildir. Bu evren nasıl var oldu? İnsanın bu evrende olmasının bir gayesi var mıdır? Evreni ve insanı yaratan bir güç var mıdır? Varsa insandan istediği nedir? Bu varlığı yaratmasının maksadı nedir? Gibi sorular her daim insanın zihnini meşgul etmiştir. Bu sorular, insanın en önemli meselesidir. Kutsal kitaplar, özelde de Kur'ân-ı Kerim bu soruların cevabını vermiş, insana Allah'ı ve O'nun bizden muradını anlatmıştır.

Allah'ın varlığı gaybîdir. Yani gözle, duyularla görmemiz, bilmemiz mümkün değildir. Ancak bazı işaretler, deliller ile O'nun varlığını bilebiliriz. Ancak yarattığı varlıkları görür, duyularla algılarız.Kelamın bir ilkesi olan "gaibi şahide kıyas" yoluyla mantığı da kullanarak hakikate ulaşabiliriz. Allah'ın varlığı maddi bir müşahede ile bilinemediğinden dolayı insanların üzerinde tartıştığı, ihtilafa düştüğü bir mevzu olmuştur. Kelamcılar ve filozoflar konuda derinleşip Allah'ın varlığına dair pek çok delil getirmişlerdir.

Bu delillerden biri de kozmolojik delil olarak bilinmektedir. Aposteriori yani deney ve gözleme dayanan bir delil türü olan kozmolojik delilin diğer delillere kıyasla daha fazla akla ve mantığa hitap ettiği görülmektedir. Kozmolojik delil İslam dünyasında ilk zamanlardan itibaren kullanılmıştır. Kur'an'da Allah'ın varlığına dair pek çok deliller mevcuttur.

Kelamcılar sadece dini ilimleri değil yaşadıkları dönemin bilimini de takip etmişler, fen ve bilimi kelamî meselelerde kullanmışlardır. Örneğin atom nazariyesi gibi, esir maddesi gibi argümanları delil getirmişlerdir. Astronomiyle meşgul olmuş, fen bilimlerinde epey ilerleme de kaydetmişlerdir. Daha sonraki dönemde hem kelâmî çalışmalar duraksamış hem de fen ve bilimde Müslümanlar gerileme dönemine girmiştir. Bilim Müslümanlar içinde olmasa da ilerlemeye devam etmektedir.

Bilimin gelişmesiyle birlikte bilim adamları yeni teoriler bulmaktadır. İlim ehli özelde kelamcılar, bu gelişmeleri eskiden olduğu gibi şimdi de takip edip

zamanın gerisinde kalmamaya çalışmaktadırlar. Big Bang teorisi, kuantum fiziği kelâm alanında istifade edilebilecek pek çok yeniliklerden bazılarıdır.

Said Nursi Risale-i Nur Külliyatında zamanının nabzını tutmuş görülmektedir. Kur'an'ın yolunu takip etmekle beraber yeniliklere de açık bir bakışla yol almıştır. Gelenek ile modernliği denge içerisinde götürmüştür. Kendisi akıl ve kalbin imtizacıyla hakikate ulaşmak arzusunda olduğunu söylemektedir. O zamanın büyük bir eksiği olan Fen ve din ilimlerinin beraber okutulacağı bir medrese kurmayı, bütün bir ömrü boyu gaye edinmiş, kendisi de felsefeyle ve fen ilimleriyle meşgul olmuştur. Okuyucuyu fen sanata teşvik eder. Ancak bu fen ve sanat Allah'tan kopuk olmamalıdır. Mesela, kendisine Allah'ı anlatmasını isteyen lise öğrencilerine okudukları fenlerin zaten Allah'ı tanıttıklarını söyler.

Said Nursi'nin, eserinde çok üzerinde durduğu nokta, kâinat kitabının ayetlerinin yüce yaratıcıya olan işaretleridir. Zaten bize yaratıcımızı tanıtan üç unsurdan biri kâinat ayetleridir. Said Nursi, risalelerin Kur'an'ın yolunu takip ettiğini, sadece Kur'an'dan istifade ettiğini, üstadının Kur'an olduğunu vurgular. Eserinde büyük ölçüde imanî konulara yer ayırmıştır;diğer meseleler çok az yer teşkil eder. Allah'ın varlığına zerrelerden gökteki yıldızlara kadar pek çok delillerin işaret ettiğini vurgulamıştır. Sıradan, basit görünen varlıkların bile dikkatle incelendiğinde yaratıcıya işaret ettiği üzerinde durur. Verdiği örnekler basit ama etkilidir.

Risale-i Nur'un birçokyerinde de temsiller kullanılmıştır. Bu temsiller insan zihninin anlamakta zorlandığı konuların anlaşılmasında kolaylık sağlar; hikayeleştirme ise soyut kavramları somut hale getirir. Kelamcılar ve filozoflar gibi meseleleri kavramlarla karışık hale getirmeyen bir anlatımı vardır. Bu sayede risaleleri sadece ilim sahipleri değil, herkes okuyup anlayabilir. Ancak eserin anlaşılması için diline âşina olmak gerekmektedir.

Kelamda sıklıkla kullanılan "imkan" ve "hudus" delilini müellif de zaman zaman kullanmış, ancak tafsilatlı anlatmamıştır. Esasen Nursi külliyatında kelâmî konuları sistematik bir şekilde işlememiştir. Onun metodu klasik kelamcılardan farklıdır.Sebeplerin ve tabiatın tesirini reddetmiş, materyalist fikriyle ve ateizm ile mücadele etmiştir. Varlıkların doğrudan doğruya Vâcibü'l-Vücûd'un icadıyla meydana geldikleri üzerinde ısrarla durmuştur.

Nursi'ye göre, Allah'ın varlığı o kadar açıktır ki, bu onun gizlenmesine sebeptir. Kuvvetli bir ışık kaynağına gözümüz kamaştığı için bakamadığımız gibi. Herşeyi maddede arayanların akıllarının göze indiğini söyler. Maddi göz manevi olanı göremez. Onu kalp hisseder. Ona göre Allah'ı bilmede insana yardımcı olan sadece aklî deliller değildir. Duyular, hisler de mârifetullaha ulaşmada vesilelerdir.

Allah'ı inkâr edenler, onun yerine ya tabiatı, ya sebepleri koymuş, ya da işleri tesadüfe bağlamışlardır. Aslında Allah'ı kabul etmemekle beraber, O'nun sıfatlarını kendi seçtikleri olguya vermektedirler. Yani mesela varlığın oluşumunu tabiatın eseri olarak kabul ettiğinde, bizim Allah'a verdiğimiz, özellikleri, sıfatları tabiata veriyorlar. Yani kendilerince tabiatı ilahlaştırıyorlar. Hâlbuki tabiatta bir şuur, bir bilinç veya bir irade olamaz. Aslında tabiat sistemdir, yasadır. Yasa, hiçbir zaman yasa koyucu olamaz.

İnsanın mutluluk arayışında maddenin onu tam bir saadete kavuşturamayacağı açıktır. Bilim ve teknoloji bu kadar ilerlemişken, ne savaşlar bitmiş, ne açlık bitmiş, ne de boşanma oranları azalmıştır. Bu kadar maddi güce ve bilgiye rağmen, bu kadar kolay iletişime rağmen insanın kalbinin ihtiyaçları hiç azalmamıştır. Bir Rabbin huzurunda olmak, ona minnet duymak, ondan yardım istemek, insan için fıtrat gereği bir ihtiyaçtır. Allah bu duyguları insanın yaratılışına koymuştur. İnsanın kalbini ancak Allah sevgisi tatmin edebilir.

KAYNAKÇA

Albayrak, Sadık, "Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiyye", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/darul-hikmetil-islamiyye (13.10.2019).

Amaldez, Roger.**Kur'ân'da Yaratma Kavramıyla İlgili Ayetler Hakkında Semantik Bir Tahlil**, çev. Sadık Kılıç, **Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sayı:28, Erzurum, 2007. ss.306-316.

Aydın, Mehmet.**Din Felsefesi**, Üniversite Yayın Komisyonu, İzmir, 1987.

Aydın, Ömer, Ramazan Yıldırım, Fikret Soyal, Mustafa Can, Rıdvan Özdinç, M.Yuşa Yaşar, Ali Fikri Yavuz.**Sistematik Kelam**, Ed. Ömer Aydın, 1. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul, 2017.

Barrow John D.FrankJ.Tipler. **TheAnthropicCosmologicalPrinciple**, Oxford: Oxford UniversityPress, 1996.

Bulğen, Mehmet. **Klasik Dönem Kelâm Atomculuğunun Günümüz Kozmolojisi Açısından Değerlendirilmesi(atomculuk)**, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2012.

Collins, Robin, Caner Taslaman, Enis Doko, William LaneCraig, AlvinPlantinga, Richard Swinburne, Ed. Caner Taslaman ve Enis Doko, **Allah Felsefe Ve Bilim,** İstanbul Yayınevi, İstanbul.ss.145-174.

Craig, William Lane.**TheCosmologicalArgumentFrom Plato toLeibniz**, WiphandStockPublishers, 2. baskı, Eugene, Oregon 2001.London 2001.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-MeâlîRüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh, **Kitabü'l-İrşâd**, Mektebetü'lHanci, Mısır, 1950.

Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-MeâlîRüknüddîn Abdülmelik b. Abdillâh,**eş-Şamil fî Usûli'd-Dîn**, thk. Ali Sâmi en-Neşşâr-Faysal BudeyrAvn-Süheyr Muhammed Muhtâr, Münşeâtü'lMa‟ arif, İskenderiye, 1969.

Demir, Osman, "Zerre", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/zerre,(30.11.2019).

Dhanani, Alnoor.**"**İslam Düşüncesinde Atomculuk",**Kelam Araştırmaları Dergisi**, çev. Mehmet Bulğen, cilt.9, sayı.1,2011.

Fârâbî, EbûNasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan.**Resailü'l-Farâbî**, Haydarabad, 1926.

Fârâbî, EbûNasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhân.**Uyûnu'lMesail**, Mısır, 1325/1907.

Gazâlî, Ebu Hamid Muhammedb. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, **el-İktisat fi'l- İtikat**, çev: Kemal Işık, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1971.

Gazalî, Ebu Hamid Muhammedb. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî, **Filozofların Tutarsızlığı-Tehafütü'lFelasife-**, çev. Bekir Sadak, 1. Baskı, Ahsen Yayınları, İstanbul, 2002.

Gazâlî, Ebu Hamid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmedeṭ-Ṭûsî. **İhyâüUlumi'd-Din**, I-V, Darü'l-Kütübi'l- İlmiyye, Beyrut.

Hawking, Stephen. **Zamanın Kısa Tarihi**, Çev. Sabit Say-Murat Uraz, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988.

Hawkıng, StephenVe LeonardMlodinow.**Zamanın Daha Kısa Tarihi**, çev.Selma Öğünç, 1.baskı, Altan Basım Ltd, İstanbul, 2006.

Hawking,Stephen.**Zamanın Kısa Tarihi**, çev. Sabit Say ve Murat Uraz, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1988.

Hergüner, Esra.**Bilgi ve İman Problemi Bağlamında Kur'an'da Delillendirme Yöntemleri Ve Kelâmî Yansımaları**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana, 2017.

Jastrow Robert, **GodandAstronomer**, USA 1992.

İbni Sina,Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullâh b. Ali**en-Necât**. Kahire, 1357/1938.

Kalkan,Yunus.**BigBang Teorisi'nin Teistik Deliller Açısından Değeri**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2005.

Karadaş, Cağfer. "Atomcu Düşünceler Ve Kelâm Atomculuğu"**, Kelâm Araştırmaları Dergisi**, cilt.2, Sayı.1,2004.

Karadeniz, Osman. "Akıl-Vahiy İlişkisi", **Diyanet İlmi Dergi**, Cilt: 33, Sayı:4, 1997.

Karaman, Hayreddin, Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kafi Dönmez, Sadrettin Gümüş, **Kuran Yolu Meali,** Özyurt Matbaacılık, Ankara, 2016.

Kılavuz, Ulvi Murat, **İslâm Kelamında Kozmolojik Delil(Hudûs-İmkân),** Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2007.

Karaman, Hayrettin. Mustafa Çağrıcı, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş**Diyanet İşleri Başkanlığı. Kur'an Yolu tefsiri**, Haşir, 59/24, https://kuran.diyanet.gov.tr/tefsir/Ha%C5%9Fr-suresi/5148/22-24-ayet-tefsiri, cilt:5,(24.11.2019).

Nursi, Bediüzzaman Said.**Risale-i Nur Külliyatından Asâ-yı Musa**, Söz Basım, İstanbul, 2008, ss.171-172.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Risale-i Nur Külliyatından Barla Lahikası**, Söz Basın Yayım, İstanbul, 2008.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Divan-ı Harb-i Örfi**, Envar Neşriyat, İstanbul,1995.

Nursi, Bediüzzaman Said.**Hutbe-i Şamiye**, Envar Neşriyat, 1990, İstanbul.

Nursi, BediüzzamanSaid. **Risale-i Nur Külliyatından İşaratü'l-İ'caz**, Söz Basım, İstanbul, 2008.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Risale-i Nur Külliyatından Lem'alar**, Söz Basım, İstanbul, 2007.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Risale-i Nur Külliyatından Mektubat**, Söz basım, İstanbul, 2004.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Risale-i Nur Külliyatından Mesnevi-i Nuriye**, 2.baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul,2016.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Muhâkemât**, Söz basım, İstanbul, 2006.

Nursi,Bediüzzaman Sait.**Münazarât**, Envar Neşriyat, İstanbul, 1996.

Nursi, BediüzzamanSaid. **Nurun İlk Kapısı**, Söz Basım Yayın, İstanbul, 2008.

Nursi, BediüzzamanSaid. **Risale-i Nur Külliyatından Sözler**,Söz Basım, İstanbul, 2009.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Risale-i Nur Külliyatından Sikke-i Tasdik-i Gaybi**, Sözler Yayınevi, İstanbul,1991.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Risale-i Nur Külliyatından Şualar**, Söz basım, İstanbul, 2008.

Nursi, Bediüzzaman Said. **Bediüzzaman Said NursiTarihçe-i Hayatı**, Söz Basın Yayım, İstanbul, 2008.

Özervarlı, M. Sait, "İsbât-I Vâcib", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/isbat-i-vacib(15.11.2019).

Pay Metin.**Kozmolojik Delil Ve RıchartSwinburne**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.

Pay, Metin."Kozmolojik Delil"**, DînîAraştırmalar**, Cilt:19, Sayı:48, 2016.

Platon. **Yasalar**, çev. Candan Şentuna- Saffet Babür, 2. Cilt, 2. Baskı, KabalcıYayınevi,İstanbul, 1998.

Pezdevî, Sadru'l İslam İmam Ebu Yusr Muhammed**, Ehl-i Sünnet Akaidi,** çev. Şerafeddin Gölcük, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 1980.

Polat, Salahattin, "Ferd", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/ferd, (01.12.2019).

Reichenbach, B.R. **TheCosmologicalArgument**, Illinois, 1972.

Sevinç, Kenan. **Kuantum Fiziği Bağlamında Din – Bilim İlişkisi,**(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çanakkale, 2011.

Sunay,Çağlar. **50 Soruda Evren**, Kayhan Matbaacılık, İstanbul, 2011.

Şahiner, Necmeddin. **Bilinmeyen Taraflarıyla Said Nursi**, 2.baskı, Yeni Asya Yayınları, İstanbul, 1974.

Taslaman, Caner. "Din Felsefesi Açısından Entropi Yasası", **M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 30, Sayı:1,2006,ss.89-111.

Topaloğlu, Bekir. **İslam Kelamcılarına Göre Allah'ın Varlığı(İspat-ı Vacip),** Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 6. Baskı, Ankara, 1992.

Topaloğlu Bekir ve İlyas çelebi.**Kelam Terimleri Sözlüğü**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi(İsam), İstanbul, 2010.

Topaloğlu,Bekir, "Hudûs",**TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/hudus. (07.11.2019).

Topaloğlu,Aydın"Teizm", **TDV İslâm Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/teizm (01.01.2020).**

Turhan, Kasım, "İnâyet", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/inayet(28.09.2019).

Yavuz, Yusuf Şevki, "Delil", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/delil#1 (09.21.2019).